

Mezei István

**A magyar-szlovák
határ menti kapcsolatok esélyei**

Ph. D. értekezés

DEBRECENI EGYETEM
Földtudományi Doktori Iskola

Témavezető:

Dr. Süli-Zakar István

tanszékvezető
egyetemi tanár

Debrecen – Miskolc

2004.

TARTALOM

TARTALOM.....	2
I. Bevezető.....	4
I.1. A kutatás célja.....	5
<i>I.1.1. A határjelenség értelmezése.....</i>	<i>5</i>
<i>I.1.2. A regionalizálódás lehetősége.....</i>	<i>11</i>
<i>I.1.3. Az aszimmetrikus viszonyok jelensége.....</i>	<i>19</i>
I.2. Kutatási előzmények.....	24
II. A határ menti kapcsolatokra ható tényezők.....	33
II.1. A szlovák nép és Szlovákia története.....	33
II.2. A szlovák társadalom a jelenben.....	42
<i>II.2.1. A foglalkoztatottság.....</i>	<i>43</i>
<i>II.2.2. A munkanélküliség.....</i>	<i>44</i>
<i>II.2.3. Vallásosság, az egyházak szerepe.....</i>	<i>45</i>
II.3. Közigazgatás: a nacionalizmus és a racionalizmus küzdelme.....	47
<i>II.3.1. A közigazgatás 1990 előtt.....</i>	<i>47</i>
<i>II.3.2. A közigazgatás változása a reformokig (1990-2002).....</i>	<i>49</i>
<i>II.3.3. A helyi önkormányzatok a reformok után (2002-).....</i>	<i>63</i>
<i>II.3.4. A területi önkormányzatok főbb jellemzői.....</i>	<i>66</i>
<i>II.3.5. Az államigazgatás változása.....</i>	<i>67</i>
II.4. A gazdasági egyenlőtlenségek.....	72
<i>II.4.1. Aszimmetrikus viszonyok az országrészek között.....</i>	<i>72</i>
<i>II.4.2. A magyar-szlovák gazdasági kapcsolatok.....</i>	<i>82</i>
II.5. Területi különbségek Szlovákiában.....	85
<i>II.5.1. Területi különbségek a régiók szintjén.....</i>	<i>87</i>
<i>II.5.2. Területi különbségek a kerületek szintjén.....</i>	<i>88</i>
<i>II.5.3. Területi különbségek a déli járásokban.....</i>	<i>93</i>
II.6. A területfejlesztés Szlovákiában.....	100
<i>II.6.1. Az intézményi területfejlesztés kialakulása.....</i>	<i>100</i>
<i>II.6.2. A területfejlesztés szintjei.....</i>	<i>102</i>
II.7. A magyar-szlovák külpolitika aszimmetriái.....	109
<i>II.7.1. Magyarország és Cseh/Szlovákia külkapcsolata.....</i>	<i>110</i>
II.8. A szlovák kisebbségpolitika.....	115
<i>II.8.1. Kisebbségek Csehszlovákiában.....</i>	<i>115</i>
<i>II.8.2. Kisebbségek Szlovákiában.....</i>	<i>117</i>
<i>II.8.3. A cigány/roma kisebbség.....</i>	<i>119</i>
III. A határ menti kapcsolatok jelene a magyar-szlovák határon.....	122
III.1. A határákelés gyakorlata.....	123
III.2. A testvértelepülési kapcsolatok.....	125
III.3. Társadalmi (civil) kapcsolatok.....	133
<i>III.3.1. Környezetvédő szervezetek.....</i>	<i>135</i>
<i>III.3.2. Gazdasági kezdeményezések.....</i>	<i>138</i>
<i>III.3.3. Kistérségi szövetségek együttműködése.....</i>	<i>143</i>
<i>III.3.4. Megyei önkormányzatok.....</i>	<i>145</i>
III.4. Eurorégiós kapcsolatok.....	148

III.4.1.	<i>A Hármas Duna-vidék Eurorégió</i>	155
III.4.2.	<i>Vág-Duna-Ipoly Eurorégió</i>	157
III.4.3.	<i>Ister-Granum Eurorégió</i>	159
III.4.4.	<i>Ipoly Eurorégió és Ipelsky Euroregion</i>	160
III.4.5.	<i>NEOGRADIENSIS Eurorégió</i>	163
III.4.6.	<i>Sajó (Slaná)-Rima Eurorégió</i>	164
III.4.7.	<i>Miskolc-Kassa Eurorégió</i>	166
III.4.8.	<i>Zemplén Eurorégió</i>	169
III.4.9.	<i>Kárpátok Eurorégió</i>	169
IV.	Összefoglalás	171
	IV.1. Az együttélés felé	171
	MELLÉKLET	176
	Irodalom	178

I. Bevezető

Európa egyik legtöbb változáson átesett régiójába tartoznak azok a kelet-közép-európai országok, amelyek a Balti-tengertől az Adriáig terjedő sávban húzódnak. A szovjet birodalom szorításából 1987-től fokozatosan kiszabaduló államok megkezdhették a diktatúrák leépítését és a kommunista uralkodó osztályok kiszorítását/visszaszorítását a hatalomból. A NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozásuk azt jelzi, hogy Európa visszarágadta őket – nem kis veszteségek árán – a számukra zsákutcát jelentő Kelet-Európából. Egymáshoz való viszonyukat is a szabadság (demokrácia), egyenlőség (liberalizmus, egyéni és nemzeti egyenjogúság) és testvériség (szolidaritás) elvei alapján alakíthatják a továbbiakban.

Magyarországnak mind a hét vele szomszédos országgal sajátos, egyedi kapcsolata van a történelmi múlt különbözősége miatt. Közülük hárommal azonos politikai, gazdasági közösségbe kerültünk 2004-től, mert megtörtént Szlovénia és Szlovákia fölvétele az Európai Unióba Magyarországgal együtt, Ausztria 1995-ös taggá válása után. A három szomszéd közül ez a dolgozat a „legközelebbi” szomszédunkról, Szlovákiáról szól, mert Szlovénia a történelmi múltban Ausztria része volt, míg a szlovák nép kialakulása a Magyar Királyság keretei között történt meg az 1918-at megelőző évszázadokban.

A Kárpát-medencében évszázadok óta együtt élő népek közül egyelőre a magyar és a szlovák nemzet került abba a helyzetbe, hogy 2004-ben egyszerre lettek tagjai egy olyan közösségnek, amely a világ egyik legerősebb politikai-gazdasági-társadalmi centruma. Mintegy folytathatnák több évtizedes megszakítottság után eredeti, ezer éves történelmüket, illetve mostantól kezdve – elismerve 1918 óta létező állami különállásukat – egyenrangú partnerekként együttműködve munkálkodhatnak jobb, szabadabb, megértőbb társadalmak, nemzetek, országok megvalósításán.

A dolgozat a csatlakozás utáni történelmi „pillanatról” készít gyorsfényképet, hogy megörökítse a jelent. Végül is egy nagy történelmi kérdés merül föl valamennyi csatlakozó ország, köztük a dolgozat tulajdonképpeni tárgyát képező Szlovákia előtt is: vajon állandósulnak-e a nyugati országokhoz mérten

közismerten meglévő és egymás közötti kapcsolataikban is kimutatható különbségeik, aszimmetriáik, vagy az együttműködés során fokozatosan hasonulni fognak egymáshoz, szimmetrikus struktúrák jönnek létre, rájuk épülő, fokozatosan kifejlődő azonos/hasonló beltartalommal? Azaz sikeres lesz-e a fölzárkózás, a mintakövetés és megszűnik-e a sok évszázados fejlettségbeli különbség, egyenlőtlenség a nyugat-európai és a kelet-közép-európai országok között?

Az általános, minden csatlakozó országot érintő kérdés mellett létezik egy közvetlenül minket, a szomszédos két országot érintő kérdés is. Vajon milyen erős marad a határok elválasztó szerepe? Vajon csak a határok léte miatt van elszigetelődés a két ország között? A politikai és a gazdasági keretek hasonlóná válásával, a határok felszámolódásával újból feléled a korábbi gazdasági, kulturális vérkeringés a két ország között? Szabadon fognak alakulni, azaz emberi-lakossági igények szerint fognak alakulni a gazdasági-társadalmi együttműködés lehetséges kereteiként működő régiók? A mindennapi emberi kapcsolatok tényleg „határtalanná” válnak?

1.1. A kutatás célja

A kelet-nyugat között meglévő több évszázados aszimmetria megszűnése, megszüntetése valóban régóta vágyott célja a Kelet-Közép-Európában élő népeknek, de a dolgozat ennek a különbségnek a meglétét csak regisztrálni tudja, illetve az elemzésben magyarázó okként alkalmazza. Részletesen a másik kérdés a dolgozat fő tárgya: csak a határok megléte az oka az erős elkülönülésnek?

1.1.1. A határjelenség értelmezése

Európa az a kontinens, ahol a határoknak állandóan központi szerepe volt a történelem során, ezen belül pedig Közép-, és még inkább Kelet-Közép-Európa állandóan változó határokkal jellemezhető. Ha ennek okaira nem is kell kitérnem, magyarázatként elfogadható Herczegh Géza megjegyzése. Kelet-Közép-Európa „bezártsága” révén különül el a többi európai régiótól. Nincs tengere, amelyet maga birtokolna, mert a Balti-tengert Lengyelország nem tudta ellenőrzése alá vonni, Magyarország hasztalanul próbált kijutni az Adriára, Csehországnak pedig nem volt

még ennyi esélye sem, hogy bekapcsolódjon a tengereken folyó világkereskedelembé. Így ezek az országok, az itt élő népek nem tudtak már gazdasági okok miatt sem igazi nagy birodalmat létrehozni, sőt ők maguk váltak nagy birodalmak martalékaivá. Ezek a nagy történelmi mozgások változtatták folyton határaikat, vagy mint Magyarország esetében: a változatlan határokat változó nagyhatalmak lépték át (*Herczegh 1998*).

Európában a monarchikus birodalom-szerveződést felváltó nemzetállami szerveződés új jelentőséget adott a határoknak. A központi hatalom a nemzet határait védte (Franciaország), vagy alakította ki (Németország, Olaszország). Magyarországon például 1867 után először 1891-ben szervezték meg a fegyveres határőrizetet, amikor felállították a határszéli csendőrséget, akiknek feladata lett a határrend fenntartása Románia felé. Más őrzött határra Magyarországnak nem volt szüksége 1918-ig, mert Ausztria és Magyarország között nem volt semmilyen határ, délen pedig felszámolták a határőrvidéket, helyét a fegyveres pénzügyőrség foglalta el, akiknek vámellenőrzési feladatuk volt (*Sallai 2004, 97.p.*).

A nemzeti mozgalmak a 20. században is államalkotó tényezők maradtak. Erre példa az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, az un. utódállamok (Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – kezdetben Szerb-Horvát-Szlován Királyság) és Lengyelország kialakulása/megnagyob-bodása/újjaalakulása. Mindezek az európai politikai mozgások a határ-kutatások megerősödését eredményezték. A 19. század végétől, elsősorban *Ratzel* (1897) munkássága nyomán a politikai földrajz központi témájává vált a határok kérdése (*Csizmadia-Molnár-Pataki 1999*).

A földrajztudományban, ezen belül is elsősorban a francia földrajztudományban hosszú időn keresztül tartotta magát a természetes határok fogalma. Ezen olyan hegységet vagy folyót értettek, amely mintegy áthatolhatatlan természeti képződményként védi, jelöli az állam kiterjedését. Apponyi Albert ezt az érvrendszert használta, amikor 1920 januárjában a magyar béke delegáció vezetőjeként felszólalt a párizsi béketanács előtt: „...az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll, oly egységet alkot, amely csak egységes hatalom által kormányozható. Területén sehol sem húzhatók természetes határok. Magyarország az organikus egység minden feltételével rendelkezik, egyet kivéve, és ez a faji egység” (idézi: *Kiss 1996*).

A magyar földrajztudományban a két világháború között ez a felfogás uralkodott. *Prinz Gyula* (é.n.) ilyen természetes határnak tekintette a Kárpátokat, illetve délen a Drávát és a Dunát. Ehhez képest a két békeszerződés után kialakított határok közül csak a Dráva maradt meg déli határunknak, az összes többi határ a nagyhatalmi erőviszonyok szerint alakult. Az érvrendszerbe a győztesek igyekeztek belevinni a franciáknál népszerű természetes határok elvét, de kifejezetten a saját igényeik igazolására. A csehszlovák küldöttség sikeresen alkalmazkodott ehhez az elgondoláshoz, és így lett a Duna, az Ipoly, a Ronyva határfolyó a magyar-szlovák viszonylatban, annak ellenére, hogy ezek a folyók, illetve patakok évszázadokig nem bírtak elválasztó szereppel.

A második világháborút követően határkutató Magyarországon hosszú évtizedekig nem folytathattak. A rendszerváltást követően a föllandult határokat vizsgáló kutatások eredményeként megkezdődött a tájékozódás a külföldi szakirodalomban. *Molnár Judit* (2000) mutatta be *Hagett* (1979) tipizálását a határok létrejöttéről. Az általa felsorolt három típus mindegyike (*a határ mint következmény, mint előzmény és az erőltetett határ*) felfedezhető itt a Kárpát-medencében.

A magyarok megjelenésével a Kárpát-medencében a honfoglaláskor egy olyan nép telepedett le, amely nép fokozatosan kitöltötte a medencében rendelkezésére álló teret. A Kárpátok karéján kb. a XI-XIII. században szilárdultak meg a határok. Ezek kezdetben gyepük voltak, azaz lakatlan, de őrzött, figyelt területek, amit a mai földrajztudomány angol szakkifejezéssel *frontiernek* mond. A gyepük fokozatosan benépesültek a királyok birtokadományozásai következtében, egyre keskenyebbé váltak, végül vonalszerű alakot vettek fel. Ez lett a mai fogalmaink szerinti határ, a *boundary*. Hagett kifejezésével élve a határ mint következmény jött létre, a betelepülést követően.

Viszont pl. a szlovákoknak, mivel néppé, nemzetté válásuk a különféle szláv nyelvet beszélő népekből ezen a kereten belül valósult meg az évszázadok során, már alkalmazkodniuk kellett ennek a határnak a meglétéhez. Számukra a magyar határ előzményként volt jelen. Amikor pedig az első világháborút lezáró békeszerződések után kiszakadtak Magyarországból, egy erőltetett határ jött létre a két ország között, mert az nem volt tekintettel az etnikai viszonyokra sem.

Hardi Tamás (2002. 21-23. pp.) dolgozta fel eddig legteljesebben a határokra vonatkozó eddigi külföldi szakirodalmat. Idézi Guichonnet és Raffesstin felosztását is, akik a határ funkcióit jellemezték. Ez a felosztás azért fontos számunkra, mert érvényes minden szuverén államra, akármilyen régóta létezik vagy akármilyen rövid életű is volt a múltban, vagy a jelenben. Szerintük a határnak elsődlegesen törvényességi funkciója van, mert a határok által körülkerített területen belül érvényesül a jogi intézmények és a jogi normák, parancsok egysége. Ezek irányítják a társadalom életét, tevékenységét. A fiskális funkció a nemzeti piacokat védi, ha korlátozza a behozatalt vámokkal, illetékekkel. Ezt a protekcionista politikát ma már igyekeznek különféle egyezmények korlátozni a világkereskedelemben. Az Európai Unió egyik működési alapelve pedig az áruk, a tőke és a munkaerő szabad áramlása. Az ellenőrző funkció a határon áthaladó személyek és a javak ellenőrzését jelenti. Tiltás, korlátozás vagy engedélyezés a főbb szempontjai.

A három funkcióból a magyar-szlovák viszonyban csak a törvényességi funkció megmaradását jövendölhetjük, a másik kettő fokozatosan eltűnik. Viszont a szerzőpáros említett katonai és ideológiai funkciót is, de csak mint ideiglenesen fölmerülő mellékfunkciókat, pedig különösen az ideológiai funkciónak jelenleg is és a jövőben is nagy szerepe lesz, ha ezen a kultúrák eltéréseit értjük. Utalhatunk példaként a két ország legitimációs érvrendszerének különbségére ebben az esetben, ami különösen szlovák oldalon igen jelentős mozgósító erővel bír. Gondoljunk a magyarelles ideológia erejére, amely szerint a magyarok ezer éven át tartották megszállva Szlovákiát.

Martinez (1994) modelljét több dolgozat ismerteti (*Molnár* 2000, *Hardi* 2002), viszont a határok funkcióinak leírásával komoly feladványt jelent. Négy típusát különbözteti meg a határ menti térségek szereplői között létrejövő együttműködésnek. Eszerint van *elidegenedett, egymás mellett létező, kölcsönösen együttműködő és integrált határtérség*. Az értelmezést a mi számunkra az nehezíti meg, hogy miközben *Martinez* szerint egy-egy határtípusnak vannak karakteres jellemzői, amelyek közül a legfontosabb a (mérhető) együttműködés, a vele járó szabad mozgás, addig a magyar-szlovák viszonylatban kettősséget tapasztalhatunk a határtérség és az országok közti viszonyban. Miközben a két ország között

teljesen hideg, ellenséges viszony volt a határok kijelölésétől kezdve évtizedeken keresztül, addig a határtérségben jelentős személyi mozgást regisztráltak.

1920 után nyilvánvalóan ellenséges volt a viszony a két ország között, hiszen a határ kijelölése a magyarok ellenkezése dacára történt. Martinez modellje szerint ilyenkor merev elzárkózás jellemzi az országok közti kapcsolatokat, aminek lecsapódása a határ menti együttműködés hiánya (*elidegenedett határtérség*). A két ország között valóban minimális volt a kapcsolattartás, viszont a határ két oldalán élők között maradt a korábbi együttműködés, hiszen a túloldalon családtagok, rokonok, barátok, szomszédok maradtak, akikkel még évekig tudták tartani a kapcsolatot, kijátszva a határőrizetet. A kapcsolattartás legalizálására találta ki a magyar fél az ún. kishatárforgalmat, amit Csehszlovák viszonylatban nagy késéssel 1927-ben vezettek be (Sallai 2004, 80.p.).

A második világháború után is ellenséges maradt a viszony. Martinez szerint ilyenkor a határ zárt, szinte teljesen hiányoznak a kapcsolatok. A valóságban viszont ekkor volt a két ország között a csehszlovák állam által kikényszerített lakosságcsere, a kitelepítések, illetve az önkéntes határátlépések, menekülések. Ez mind a személyek jelentős mozgásával járt, ami Martinez kategorizálásában az *egyén mellett létező* minősítést kellene, hogy kapja. Ez a típus alkalmatlan ennek a történelmi helyzetnek a leírására.

Az ún. enyhülés éveiben lazult a határokon kialakított szigorú, elsősorban a szovjet nagyhatalmi érdekeket kiszolgáló ellenőrzés, a külkereskedelmi kapcsolatok kibővültek személyek közti kapcsolatokkal is, mert addig tilos volt a határon való átjárás. A kishatárforgalom újbóli megjelenése, ha nem is felvirágzása, amely megkönnyítette a határ mentén élők helyzetét, az 1970-es évektől valósult meg. Martinez modelljében ez az együttműködő határvidék modellnek felelne meg, de Kelet-Közép-Európa országaiban nem az általa leírtaknak megfelelően funkcionáltak a kommunizmus évtizedeiben, hiszen hogy is beszélhetnénk gazdasági együttműködésről, egymásrataltságról, ha a megszálló Szovjetunió szabályozta ezt az együttműködést az álszent „testvériség” jegyében?

Erre a helyzetre sokkal jobban alkalmazható Tóth József (1996) nevezetes modellje, amelyben szemléletesen írja le a határ menti kapcsolatoknak ezt az ellenőrzött, „szocialistának” nevezett formáját. A központosított állami és pártirányítás nem tette lehetővé sem helyi, sem középszinten a határon átnyúló

kapcsolatok létesítését, még a „testvér-országokkal” sem. Ha létrejött egyáltalán ilyen kapcsolat, akkor azt előbb mindkét félnek a saját országában kellett a központi párt- és állami szervekkel elfogadtatnia és ha ez sikerült, akkor a két ország vezető testületei felkeresték a másik ország párt- és állami vezetőit. Ha itt sem bukott meg a terv, akkor a megegyezés után külön-külön engedélyt adtak a kérelmező szerveknek a kapcsolat felvételére, amely kapcsolat inntől kezdve működhetett (inkább reprezentatív, mint gyakorlati értelemben), de mindvégig ellenőrzöten és a két ország közötti politikai viszonyoktól függően.

Torzította ezt az együttműködőnek nevezhető típust az is, hogy üzleti kapcsolatok csak országos szinten léteztek az állami vállalatok között, hiszen mindkét ország törvényei tiltották a magántulajdonban működő vállalkozásokat. A személyek forgalma így valóban a személyek forgalmára korlátozódott, és az árucseré, a bevásárlás a személyes szükségletek határait nemigen lépte túl.

A Martinez által emlegetett együttműködő határvidék tipikusan a rendszerváltás után kezdett létrejönni a Kárpát-medencében, az előbb említett kényszeredett előzmények után. Elsősorban kulturális, de fokozatosan gazdasági értelemben is kimutatható kapcsolatok formálódtak. Ilyenek lettek a felvirágzó testvértelepülési kapcsolatok, a településegységek között létrejövő kapcsolatok, a hamar népszerűvé vált eurorégiós szerveződések, és mellettük a civil kapcsolatok szervezett formái a magánemberi kapcsolatokon túl. Mindezzel együtt járt az árucseré különféle formáinak elterjedése, a bevásárlóturizmustól kezdve a kereskedelmi kapcsolatokon át a csempészetig. A határátlépések ezért szigorú ellenőrzés alatt álltak.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás miatt várható, hogy ez a viszony a magyar-szlovák viszonylatban egyenrangú felek kapcsolatává válik. A Martinez által leírt negyedik, mintegy legteljesebb fokozat az egyenrangú határvidékek szintje, az integrált határtérségek szintje, amelyre az jellemző, hogy a szomszédos országok megszüntetnek minden akadályt, ami a kereskedelmi, a gazdasági és az emberi-társadalmi mozgásokat gátolja. A két fél teljesen egyenrangúvá válik egymás közti viszonyában a kapcsolatok minden területén. Martinez hozzáteszi, hogy ilyenkor gazdaságilag is egyformán erős, politikailag és katonailag szilárd szövetségi államokká válnak.

Azért kellett ilyen részletességgel kitérni Martinez modelljére, mert az általa fölvetett gondolat világos, egyértelmű viszonyok helyett ellentmondásokra világít rá, ezért alkalmas kiindulópontnak. Martinez modelljében nem számolt egy olyan helyzettel, amikor **az ország egészének, illetve a határtérségnek egymástól eltérő a viszonya**. Számunkra ennek a fölfedése azért volt fontos, mert a dolgozatnak ez a kérdés adja a gondolati magvát.

Jogilag kimutathatóan mindkét ország azonos szövetségi rendszernek a tagja, mindkét ország tagja a NATO-nak, az Európai Uniónak, az OECD-nek, és sok más egyéb nemzetközi szervezetnek, sőt tagjai a maguk által létrehozott szerződésnek, a Visegrádi Szerződésnek, az un. visegrádi négyeknek is, mégis tele vagyunk kétségekkel. Miközben valamennyien várjuk, hogy beteljesüljön ez a régóta várt, sebeket gyógyító egyenrangúság, véleményem szerint a két ország között fennálló aszimmetriák továbbra is akadályokat fognak gördíteni a harmonikus, zökkenőmentes határ menti együttműködés elé.

Aschauer 1996-ban megjelent munkája foglalta össze a határ menti kutatások fő irányait. Az általa felsorolt három nagy témakör megjelenik ebben a dolgozatban is, mert szükséges vizsgálni (1) az állam általános társadalmi-gazdasági fejlődésének hatását a határ menti területekre, a határ két oldalán lévő államokra vonatkozóan egyaránt. Dolgozatomban ennél is tágabb régiót vonok be a vizsgálatba, mert Kelet-Közép-Európa politikai-gazdasági mozgása kulcsszerepet játszik ebben a viszonyrendszerben. (2) A határközi viszonyok formái, tényezői, hatása itt is külön fejezet lesz, mert be kell mutatni azt az örvendetes változást, ami a két ország határ menti területein megfigyelhető. Dolgozatomban épp az országos és a határ menti viszonyok eltéréseire, aszimmetriáira helyezem a hangsúlyt, bemutatva azt az ellentétet, ami a két szint között fennáll. (3) Mindezek során az idődimenzióra is tekintettel kellett lennem, mert a két ország közt létrejött határ története, minőségének időbeli változása meghatározó jelentőséggel bír.

1.1.2. A regionalizálódás lehetősége

A határjelenséget össze kell kapcsolnunk a magyar-szlovák határt közvetlenül érintő területi, régiós problémával.

Ha már van határ, melyik a jó határ? Mikor tudják a határterület lakosai jó szívvel elfogadni a határt? Mikor élvez a határ teljes legitimitást? Ha olyan földrajzi helyen fut, ahol nemzeti, gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási stb. entitást választ el tartósan egy másik, hasonlóan teljes entitástól. Ilyen pl. a cseh-szlovák, a szlovák-lengyel határ. A két példa azért is jó, mert hiába volt erős politikai szándék pl. a cseh-szlovák határ felszámolására, az mégsem sikerült, újból elkülönült az addig egységesnek mondott megbonthatalan testvériség, igaz rendkívül könnyen átjárható határral elválasztva. A lengyel-szlovák határ is a magyar honfoglalás óta határ volt, a korabeli Magyarország határa, és most is fennáll, pedig ennek az átjárhatóságát is erősen szorgalmazza a szlovák fél.

Az ilyen határok esetében könnyen el lehet fogadni, hogy a határ véd, elválaszt a külvilág zavaró, idegen, veszélyes jelenségeitől, de közben össze is köti az eltérő minőségeket, a csere, az együttműködés zónájává válik. Ezt a határt jogosan lehet szűrőként felhasználni, mert a lakosok is elvárják a mindenkori hatalomtól, hogy a nemkívánatos jelenségeket, személyeket tartsa távol, a határon kívül. Vagy egy korábbi tipizálás fogalmával (*Hardi* 2002, 21. p.): teljesítsék a törvényességi funkciót.

Viszont a magyar-szlovák határ nem ilyen. Pontosabban fogalmazva formailag igen, mert formailag teljesíti ezeket az általános kritériumokat, de a lényegét tekintve, tartalmilag nem. Ennek értelmezéséhez ki kell térni a régió, a regionalizálás, a regionalizálódás fogalmára.

A történeti földrajz kutatói kimutatták, hogy a Kárpát-medencében – más európai tájakhoz hasonlóan – regionális termelési specializáció alakult ki. Ez tulajdonképpen munkamegosztást jelentett a belső, alföldi jellegű tájak és a külső, hegységek alkotta perem között. A termelési övezetek egymást kiegészítő tevékenysége térben és időben változott, sok helyi variáció is kimutatható, de mindvégig megmaradt az Alföld és a hegységkeret gazdasági egysége, egészen Magyarország szétdarabolásáig. A tájakhoz köthető gazdasági, munkamegosztási régiók kapcsolatrendszerét az első világháborút lezáró un. békerendszer számolta fel 1920-ban (*Frisnyák* 1996).

Csehszlovákia kialakítása nem nagytájak határa mentén, nem gazdasági-munkamegosztási szempontok figyelembevételével történt, mert ezeket a nagytájakat az utólagos elemző tárta fel, a korabeli mindennapokban nem alakultak

ki határai, nem rögzültek különbségeik. Viszont tény, hogy a nagyhatalmak segítségével a csehszlovák békedelegáció olyan országterületet hasított ki magának, amelyen belül megvalósult a fent említett munkamegosztás. A hegyvidéki peremet (a Kárpátok északi koszorúját) alföldi tájakkal (Csallóköz, Mátyusföld, Bodrogköz, Ung-vidék) egészítették ki, biztosítva ezzel az új ország éllelmiszerellátását.

Az elszakított terület nem volt zárt egység, mert erősen tagolt volt, több vonzásközpontoz tartozott. Nyugati fele Pozsony központtal Bécs felé húzott, amit erősített az első közt kiépített Pest-Vác-Érsekújvár-Pozsony-Bécs vasútvonal, és a Duna víziútja, hogy az országos jelentőségű közlekedési főtengelyt említsük elsőnek, rámutatva az elszakított táj szerves kapcsolatára Magyarország egészével (Erdősi 1996). A Felvidék keleti része Kassa-Miskolc-Debrecen, tulajdonképpen Erdély és az Alföld vonzáskörzetébe tartozott, de úgy, hogy pl. a Hegyalja bortermelői rajta keresztül szállították árujukat észak felé, Lengyelországba, Oroszországba. A középső rész – egyetemlegesen a többivel – a központi régió, azon belül is elsősorban Pest-Buda (1873-tól Budapest) vonzásába tartozott évszázadokon át.

Beluszky Pál (2000) modernizációs mutatók segítségével négy fejlettségi zónába osztotta a Pozsony és Ungvár közti Észak-Magyarországot. A Duna menti megyéket (Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom) modernizációs éknek nevezte, amelytől élesen elkülönült a Felvidék középső harmada. Ezek a megyék (Túróc, Liptó, Szepes, Gömör, Kishont, Abaúj-Torna) a modernizációnak már csak a második vonalához tartoztak. A kedvező besorolás a nagyvárosoknak volt köszönhető (Kassa, Miskolc), valamint a gyáripar és a (szlovák nemzeti) bankok fejlettségének. A következő szintet a közepesen fejlett Nyugat-Felvidék jelentette (Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom) kiegyenlített mutatóival, mert habár fejlett volt az iparosodottsági mutató pl. Zólyom vármegyében, de a városodottság foka alacsony volt. Nem volt igazi regionális centrumuk. Jegyezzük meg, Budapesthez földrajzilag közel voltak. A legfejletlenebb részei a Felvidéknek a keleti megyék voltak, együtt két északnyugati megyével, Trencsénnel és Árvával.

A béketárgyalásokon a gazdasági érdekekhez képest sokadrendűnek számított a nyelvhatárok kérdése. A nyelvhatárokat nehéz lett volna figyelembe venni, mert ha Magyarországon nyelvi szempontból ki is alakultak olyan nagy területi egységek, amelyeken belül egy bizonyos nyelv volt az uralkodó – ilyenek

voltak az északi, többségében szlovák nemzetiségű és szlovák nyelvű megyék –, de ezeket a nyelvi tömböket széles, vegyes nyelvű térségek kötötték össze a dominánsan magyar (de szintén nem egynyelvű) alföldi tájjal. Ez a nyelvi kevertség a városok társadalmára különösen jellemző volt. A gazdasági dinamika fölerősödésének különféle időszakaiban volt megfigyelhető, hogy bizonyos ipari-kereskedelmi-pénzügyi tevékenységek megjelenésével, majd megerősödésével együtt járt valamilyen nem magyar etnikum (német, görög, cseh, morva, zsidó, stb.) megjelenése is.

Tehát mivel Magyarország (jegyezzük meg: Kelet-Közép-Európa) területén szigorú nyelvi elkülönülés, szegregálódás nem alakult ki, és emiatt nyelvi tartományi rendszer, etnikai régiók nem jöttek létre, önmagában a nyelv, a nemzetiség alapján nem adódott egyértelműen a régiók szétválasztása. Ez természetesen nem zárta volna ki, hogy a lakosság megkérdezése révén, a népszavazás eredményeként húzzák meg a határokat, de a békekészítők számára ez csak deklarált szempont volt, nem pedig megvalósítandó cél. Ez alapján állíthatjuk, hogy a nyelvi hovatartozás sokadrendű szempont volt a területi előnyök megszerzése mögött.

Az etnikai régió kialakulása mint lehetőség felmerül ugyan, mert – a szerb és a román törekvések mellett – 1861-ben a szlovák nacionalisták által Túrócszentmártonban megfogalmazott memorandum – *A felső-magyarországi szlávok (szlovákok) nemzeti gyűlésének kívánságai* – felsorolták azokat a megyéket, amelyeken belül szlovák nyelvi kizárólagosságot szerettek volna elérni.

A felsorolásban szerepeltek a „legtisztább” szláv megyék, úgymint Trencsén, Árva, Túróc, Zólyom, Liptó, Szepes és Sáros megyék, valamint azok a megyék, ahol területileg megkülönböztethető módon élnek egymás mellett a magyarok és a szlovákok. Ezek a megyék Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén megyék. Ez utóbbiakat alkalmasnak tartották arra, hogy elkülönítsék bennük közigazgatási határral a két nemzetiséget vagy úgy, hogy új megyékké szervezik nemzetiség szerint őket, vagy úgy, hogy a határos szláv megyékhez csatolják. Azonban ez a tervzet is elismeri, hogy még a legtisztább szláv lakosú megyékben is „a magyar és a szláv nemzetiség egymásra van halmozva” olyan mértékben, hogy lehetetlen a szláv nemzetnek egy külön

felső-magyarországi szláv kerületet (hornouhorské slovenské okolie) elfogadtatnia (Szöveggyűjtemény 2003, 423-430.pp.).

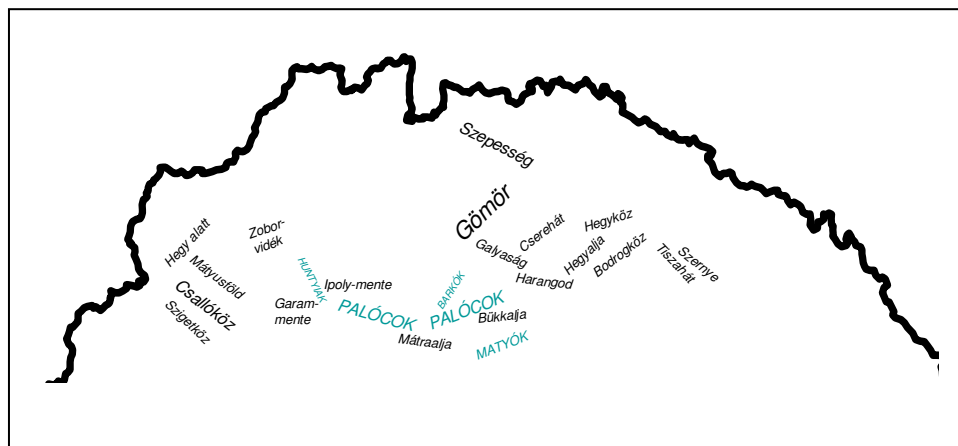
A föderalizálás a nemzetiségi szállásterületek alapján ekkor még nem valósulhatott meg egyrészt a magyar-osztrák ellentét miatt (kiegyezéspártiak és függetlenségpártiak folyamatos küzdelme), másrészt a magyarhoz képest gyengébb nemzeti törekvések miatt. Ehhez külső erőre volt szüksége a nemzetiségeknek. Ez valósult meg az első világháború végén a nacionalista forradalmak kirobbanásával, erős nagyhatalmi támogatásával.

Nem alakultak ki közigazgatási értelemben sem régiók Magyarországon. A polgári korszak az 1867-es kiegyezés után épp azzal teremtett rendet, hogy a korábbi feudális kiváltságokat, kiváltságos elkülönüléseket megszüntette (jászok, kunok), egységes megyerendszert hozott létre, amely megyerendszer a történelmi hagyományokra támaszkodott. Ez azt jelenti, hogy sem a gazdaság, sem a nyelvi-nemzetiségi különbözőség nem volt olyan erős, hogy érdemben befolyásolta volna a megyék hajdani határait. Amikor Észak-Magyarország elszakításakor a határokat kijelölték, akkor sem volt olyan közigazgatási értelemben rögzült régió, tartomány, bármilyen közigazgatási egység, és különösen nem megyék feletti önkormányzati egység, amelyre hivatkozhattak volna, amelynek határaihoz igazodni lehetett volna, amelynek határaihoz igazítani lehetett volna Szlovákia határait.

A magyar statisztikatudomány egyik nagyhatású megalapozója, a statisztikai intézet megalapítója, Keleti Károly dolgozta ki Magyarország felosztását a folyókhoz igazítva abból a célból, hogy legyenek statisztikailag jól körülhatárolható, elemezhető egységei az országnak. A dualizmus korában így lett elfogadottá a Duna bal partja, a Duna jobb parja, a Duna-Tisza köze, a Tisza jobb partja, a Tisza bal partja, a Tisza-Maros köze, a Királyhágón túl, a Fiume város és kerülete megnevezések (Hajdú 2001, 132.p.).

Elszakadva az utólagos elemzésektől érdemes rámutatni, hogy a korabeli Magyarországon a polgári állam modernizációs törekvései dacára rendkívül erős volt a helyi, a kistáji identitás jelentősége. Ezek a kistájak leginkább a megyékhez kötődtek, de fordítva is igaz, a kistájához igazodva formálódtak a megyehatárok. Példaként megemlítem, hogy 1802-ben Kishont megyét Gömörhöz csatolták, elsősorban a gazdálkodási hasonlóság miatt.

1. Néprajzi tájak Felvidéken

Forrás: MTA RKK, Miskolc, Mády Máté

Mendöl Tibor (1940, idézi: *Paládi-Kovács* 2003, 28.p.) életkamráknak nevezte azokat a medencéket, amelyek a Felföld völgyrendszerét alkották és amelyeket patakok-folyók kötöttek össze. Ezekhez az életkamrákhoz szervesen igazodtak az egyházi és az állami közigazgatás egységei. A legtöbb vármegye ilyen medencét töltött ki: Nógrád, Gömör, Szepes, Túróc, Liptó, Árva, vagy két völgyrendszert foglaltak magukba: Bars, Abaúj-Torna, Sáros. A természeti tájak és az igazgatási egységek egybeesése elősegítette a táji- és a népcsoporttudat összefonódását (*Paládi-Kovács* 2003, 28.p.)

A zempléni, abaúji, gömöri, nógrádi stb. jelzős szerkezetek alatt a fölnevelő kistájat, közigazgatás egységet értették a korabeli lakosok, vagy olyan településcsoportot jelöltek meg hovatartozásuk jeleként, mint a bányavárosok, a szepesi városok, vagy néprajzi értelemben vett népcsoportokat mint a palócokat. Jegyezzük meg, hogy a mai identitás-megjelölések is a történeti megyékhez, kistájakhoz kötődnek.

A nevezéktan bizonytalansága összefoglalóan tükrözi, hogy a mai Szlovákia területe nem volt táji-társadalmi-gazdasági-közigazgatási-nyelvi, stb. egység. A régi magyar nyelvben a történeti Magyarország északi, hegyvidéki területét **Felföldnek** nevezték, ami lenyúlt egészen a korabeli Partiumig, de nem tartozott hozzá a Kiasföld északi, Duna bal parti része. A földrajzban az Alfölddel szembeállítva jelent meg a Felföld megnevezés. Ma a Felföld déli tájegységét Északi Középhegységnek hívjuk.

A **Felső-Magyarország** kifejezést a történettudományt használja, de területileg ez a meghatározás nem terjed ki a Pozsonyhoz közeli megyékre. A bányai igazgatásban *Felső-Magyarország* Gömör, Borsod, Szepes, Abaúj és Torna megyéket foglalta magába (városaik: Gölnicbánya, Szomolnok, Igló, Rozsnyó, Jászó, Rudabánya, Telkibánya), *Alsó-Magyarország* pedig Nyitra, Bars, Hont, Zólyom megyéket (városaik: Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya, Béalabánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya).

A **Felvidék** megnevezés a 19. században jelent meg, akkor a zömmel nemzetiségek által lakott, lengyel határhoz közeli magas hegyeket értették alatta, majd 1920-tól kapott politikai-közigazgatási tartalmat. Azóta a mai Szlovákia területének egészét értjük alatta, beleértve a Kisalföld Dunától északra fekvő részét is (*Paládi-Kovács* 2003, 21-55. pp.). A dolgozatban is többnyire a Felvidék megnevezést használom.

A nagytáji, a néprajzi, a megyei, a modernizációs, a nevezéktani besorolások mindegyike tartalmaz valóság-elemet, mindegyik besorolás igaz, a valóság valamely fontos elemére mutat. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a Felvidék csak megindult a szerves, modern, polgári regionalizálódás útján, amelynek során ezt a tarkabarkaságot felváltotta volna egy egységesebb regionális tudat, és a neki megfelelő (közigazgatási) régió, de annak kifejlését már nem érthette meg.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy az új Csehszlovák állam határainak kijelölésekor nem valamilyen már létező szerves régiók határaiból formáltak országhatárt, hanem létrehoztak, képezték egy új országot, amelynek részévé tettek olyan tájjeleket, amelyekből ők maguk törekedtek régiót, társadalmi-gazdasági-etnikai-kulturális egységet teremteni. Erre azért kerülhetett sor, mert Magyarország polgári korszakbeli szerves regionalizálódása épp csak megkezdődött, de nem teljesedhetett ki.

1920 óta Csehszlovákiának, 1993 óta Szlovákiának az a fő törekvése, politikai, gazdasági célja, hogy megbonthatatlan egységgé formálja a megszerzett országot. *Tóth József* (2002) kétségbe vonja ennek lehetőségét. Érvrendszere *Printz Gyula* észrevételéhez nyúlik vissza, aki először különböztette meg az állam és az ország fogalmakat. Ezt fejlesztette tovább *Tóth József*, rámutatva, hogy a szerves, önként megvalósuló regionalizálódás országot hoz létre. Ha ez alapján alakulnak ki az állam határai, akkor az ország belső struktúrái harmóniába kerülnek az állam

által megjelölt, rájuk épülő körzetekkel. Ezzel ellentétben, ha a hatalmi érdek rajzolja meg egy állam határait, jelöli ki területi egységeit, körzeteit, akkor további feszültségekre kell számítani fennmaradása idején. Az általa funkcionálisnak mondott rendszer alulról építkezik. A településhez vonzáskörzet tartozik, ezek valamilyen csoportjából régió alakul ki, és ezek összeszerveződése alkotja az országot. Ezzel szemben az igazgatási logikával létrejött államok is működőképesek, de minden egysége, körzete a hatalmi logika kényelmetlen ruháját húzza az általa létrehozott minden területi egységre, és ez a kényszerzubbony szakadhat.

Ezzel a logikával állapít meg 17 régiót Európában az 50 állammal szemben, köztük Kárpátiát, szándékosan új nevet használva a történelmi Magyarország helyett. Ezt az is indokolja, hogy ebben a földrajzi nagytájban mindig sok, sokféle nép lakott. Szerencsés esetben a régiós és az államhatár egybeesik, viszont ahol mesterségesen kialakított államok vannak, ott az országhatárok metszik a régióhatárokat. Az államok és a régiók (országok) birkózásából a régiók Európájának kell győztesként kikerülnie. A határokat tiszteletben tartva, a régiók fejlesztését kell megvalósítani, ami a feladat nemzetközi megközelítését jelent.

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy Szlovákia – az előd Csehszlovákia tevékenységére is támaszkodva – már jelentősen előrehaladt egy új, belső regionalizálásnak a megvalósításában, amit a határok megszűnése sem fog tudni visszafordítani, legfeljebb (helyileg) módosítani.

Hardi Tamás (2002) fogalmazta meg dolgozatában azt az ideális állapotot, amely megvalósulhatna a határ menti kapcsolatokban, ha minden körülmény kedvezően alakulna. Elgondolása szerint a határok elválasztó szerepét fölülírhatná a határ menti térségek fejlődési igénye és lehetősége, kialakulhatna egy határrégió. A határrégió viszont értelmezése szerint új minőséget, új entitást, új egységet jelentene, amely megteremtené a saját, határokon átnyúló infrastruktúráját, közös érdekeltségeit, összeadódának a belső fejlesztési erőforrásaik. A határ menti helyzet önmagában növekedési forrássá válna.

A határrégiók kialakulásának kétséges voltát *Hardi* is látja, fő visszahúzó erőként a centralizált nemzetállami berendezkedést jelöli meg, amely gátakat fog emelni a decentralizáció útjába, a helyi társadalmak öngazgatása, a regionalizálódás útjába. Ezeket a gátakat, amelyek rendszerré, hálózattá sűrűsödve

léteznek, aszimmetriaként fogom dolgozatomban bemutatni, felsorolva a már meglévő és láthatóan lassan, vagy egyáltalán nem bomló gátakat.

Bemutatom, hogy továbbra is fenn fog állni az eddig jellemző kettősség, azaz a Magyarország és Szlovákia között fennálló, bővülő kapcsolatok továbbra is nemzetközi kapcsolatok maradnak, amelyet ki fognak egészíteni ennek árnyékában a határ menti kapcsolatok. A szlovák területfejlesztés nagy beruházásai az északi, szlovákok által lakta térfélre fognak esni, meghagyva a déli, alföldi jellegű területek számára a komplementer feladatot, az ország mezőgazdasági termékekkel való ellátását.

1.1.3. Az aszimmetrikus viszonyok jelensége

Dolgozatomban az aszimmetria fogalmát többször fogom használni a magyar-szlovák viszony értelmezésekor.

Az aszimmetria fogalma több tudományágban használatos. A természettudományok elsősorban a szimmetrikus, azaz arányos viszonyok ellentétéként szoktak beszélni a nem szabályos, az aránytalan, azaz aszimmetrikus viszonyokról, legyen az valamilyen növényi-állati populáció, vagy akár a csillagászatban tárgyalt valamely jelenség.

A társadalomtudományokon belül előszeretettel használják a pszichológusok ezt a fogalmat az emberi viszonyok, érzelmi viszonyok elemzésekor, pl. az agyféltekék működésének leírásakor, vagy akár a szubjektív és objektív szemléletmódok eltéréseinek leírásakor (Altrichter 2001). Komoly jelentőséget kapott ez a fogalom az informatika, a kibernetika kibontakozásával, amely tudományok hatására a közgazdaságtudomány is felvette ezt a kifejezést szótárába. Az információs aszimmetria közgazdaságtanának területén nyújtott teljesítményért Nobel-díjat is osztottak már. Könnyen belátható, hogy pl. az egészségügyi ellátás piacán a szolgáltatók és a fogyasztók között milyen jelentős információs aszimmetria áll fenn. Az ilyen elemzéshez a statisztika tudománya mérőszámokkal, eloszlási mutatókkal is szolgál (Gömöri 2001).

A fogalom használatát jelentésének általánossága indokolja. Magyar fordításban az aránytalanság szót használhatjuk, azzal a megszorítással, hogy első megközelítésben, első jelentésében ne tartalmazza az egyenlőtlenség

jelentéstartalmát, mert így telítve van erős alá- és fölérendeltséget jelentő tartalommal. Az aszimmetria többnyire mentesül ettől, mert **az egyenlő, de nem egyforma** jelentést hordozza. Ennek megfelelően ez a kifejezés szóhasználatomban egyenjogú felek közötti különbözést, eltérést, másságot jelent. Erre azért van szükség, mert a dolgozat szuverén államok egymáshoz való viszonyát vizsgálja, emiatt egyenjogú és egyenértékű felek a szereplők. A szereplők mindegyike saját hagyományainak megfelelően rendelkezik az európai államokra jellemző ismérvekkel, ennek megfelelően törvényekbe foglalt szabályokkal, jogi intézményekkel, normákkal, amelyek az illető ország politikai közösségére és csak annak az országnak a politikai közösségére érvényesek. Az egyes államok hatalmi súlyukkal, fegyveres erejükkel védik ezeknek a szabályoknak az érvényességét, mert ezek segítik a közösség fennmaradását, belső piacuk, nyelvük, kultúrájuk, hatalmi szerkezetük megvédését.

Az eltérő történelmi hagyományok, az eltérő politikai érdekek következtében eltérő államigazgatási, helyi igazgatási, ágazati, gazdasági, stb. rendszerek jönnek létre az egyes államokon belül, amelyek azonos értékűek egymással, de különbségeik miatt nem alkalmasak azonnali kapcsolatfelvételre. Ezek az egyenértékű különbsőségek az aszimmetriák, amelyek tehát leíró jellegű kontextusban szerepelnek.

Az aszimmetria fogalma a fentiekén túl azonban a politológiának, a diplomáciának nem csak ezt az udvarias, egyenlőséget hangsúlyozó (egyforma, de eltérő) jelentését hordozza, hanem van egyenlőtlenséget jelentő tartalma is. Max Weber a hatalomról szóló meghatározásában épp ezt az egyenlőtlenséget emeli ki, amikor az állampolgár és az állam, a hatalom viszonyáról értekezik: „A hatalom az az esély, hogy akaratunkat mások ellenállásával szemben is érvényesíteni tudjuk, bármin nyugodjék is ez az esély” (*Weber*).

Kiváltképp a geopolitikai elemzések használják ilyen értelemben a fogalmat, amikor az országok közötti hatalmi viszonyokat elemzik, különös tekintettel a nagyhatalmak és a kisebb országok egymás közti aszimmetrikus viszonyára. Amikor a Szovjetunió felbomlásával elsüllyedt a korábbi katonai egyensúlyra épülő kétpólusú (azaz szimmetrikus) nagyhatalmi rendszer, az elemzések az Egyesült Államokról mint egyetlen nagyhatalomról kezdtek szólni,

amely nagyhatalomhoz viszonyítva az összes többinek kisebb ereje lett. Ezt az egyenlőtlen viszonyt is szokás diplomatikusan aszimmetriának nevezni.

A politikai gazdaságtan abból indul ki, hogy mind az egyes kormányzatokon belül, mind rajtuk kívül a saját társadalmaikban és a többi országban is eltérő érdekű egyének és csoportok vannak, amelyek befolyásolják a politikai és a gazdasági folyamatokat. A politikának és a gazdaságnak ezt a mozgását le tudjuk írni az aszimmetria fogalmával, annak mindkét jelentésében.

A szociológusok által oly sokszor körbejárt társadalmi viszonyok, társadalmi egyenlőtlenségek az egyes emberek egymás közötti egyenlőtlenségéből származtathatóak, amely egyenlőtlenségek struktúrákat, szerkezeteket hoznak létre (strukturált egyenlőtlenség). Az egyenlőtlenségi rendszerek fő típusaiban – rabszolgaság, kasztrendszer, rendi társadalmak – az egyén életét jogi és vallási rendelkezések szabályozzák. Születésénél fogva, tehát öröklődően tartozik valamely társadalmi rétegbe (rabszolga, valamely kaszt, ill. valamely rend tagja), ahonnan csak az illető társadalmi rendszer szabályait betartva tud elszakadni. Mindezekhez gazdasági különbségek, vagy kötelezettségekkel terhelt személyes függőség is társulhatnak. A modern társadalmakban ilyen erős elkülönüléseket nem találunk. Az egyes társadalmi rétegekbe tartozás nincs kötve jogi vagy vallási rendelkezésekhez, ilyen értelemben nem is öröklődik. Kitüntetett szerepe van a saját teljesítménynek, ami a társadalmi mobilitás mozgatója. Ezekben a társadalmakban az osztálytagozódás alapja a gazdasági különbség, az anyagi erőforrások és eszközök birtoklása, a felettük gyakorolt rendelkezési hatalom. Az egyének közötti kapcsolatot leginkább személytelen (*Giddens 1995*).

Ezeket a társadalmakat többnyire országhatárok választják el egymástól, amely országhatárok elhatárolják a politikai-gazdasági-jogi-közigazgatási, stb. egységeket. Az országokat egymástól nagyon is szigorú jogi rendelkezések választják el, az egyes országok hadseregeinek kitüntetett feladata ezeknek az elkülönülést biztosító jogi rendelkezéseknek a betartatása. Az állami szuverenitás keretbe foglalja az egyes országok társadalmainak bonyolult rendszerét. Az egyes országok a nemzetközi jog szerint egyenlőek, de mégis jelentős különbségek vannak közöttük, amely különbségeket az aszimmetria fogalmával tudjuk legjobban kifejezni.

Az aszimmetria az egyes országok közötti különbözőségeket, eltéréseket mint létező állapotot írja le, amit a szuverenitásra való tekintettel el kell fogadnunk. Ha ezeket az eltéréseket egy-egy ország politizáló közvéleménye egyenlőtlenségnek érzékeli és ennek fölszámolását a politikai vezető réteg föl vállalja, akkor az egyenlőtlen állapotok feloldására szolgáló módszer a modernizáció gyakorlata. A modernizációs elméletek sok ország egyenlőtlenségi viszonyait elemzik, az általuk kidolgozott centrum-periféria viszony is számos országot érint.

A társadalomtudományoknak az emberi viszonyokat leíró elemzéseiben is találkozhatunk ezzel a fogalommal, különösen azóta, hogy a kötelezően előírt marxi osztályelmélet kikopott a fejtegetésekből. Sokszor az ott osztályellentétként bemutatott patrónus-kliens, földesúr-jobbágy, tőkés-munkás, stb. viszonyokat az aszimmetria szóval írják körül a kutatók, mert ez nélküli a Marxtól megismert durva, harcra alapállást. Így a Max Weibertől átvett státuszok közti különbség is leírható az aszimmetria fogalmával.

Az aszimmetria fogalmának megerősödését segíti a hálózatokról, kapcsolatokról szóló publikációk növekvő száma, mert segítségével jól lehet a hálózati és a kapcsolati viszonyokat magyarázni. Erre annál is inkább szükség van, mert pl. egy vállalkozás, a nemek közti viszonyok, vagy egy család belső viszonyait jobban körül lehet írni a tagok közt fellelhető aszimmetrikus viszonyok föltérképezésével, közelebb is visz a valósághoz (*Kuczi* 1993).

Az aszimmetria fogalma különösen jól használható a határ menti kapcsolatok elemzésekor, mert a határ két oldalán lévő egyenlőtlenségek az országok közötti szuverenitás miatt nem oldhatók meg a társadalmi egyenlőtlenségek feloldásának szokott módszereivel. Az egyéneknek, társadalmi csoportoknak be kell tartaniuk az országok egymás közti viszonyait szabályozó törvényeket. A határ menti kapcsolatok esetében az országok között fennálló versenyhelyzet is más dimenzióba kerül. A kapcsolatot kiépítő szervezeteknek mindig az egyenjogúság elvén kell állniuk, a cselekvéseknek tartalmazniuk kell a kölcsönösség elvét. Az egyenlőség és a kölcsönösség elvének megsértése mögött az országok közötti egyenlőtlenség, hatalmi-politikai-gazdasági stb. súlykülönbség húzódik meg.

Ennek az aszimmetrikus viszonynak a vizsgálata azért is érdemel figyelmet, mert az országokon belüli fejlődés mértéke már rég túllépte az országhatárokat, sőt az Európai Unió létrejöttének egyik fő mozgatója volt a gazdaság fejlődése előtt álló akadályok, köztük az országhatárok gátló hatásának a fölszámolása. Mivel ez a folyamat a régi tagállamok között már évtizedekre visszanyúló törekvések eredménye, mára úgy érezzük, hogy a régi (15) tagállam-tagállam kapcsolat nem, vagy alig tartalmaz egyenlőtlenségeket, illetve az egyes államok, határ menti területek sajátosságait úgy alakították, hogy a hagyományokból fakadóan meglévő aszimmetriák nem gátolják az együttműködést.

Ezzel szemben a régi tagállamok és az újonnan csatlakozott országok (a nyolc volt kommunista ország) között jelentős fejlődésbeli eltérések vannak. Az egyenlőtlen viszonyok aszimmetriákból szövődnek össze. Eltérőek a jogrendszerek, az államigazgatási, a közigazgatási viszonyok, az önkormányzatiság foka, a gazdasági szereplők száma, sűrűsége és ereje, de a civil szervezetek száma, ereje, a feladatellátásban **betöltött** súlya is. Ezeket a fennálló különbségeket összességében egyenlőtlenségnek minősíthetjük, amelynek a leküzdésére, a felzárkózásra modernizációs eszközökkel reagálhatnak a versenyben lemaradó államok.

Az önálló fejlődés következtében az új tagállamok között is fennállnak a jogrendszer, a közigazgatás, az államigazgatás, a gazdaság, a civil szervezetek stb. tekintetében a különbségek. Ezeket az eltéréseket is érdemesebb aszimmetriának neveznünk, az egyenjogú, szuverén államokra való tekintettel, miközben megállapíthatjuk, hogy léteznek, vagy nem is léteznek egyenlőtlenségek közöttük. Az új tagállamok között ugyanis jóval több a hasonlóság a közös történelmi múlt miatt, mint a régi tagállamok és a most csatlakozó országok között.

Ugyanígy az új tagállamok és a tőlük keletebbre lévő országok között is erős lépcsőzetességet, fejlettségbeli különbséget láthatunk, és itt is érdemesebb a viszonyok leírását aszimmetrikus hálózatok rendszereként bemutatni, amelyeknek a megszüntetéséhez a modernizációs technikák járulhatnak hozzá.

Az aszimmetrikus viszonyok föltárásának azért van jelentősége, mert rá tud mutatni azokra a különbségekre, amelyek akadályozzák a határ menti kapcsolatok kiszélesedését. A szomszédági együttműködések fő tanulsága az, hogy ha van politikai szándék, akkor a fennálló különbségek, eltérések, aszimmetriák felszámolhatók. Elképzelhetőek olyan államok közötti viszonyok is, amikor a

politikai szándék nem a kapcsolatépítésre helyezi a hangsúlyt, hanem az aszimmetriák fönntartására, hogy ezzel akadályozza a neki nem tetsző együttműködési formákat. A Kárpátok Eurorégió története bővelkedik ilyen eseményekben. Ezt a jelenséget egyáltalán nem kell kelet-közép-európai sajátosságnak tekinteni, mert ahol a határok nem összekötő szerepet játszanak, ott az elkülönítésnek, az aszimmetrikus rendszerek kiépítésének különféle technikáit alkalmazzák. Útlevel, szögesdrót, eltérő jogrendszerek, össze nem illeszthető államigazgatás, stb. a világ sok határát jellemzi.

Meg kell vizsgálnunk, hogy Magyarország és Szlovákia között milyen különbségek vannak, a két ország aszimmetrikus eltérései milyen mértékben közeledtek egymáshoz. Ennek során bogozható ki, hogy Szlovákia milyen esélyekkel kapcsolódik az Európai Unióhoz, illetve Magyarország és Szlovákia között létező szomszédsági kapcsolatok milyen fokú együttműködést tesznek lehetővé.

Az aszimmetrikus kapcsolatok vizsgálatából arra következtethetünk, hogy dinamikus fejlődés igazából csak a régi tagállamok és az új tagállamok közötti viszonyban fog a jövőben megvalósulni, miközben a csatlakozó országok egymás közötti viszonyaiban a dinamikus térségek is csak másodlagosan fognak egymáshoz kötődni, illetve csak a helyi igények kielégítésére szorító szomszédsági kapcsolatok erősödnek.

1.2. Kutatási előzmények

A 20. században (persze korábban is) a határok vizsgálatát illetően egy erős együtt mozgás figyelhető meg a politika és a tudomány között. Az ország határainak hatalmi érdekek alapján történt 1920-as megváltoztatása érthetően váltotta ki a politika ellenállását, annak a módnak a keresését, hogyan lehetne visszaszerezni az elvett területeket. Ebben talált segítséget a politika a korabeli tudományos életben, amikor érveket gyűjtött a meghúzott határok ésszerűtlenségét bizonyítandó. Ékes bizonyítéka ennek, hogy a versailles-i béketárgyalásokra gróf Teleki Pál, a neves földrajztudós és munkatársai által készített érvelő tanulmányokkal és térképekkel érkeztek meg a küldöttség tagjai, Teleki Pállal

együtt. A tudomány fölértékelődését mutatja, hogy a többi érdekelt ország is hasonló módon cselekedett (*Ormos 1983., 377.*).

Ezt követően, a két világháború között olyan történeti, földrajzi, gazdasági munkák sora készült, amelyek mindegyike érintette valamilyen formában a határok kérdését. A dolgozatok többségének célja azonban a sérelem mérhetetlen nagyságának bemutatása volt, illetve újabb és újabb érvek fölsorakoztatása amellet, hogy ez a csonka állapot nem maradhat fenn (*Hajdú 2001*). Rá kell azonban mutatni, hogy az ország működőképességének biztosítása érdekében többen hangsúlyozták a közigazgatás szerkezeti átalakításának szükségességét. Erre kapott kormánybiztosi kinevezést Magyary Zoltán (*Magyary 1930*).

Az 1947-es párizsi békeszerződést követően már biztossá vált, hogy a határokon a nagyhatalmak nem akarnak változtatni (*Balogh 1982*), emiatt olyan kormányt támogattak, amely feltétel nélkül elfogadja és véglegesnek fogadja el ezt az állapotot. Az 1949-es kommunista hatalomátvétellel olyan szélsőséges diktatúra alakult ki az országban, amely ebben a kérdésben is végletesen kiszolgált a megszálló szovjet hatalmat. A határok mentén felhalmozódó feszültségek az 1949-es hatalmváltás után már a szovjetek érdekeit tükrözték, hiszen a jugoszláv és az osztrák határ frontvonallá szervezése (aknázár telepítése) nem magyar érdekből történt. Ezt követően a határok kérdése és a határok mentén élők sajátos helyzete, de a szomszédos országok tényleges belső viszonyai sem lehettek hosszú ideig a tudományos érdeklődés tárgya.

A harmadik világháború szerencsés elmaradását követően a 60-as évek hidegháborús viszonyai közepette bizonyítani kellett a Varsói Szerződés államainak egymás iránti baráti elkötelezettségét. Ennek jegyében alakultak meg a kormányközi vegyesbizottságok, albizottságok vagy munkabizottságok a magyar-jugoszláv, a magyar-csehszlovák viszonylatban, de erre nem került sor a románokkal. Hasonló szervezeti forma fogta szoros keretbe a magyar-osztrák együttműködést. Feladatuk a kölcsönös tájékoztatás, a kapcsolat-tartás, az alsóbb szinteken folyó együttműködések ellenőrzése volt. A gazdasági szervezetek, települések, területi szervezetek közötti kapcsolatok, pl. a testvérvárosi kapcsolatok is mind ekkor formálódtak a kor politikai igényeinek megfelelően (*Zala 1988*).

A fentiekben bemutatott, inkább elvi, mint gyakorlati jelentőségű együttműködés volt a szomszédos megyék, ill. tartományok, ezek központjai, a

határ által elválasztott városok Komárom-Komarno, Esztergom-Sturovo, Balassagyarmat-Slovenské Darmoty, Sátoraljaújhely-Slovenské Nove Mesto. A kor cinikus szóhasználatára jellemző módon „ikervárosoknak” nevezték a valójában megosztott városokat. A kapcsolatok elvi síkon mozogtak, illetve ellenőrzött és engedélyezett kulturális és sportkapcsolatokban merültek ki. Egyetemek közötti hasonló módon szabályozott kapcsolatra volt példa a Miskolc-Kassa közötti együttműködés.

Változást a területfejlesztési politika hozott, az elmaradottság felszámolásának politikai célja, aminek fő eszköze elsősorban az iparosítás nagymértékű fejlesztése volt. Erre szolgált az 1951-es település-kategorizálás, majd az 1971-es Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció, hogy kijelölje a fejlesztendő települések hálózatát (*Hajdú* 1990). A politikai törekvések nyomán bontakozott ki, de Erdei Ferenc, Princz Gyula munkásságára utalva kapott újabb lendületet az elmaradott térségek vizsgálata (*Kőszegfalvi* 2000). A társadalomföldrajz kutatóinak dolgozataiból kibontakozó kép szerint a határok mentén hátrányos helyzetű települések sorjázna.

Az 1970-es években ilyen címekkel jelentek meg dolgozatok: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (*Barta-Beluszky-Berényi* 1975); Kölcsönhatások az aprófalvas körzetek és a gazdaságilag elmaradott területek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (*Lukácsné* 1975); Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970-1980 között (*Süli-Zakar* 1981). Az empirikus kutatások eredményeit erősítették meg a matematikai statisztika módszerét alkalmazó elemzések is a határ menti területek elmaradottságáról (*Beluszky-Sikos* 1982), vagy olyan összefoglaló mű, mint Enyedi György *Falvaink sorsa* című írása (*Enyedi* 1980). Ezeknek a dolgozatoknak közös vonása volt az is, hogy a határ menti helyzetet még nem tekintették külön vizsgálati szempontnak.

Az első olyan munka, amelyben a szerzők hangsúlyozták a határ mentiség tényének fontosságát 1983-ban jelent meg (*Tóth-Csatári* 1983). Ebben az Alföld határ menti területeinek népességföldrajzi vizsgálatairól írtak, de ezen túl már szó esik a határ menti együttműködésről is mint további kutatási feladatáról.

A terület- és településfejlesztésről kibontakozó viták nyomán került sor a határ menti térségek problematikájának vizsgálatára az 1980-as években a

Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI), majd az MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) keretében. Az 1986 novemberében megtartott tudományos tanácskozáson azonban egyelőre csak a kutatás eltervezése, a koncepcionális körüljárás volt a téma, előkészítendő a nagy munkát, habár az előadások magas szintű felkészültségről, jelentős előkészületekről tettek tanúbizonyságot. A megjelölt kutatási területek is még mindig csak a magyarországi oldalt jelentették, kivéve a Győr-Sopron megyei határ menti kapcsolatok bemutatását, amely már a határ mindkét oldalára kiterjesztette a vizsgálódás terét (*Rechnitzer* 1988).

Erdősi Ferenc témavezetőként rámutatott arra a fontos, máig érvényes tételre, hogy a határ menti térségek problematikájában az államközi kapcsolatoknak van elsődleges szerepe és csak másodlagosan értelmezhető regionális problémának. A két szint között természetesen szoros kapcsolat áll fenn. Ebből vontta le azt a következtetést, hogy az államhatár legfontosabb hatása, hogy „a történeti, gazdasági, politikai érdekeknek megfelelően reagálásra készíti a határos államokat”. Mivel akkor még úgy látszott, hogy Magyarországnak nincs lehetősége nyitott határokra, ahol a kölcsönös előnyök fejlődést idézhetnek elő, ezért az adott nemzetközi kereteken belül kell megvalósítható területfejlesztési lehetőségeket javasolni. Erre már gyakorlati példát mutattak az 1970-es években a hajdan egymással ellenséges viszonyban álló nyugati országok (*Erdősi* 1988, 19-20.).

Vizsgálendő kérdésként merült fel, hogy a határ menti fekvésnek milyen szerepe volt és van a vizsgált terület állapotának létrejöttében, tehát valóban a határ-e a felelős a hátrányos helyzetért? El kell választani egymástól azokat a területeket, ahol már a történeti Magyarország keretén belül is periférikus viszonyok alakultak ki (pl. a Cserehát, a Nyírség keleti része) azoktól, ahol a határ vágta el a gazdasági-társadalmi térszerkezetet, a fejlett hálózatokat.

Sor került a határok és a határ mentiség politikai földrajzi megközelítésére, a külföldi szakirodalom eredményeinek ismertetésére is. Hajdú Zoltán a nemzeti iskolák bemutatására vállalkozott, mert markánsan eltérő felfogást talált a francia (természetes határok kutatása), a német (etnikai határok vizsgálata), az angol (birodalmi jellegből következő pártatlanság hirdetése) politikai földrajz tanításaiban. A határtérségek tipizálását földrajzi (fizikai-földrajzi, morfológiai),

jogi, funkcionális, társadalmi-politikai és etnikai jellegük alapján javasolta megoldani (*Hajdú* 1988, 39-41.).

Az 1980-s évektől kezdődően vált kutatási területévé sok társadalom-földrajzzal foglalkozó kutatónak a határ menti területek egységeinek lehatárolása, ezeknek az egységeknek a társadalmi-gazdasági szempontú vizsgálata. A lehatárolást legegységesebben egy társadalmi-demográfiai mutatóval sikerült megoldani, az ún. előregedési index-szel. Az elmaradottságnak, a hátrányos helyzetnek ugyanis az lett a következménye, hogy a fiatalok elköltöztek ezekről a településekről, és így a csökkenő népességen belül egyre nagyobb arányban maradtak az öregek. A mobilitás-vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a közlekedésnek meghatározó szerepe van a centrum-periféria viszony kialakításában (*Berényi* 1988, 58-61.). Szintén a demográfia témakörébe tartozott Kocsis Károly írása, amely a szlovák-magyar határ keleti szakaszának mindkét oldalán vizsgálta a népesedési folyamatokat (*Kocsis* 1988).

Az 1989-1990-es rendszerváltás hozott jelentős változást a kutatásokban, mert sok korábban tiltott, vagy nyilvánosság előtt meg nem vitatott kérdés kerülhetett előtérbe. Az új politikai helyzet a külkapcsolatok megváltozását is magával hozta. Már az első rendszerváltó kormány az Európai Unióhoz való kapcsolódást tekintette külpolitikája központi céljának, kiszakítva Magyarországot a keleti irányultságból, a visegrádi országok (Lengyelország, Csehország és Szlovákia) együttműködési keretének megszervezésével pedig egy szűkebben vett szövetség lehetősége körvonalazódott.

A határ menti viszonyok kutatása a megváltozott helyzetben új szempontokkal bővült. Fokozatosan a vizsgálatok középpontjába kerültek a területfejlesztés európai mintái, különös tekintettel a határokon átívelő együttműködésekre. A kutatók a nyugati területfejlesztés tanulságait elemezve rámutattak, hogy az egységesülő Európában a gazdasági fejlettség olyan fokú, hogy a további fejlődést, az egyre növekvő hálózatosodást (infrastrukturális és szervezeti értelemben egyaránt) már zavarják a nemzeti határok. A környezetvédelem érdekei is olyan térhasználatot érintenek, amelyek szintén nem lehetnek tekintettel a határookra. Ennek megfelelően határon átnyúló regionális együttműködések alakultak ki. Ezek egyrészt több országot érintő, nagy tereket átfogó szerveződések (pl. Alpok-Adria Munkaközösség, Duna menti Régiók Munkaközössége, Kárpátok

Régió Együtműködés, stb.), másrészt határ menti regionális együtműködések. Ezek viszont Kelet-Közép-Európában már támaszkodhattak bizonyos szerény alapokra a hatvanas évek óta. Mintát az eurorégiók mint legmagasabb fokú együtműködések jelentettek, mert ezekben közös szervezetek, közös stratégia alapján, közös érdekek megvalósításán fáradoztak kölcsönös eredmények jegyében (Illés 1997).

A határ menti kapcsolatok intenzív vizsgálatát a magyar-osztrák határszakaszon kezdték meg, mert itt volt a leggyorsabb és a fejlesztési lehetőségeket tekintve legígéretesebb a változás (Seger-Beluszky 1993). A további kutatásokat is az MTA RKK munkatársai végezték a Nyugat-dunántúli Intézet vezetésével. Ez az intézet azóta is a hazai határ menti kutatások központja, fő szervezője. Tevékenységében épít az RKK hálózati jellegére, egy-egy határszakasz kutatását a hozzá közel lévő osztályok munkatársai végzik. A győri munkacsoport a szlovén, az osztrák és a nyugat-szlovák határszakaszok, illetve régiók vizsgálatával foglalkozik, első jelentős dolgozataik a legélénkebb fejlődésű magyar-osztrák határ menti kapcsolatokról szóltak. Ezt a munkájukat adták közre *Elválaszt és összeköt – a határ* című kötetbe foglalt tanulmány-gyűjteményükben (Nárai-Rechnitzer 1999).

Az osztrák határszakaszon végzett kutatásokról Rechnitzer János tanulmánya számol be (Rechnitzer 1999a). Ezen a határszakaszon az élénk együtműködés az 1980-as években kezdődött (bevásárlóturizmus, gazdasági szervezetek és intézmények kapcsolatai, illegális munkavállalás), majd a vasfüggöny elbontásával és a világútleveél bevezetésével (1989) egyre inkább nyitott határrá kezdett válni. Néhány év múlva már a külföldi befektetések jelentős növekedését regisztrálhatták a kutatók Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben, a vidéki befektetések 19,6%-át, ami majdnem azonos volt az egész Alföldön mért aránnyal.

1995-ben Ausztria Európai Unióhoz való csatlakozásával az együtműködési kapcsolatok a fejlesztések irányába erősödtek meg, az INTERREG II – PHARE CBC programok bevezetésével.

A program 1995-99-es tevékenysége számos tanulsággal járt. A magyar fél először találkozott közvetlenül a két ország közötti aszimmetrikus viszonyokkal. 1990 előtt ugyanis egyrészt merev elhatárolódás volt a két ország között, jellegzetesen eltérő politikai rendszerekben éltek, a szuverenitás léte, illetve nem

léte adta a különbség lényegét, ebből kiindulva lehetett magyarázatot találni az eltérő bánásmódra. 1990 után azonban már elvileg két egyenjogú, független, demokratikus állam működött együtt, és eközben derült ki, hogy a versenyhelyzetbe került magyarok nem kapnak előnyt, a meglévő különbségeket az osztrák fél a maga javára kihasználja.

A magyar részről elfogadott pályázati anyagokat Brüsszelben egy osztrák irányítású szerv, a Programirányító és Ellenőrző Vegyes Bizottság (JPMC) ajánlására hagyták jóvá, így az osztrák fél egyoldalúan megvétőzhatta az elképzeléseket. Az osztrák fél érdekeit sértő programok, tehát amelyek versenyhelyzetet hoztak létre már meglévő intézmények, tervek számára, vagy a magyar központok általuk aránytalannak vélt fejlődését eredményezhették volna, akadályokba ütköztek. Törölték a programból például a magyar termál-turizmus fejlesztését. Ezzel szemben a magyar fél alig rendelkezett információkról az osztrákok INTERREG programjáról.

Az osztrák főváros kihasználta az INTERREG program által nyújtott lehetőségeket Pozsony, Győr és Brno közelségére és együttműködő partnerségére hivatkozva, miközben ezek a városok legfeljebb késve kaptak tájékoztatást a futó programokról, a munkába való bevonásuk helyett.

A haszna az együttműködésnek egyrészt a megvalósult fejlesztések voltak, másrészt a tapasztalatszerzés. Magyarország taggá válásával most már egyenlőség alapján kell új stratégiát kidolgozni a közös tapasztalatok alapján.

A magyar-osztrák határ menti gyors gazdasági-társadalmi változások miatt már sokkal több téma vizsgálatára kerülhetett sor. A vállalkozások (*Dőry* 1999) és a munkanélküliek világának föltárását (*Csapó* 1999) még tekinthetjük szokásos kutatási témának, de a határ két oldalán élők gondolati térképének (mentális térképének) föltárása (*Hardi* 1999), a képzettsérsítések vizsgálata (*Nárai* 1999) már igazi újdonságnak számítanak nemcsak témájukban, hanem a végrehajtás metodikáját illetően is. A határ mind a két oldalán folytatott kérdőíves vizsgálat eredményeiről számolnak be, amely vizsgálatokat az osztrák oldalon a magyar kutatókkal párhuzamosan végezték az Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut munkatársai.

Hasonló tematikájú dolgozatok születtek a magyar-román, a magyar ukrán (*Baranyi* 2001) és a magyar-szlovák (*Mezei* 2000b, 2001) határ menti területekről

is, de román, ukrán, szlovák résztvevők nélkül. A dolgozatoknak az a közös vonása, hogy mindegyik hátrányos helyzetű határszakaszról szól, ezeken a határszakaszokon mindkét oldalon hátrányos helyzetű, elmaradott térségek találhatóak. Emiatt céljuk elsősorban a helyzet föltárása, az okok keresése, a létező kapcsolatok föltárása.

Ugyancsak magyar kutató vállalkozott kérdőíves, szociológiai vizsgálatra a Sajó és a Hernád közötti határtérségben. A munka újdonsága abban rejlett, hogy a vizsgálódás, a felmérés, a kérdőívezés a határnak mind a magyar, mind a szlovák oldalára kiterjedt. A kutatás kiterjedt a népesség, a lakások, a háztartások és a települések infrastrukturális helyzetének vizsgálatára. Ebből kiderült, hogy a határ önmagában nem jelent hátrányt, hiszen akkor a határ mindkét oldalán hasonlóan kedvezőtlen helyzettel kellene találkozni. Az összehasonlító elemzések során a társadalmi-gazdasági élet majdnem minden területén tapasztalható volt a magyarországi és a szlovákiai oldal közötti különbség az utóbbi javára. Ez azt jelzi, hogy a hátrányos megjelölés tartalma országonként változik, és csak a két oldal feltérképezése után fogalmazhatunk meg ítéletet (*Molnár 2000*).

A fent bemutatott empirikus vizsgálatokkal párhuzamosan elméleti kutatások is folytak az elmúlt években. Ezek egyik csoportjába tartoznak azok az írások, amelyek Hajdú Zoltán említett kezdeményezését folytatva egyre nagyobb részletességgel mutatják be a nemzetközi kutatások tapasztalatait. Az általánosan megfogalmazott összehasonlítás alapja az szokott lenni, hogy Nyugat-Európában a második világháború utáni fejlődés eredményeként mély integráció alakult ki az egyes szomszédos országok között, itt hozták létre a leghatékonyabb együttműködéseket. A határok gazdasági szerepét elemezve a kutatók rámutattak, hogy jelentős változás következett be, mert a nemzetállamok, illetve a hidegháború korában szigorú elválasztó elemként jellemzett határok (potenciális) fejlődési zónákká váltak. Ezzel szemben szokott szerepelni a másik oldal, a keleti blokk országai, ahol az egységes politikai rendszer ellenére az elkülönülés ugyanolyan végletes volt, mint az általuk negatív példaként emlegetett ellenséges kapitalista országokban (*Rechnitzer 1999b, 11*).

Természetesen a nyugati integráció is hosszú küzdelem eredménye, és nincs szó befejezett folyamatról. A jelenség bonyolultságát mutatja, hogy nem csak különböző országok között, de egy országon belül is, az egyesült Németországon

belül is csak hosszadalmas és aprólékos munkával lehetett a belső határok menti együttműködést megszervezni. Ezt példázza a türingiai-bajor határ két oldalán fekvő Felső-Frankföld és Thüringia között létrejött regionális együttműködés esete, ahol a résztvevő önkormányzatok jogi problémákba ütköztek, amikor az együttműködés túlment a jószomszédi kapcsolatokon. Kiderült, hogy a tartományok határátlépő egyezményeinél szükséges az érdekelt állami jogi rendszer szabályozása is, mert ekkor már felségjogokat érintett az együttműködés. Meg kellett vitatni az államhatalom önfeladásának problémáját, ami alkotmánybírósági döntést is igényelt (*Maier-Behrens* 1996)

II. A határ menti kapcsolatokra ható tényezők

II.1. A szlovák nép és Szlovákia története

A szlovák nemzet a királyi Magyarország keretei között alakult ki. Szálláshelyük a korabeli Felvidék 16 megyéje volt, ahol a szlovák lakosság aránya meghaladta a 20%-ot. Ezt a tényt a szlovák nemzettudat máig nem tudja elfogadni. A környező népek (cseh, lengyel, magyar, osztrák, stb.) történelmét mintának tekintve kezdettől fogva hozzájuk hasonló „dicső múltat” akarnak maguknak visszafelé megteremteni. Úgy érzik, enélkül csonka, egyenlőtlen, aszimmetrikus lenne a szlovák történelem. Ez a viszonyulás olyan általános, hogy kiterjed az egész szlovák nemzeti történelem értékelésére, sőt kezdettől fogva mozgatója minden cselekvésüknek. A nemzeti háttérbeszorítottság, elnyomottság, egyenlőtlenség érzése volt a legfőbb mozgatója különválási törekvéseiknek.

A szlovák nép nemzetté válása a magyar nemzetté válás eseményeire reagálva valósult meg. Az értelmiségi (főleg papi) szlovák nemzeti mozgalmak nem tudtak olyan politikai jelentőségre szert tenni, ami a magyar politikai berendezkedés megváltoztatását tudta volna kikényszeríteni. Az 1871-ben létrejött Szlovák Nemzeti Párt néhány politikusa nem képviselhetett elég erőt az 1848-49 óta különböző erővel felbukkanó autonomista, szlovák önrendelkezést, az ország nemzetiségi alapon történő föderalizálását követelő elképzelések megvalósítására (Kiss Gy. 1994).

A szlovák nemzeti mozgalom gyengesége mutatkozott meg abban is, hogy a cseh szupremáciával szemben sem tudták eléggé érvényesíteni a szlovák önállóságot. A cseh nacionalizmus ráadásul tagadta is az önálló szlovák nemzet létét (cseh nyelvjárásnak, dialektusnak tekintették a szlovák nyelvet és kultúrát). Az új államban is tovább folytatódott a szlovákok küzdelme az önálló nemzeti létért, az autonómiáért.

Thomas G. Masaryk 1915-ben mint emigráns cseh politikus hirdette meg *Independent Bohemia* című memorandumában egy olyan jövőbeli csehszlovák állam megalakulásának szükségességét, amelybe a Felvidék is beletartozna. A cseh emigráció kitartó diplomáciájának és főleg az antant érdekeinek köszönhetően elismerték az új államot, amely egyike az Osztrák-Magyar Monarchiából

megalakulandó kis államok sorának. A győztes hatalmak ezzel a módszerrel szüntették meg a korabeli Európa egyik nagyhatalmát, illetve a helyén létrejött nemzetállamok létrehozásával húztak egy védősávot, egészségügyi védőövetet (cordon sanitaire) az 1917-ben megalakult Szovjetunióval szemben.

Az 1918-ban Túrócszentmártonban (Martin) megalakult Szlovák Nemzeti Tanács meghirdette a szlovákok csatlakozását az új államhoz. Ezzel kezdődik a szlovákok új küzdelme: a történelmi fordulatok alkalmával a szlovákok önállóan, egyenjogú entitásként jelennek meg követeléseikkel, viszont a rendeződés során az ígért és várt szimmetrikus struktúrák helyett mindig alárendelt szerepbe jutnak a csehekkel szemben.

A trianoni béke (1920) értelmében Magyarország 11 vármegyéjének (Árva, Liptó, Turóc, Szepes, Sáros, Trencsén, Ung, Pozsony, Nyitra, Bars és Zólyom) teljes területe, további 11-nek (Esztergom, Győr, Komárom, Hont, Nógrád, Gömör, Zemplén, Ugocsa, Máramaros, Abaúj-Torna és Bereg) kisebb-nagyobb része került a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá. Ezen a területen 2,5 millió lakos élt, ebből 1 millió 70 ezer magyar anyanyelvű volt az 1910-es népszámlálás szerint. A Szlovákiának nevezett országrészben 890 ezer, míg Kárpátalján 180 ezer.

2. A népesség tagozódása nemzetiségek szerint

*1930. évi csehszlovák népszámlálás adatai**

ezer fő

	Cseho.	Morvao.	Szlovákia	Kárpátalja	Összesen:	%
csehszlovák	4732	2617	2373	34	9756	66,24
Orosz, kisorosz	17	6	95	451	569	3,86
német	2326	824	155	14	3319	22,53
magyar	8	3	592	116	719	4,89
zsidó	16	21	73	95	205	1,39
lengyel	3	89	7	1	100	0,68
cigány	-	-	31	1	32	0,23
román	1	-	1	13	15	0,09
jugoszláv	2	3	1	-	6	0,04
egyéb	4	2	2	-	8	0,05
Összesen:	7109	3565	3330	725	14729	100

Forrás: Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1938. In.: Csehszlovákia II. Magyar Nemzeti Bank. Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai Osztály. Bp. é.n.

A Szlovákiába került magyarság döntő része a szlovák-magyar határ mentén Pozsonytól Nagykaposig húzódó összefüggő sávban élt, de jelentős számú volt a magyarok száma a Felvidék szlovák többségű megyéinek városaiban is, például

* 1927 és 1939 között a Csehszlovák közigazgatás országos szint alatti egysége a fent megnevezett 4 tartomány volt.

Besztercebányán, Trencsénben, Eperjesen, Késmárkon. Összességében – a hirdetett nemzetállami célokkal ellentétben – egy újabb soknemzetiségű ország jött létre, magában hordva a megoldatlan társadalmi és gazdasági problémák tömkelegét.

A csehszlovák nemzetgyűlés 1920-ban elfogadta az ország alkotmányát és a nyelvtörvényt is, amely a lakosság 20%-os arányához kötötte a kisebbségek nyelvi jogainak gyakorlását. Az 1930-as népszámlálás alapján Pozsonyban (Bratislava) és Kassán (Kosice) 20% alá süllyedt a magyarok aránya, ezért a nyelvtörvény értelmében ezekben a városokban megszűnt a hivatalos nyelvhasználat, leszedték a magyar nyelvű utca- és cégtáblákat.

Ezzel kezdődik a szlovák történelem újabb küzdelme: kezdetben a csehekkel együtt, majd önállóan is, keresnek és találnak olyan népeket, akikkel szemben érezhetik (mégoly gyenge) hatalmi pozíciójukat, illetve akiknek a létét felhasználhatják a szlovák egység kikényszerítésére, a létüket fenyegető nemzetiségekre való hivatkozással. Ez a nem túl elegáns harc is része a szlovák történelmi aszimmetriáknak.

1938-ban felbomlott a frissen alakult állam. A Münchenben tartott négyhatalmi konferencia a Szudétákat Németországnak ítélte, a szlovák politikusok egy csoportja Zsolnán (Zilina) kinyilvánította Szlovákia autonómiáját, és ősszel az első bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz Csehszlovákia magyar lakta területeinek döntő többsége. A következő évben, 1939-ben szavazta meg a szlovák parlament az önálló szlovák állam létrehozását, és ebben az évben szállták meg a magyar csapatok az eddig Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját. A szétváláshoz nem pusztán a német hatalmi logika vezetett, hanem az a szlovák elégedetlenség is, amit Andrej Hlinka úgy fejezett ki, hogy Csehszlovákia a szlovák nemzet élve eltemetését jelentette. Ez magyarázza a másik neves néppárti politikus, Vojtech Tuka együttműködési kísérletét a magyar kormánnyal.

1920 és 1944 között az új államban a szlovák nemzeti társadalom jelentős fejlődésen ment keresztül.

Az értelmiségi, hivatali pályákon és a szolgáltatásokban dolgozók aránya jelentősen nőtt. A 90%-ban szlovák származású közalkalmazotti réteg gyors kialakulása azt mutatja, hogy a szlovák társadalom igen gyorsan kiheverte a nem túl mély dualizmuskori magyarosító politikát.

Az agrárnépesség aránya csökkent, viszont a tulajdonosi struktúra a földreform következtében jelentősen megváltozott. A magyar nagybirtokosok földjeinek felosztásával jelentős szlovák paraszti középosztály jött létre, megkezdődött a magyar lakta tömbök feltörése. A magyar nagybirtok cseh és szlovák telepéseknek juttatott területein 55 új települést, ill. 99 már létező községhez csatolt új telepet alakítottak ki magyar többségű területeken. (Szarka é.n. 165)

Az új csehszlovák államon belül a szlovák társadalom és gazdaság egyenlőtlen viszonyait, aszimmetriáit a cseh társadalomhoz és gazdasághoz képest a foglalkoztatás szerkezetét bemutató táblázat segítségével érzékeltetjük.

3. A kereső és eltartott népesség foglalkozási főcsoportok szerint

1930. évi csehszlovák népszámlálás adatai

ezer fő

	Cseho.	Morvao.	Szlovákia	Kárpátalja	Összesen:
Mezőgazdaság	1637	976	1822	424	4859
Erdészet	74	42	70	57	243
Ipar	2970	1455	635	87	5147
Kereskedelem	633	238	181	41	1093
Közlekedés	439	195	158	23	815
Közszolgáltatás	365	165	156	30	716
Honvédelem	85	47	54	8	194
Háztartási és személyes szolg.	106	48	26	4	184
Egyéb	725	360	161	26	1272
Fogl.nélküliek	75	39	67	25	206
Összesen:	7109	3565	3330	725	14729

Forrás: Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1938. In.: Csehszlovákia II. Magyar Nemzeti Bank. Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai Osztály. Bp. é.n.

Különösen érdekes, ha a morvaországi és a szlovákiai népességszám hasonlósága alapján vetjük össze az adatokat. A mezőgazdaságból élő szlovák népesség kétszer akkora, miközben az iparból élők aránya fele akkora, mint a hasonló foglalkozású morvaországi népességé. A szolgáltatások hasonló arányú létszáma világít rá legjobban, hogy a polgári korszak új államokat létrehozó nacionalizmusa, nyelvi fetisizmusa (most eltekintünk az ennél nagyobb súllyal latba eső nagyhatalmi érdekektől) a viszonylag alacsony iskolázottságú népre hivatkozva a nép nyelvét és kultúráját többnyire középfokú iskolai végzettséggel birtokló középosztály érdekeinek kifejeződése. A nyelvi homogenitásra való törekvés fejeződik ki a jogi-igazgatási-gazdasági rendelkezési nyelv egyneműsége iránti igényben.

A szovjet csapatok 1944 őszén kezdték fölszabadítani a szlovák területeket. 1945 április 5-én Benes a szlovákiai magyarságot kollektíve háborús bűnössé nyilvánította a Kassán meghirdetett kormányprogramban (a németekkel együtt). Dekrétumban mondta ki a magyarok, a németek, az árulók és a kollaboránsok vagyonának állami igazgatás alá való helyezését, egy másik dekrétumban pedig megfosztotta a magyarokat állampolgárságuktól. A nagyhatalmak nem engedélyezték a magyarok kitoloncolását az ország területéről, de 1946-ban a magyar kormánynak el kellett fogadnia a lakosságcserét. A magyarok arányát a reszlovakizáció erőltetésével akarta a kormány csökkenteni. (Aki szlováknak vallotta magát, visszakapta állampolgárságát és a vele járó jogokat – tulajdon, lakás, munkahely, nyugdíj, stb.)

1948-ban történt meg a kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában. Az eddig lejátszott események azonban kétségtelenül azt eredményezték, hogy megkérdőjelezhetetlenné vált a cseh és a szlovák nép különállása. Ezt azonban nem tudták állami-politikai szinten is megnyilvánuló különállásban megvalósítani, mert a szlovák antifasiszta felkelés dacára sem engedték a kommunisták még a szovjet mintájú szövetségi állam kialakítását sem (*Zvara-Dusek* 1985, 5-22.). Erre csak 1968-ban kerülhetett sor.

A kommunisták egységes állameszméje, a csehszlovakizmus azonban már nem épülhetett az egységes cseh nemzet fikciójára, hanem a diktatúrák szokásos hegemonizmusát takarta, amely semmilyen részérdeket nem volt hajlandó elismerni. A kommunista diktatúra legsötétebb korszaka egészen 1968-ig tartott. Ezt nevezte találóan Szarka László hosszú „ötvenes éveknek”. Dúlt az osztályharc, folytak a koncepciós perek, az internálások, amelynek során különösen sokszor csaptak le a szlovák burzsoá nacionalizmus képviselőire, akik befurakodtak a párt központi vezetésébe. A szlovákkérdés gazdasági és kulturális beruházások problémájára egyszerűsödött a diktatúra 40 éve alatt (*Szarka* é.n., 194-201).

Csehszlovákiának, hasonlóan a többi szovjet érdekszférába tartozó országhoz, igen szűkös kapcsolatai voltak mind a nyugati, a „vasfüggönyön” kívüli országokkal, mind a testvéri, azaz kommunista országokkal. A határok csak a legtestvéribb Szovjetunió felé voltak még ennél is szigorúbbak. A szovjet birodalmi nagypolitika köpenye alatt az egyes kommunista országok a maguk területén egy végletesen szigorú szuverenitás alapján rendezkedtek be. Politikai rendszerük

zártsága, gazdaságaik önellátásra törekvése mind bizonyíték a kommunizmus fejlődésképtelenségére.

Mindehhez társult országaik többségében, de Csehszlovákiában különösen, egy rendkívül durva nacionalizmus. Ennek a cseh ország részben németellenes, a szlovák részben pedig cseh-, illetve német- és különösen magyarellenes tartalma volt. Ennek a sokféle nacionalizmusnak az intenzitása, a hozzájuk kapcsolódó intézkedések szélsőségessége változó volt, eltérő eredményeket és következményeket hozott.

Az országban dúló feszültségek miatt 1968-ban a szlovák Alexander Dubcekot választották meg a kommunista párt első emberévé, aki megkezdte demokratizálni a terrorista diktatúrát, de a Varsói Szerződés csapatai megszállták Csehszlovákiát. A keményvonalas szlovák Gustáv Husákot választották meg a párt első titkárává, aki uralkodásának egész ideje alatt ellenállt minden reformnak. Az ő uralkodása alatt kezdték fölszámolni a 608 magyar alapiskolát is, sikerült számukat 241-re csökkenteni. Csehszlovákia esete jól példázza, hogy a nacionalizmus minden társadalmi rendszerben, még a kommunizmusban is megtalálja kifejezési formáját. A két uralkodó nép egymás elleni harcához tudták illeszteni – egyetértőleg – a magyar nemzetiség elnyomását.

Az ország szlovákok lakta részén nem bontakozott ki ellenzéki mozgalom. Már az is erős vélemény-kifejezésnek hatott, ha néhányan Dubcek legendáját hangoztatták. Szlovákiában volt a leggyengébb a kommunista rendszerrel szembeni ellenállás a kelet-közép-európai országok között (*Ehrlich-Révész-Tamási* 1994, 402).

Az 1956-os lengyel és magyar felkelések után 1968-ban lezajlott csehszlovákiai események, a „kommunizmus demokratizálásának” kísérlete megrendítő volt az egész kommunista világrendszerre, de közvetlenül csak azt az eredményt hozta, hogy 1968. január 1-től Csehszlovákia szövetségi állammá, föderációvá vált. Nagy eredménye volt ez a szlovák nacionalizmusnak, jelentős lépés a történelmi aszimmetriák leküzdésében.

Ennek következtében mind a szövetségi, mind a szlovákiai hatalmi szervezetekben földuzzadt a szlovák bürokraták száma. A két országrész közti különbségek kiegyenlítésének, a gazdasági és kulturális felzárkózásnak újabb szakasza következett. A gyors iparosítást gyors urbanizáció követte, aminek a

következménye lett a szlovák kisvárosokat elöntő panelházak tengere. A Szlovákiának kedvező változások hozzájárultak ahhoz, hogy a csehországi polgárjogi mozgalomhoz, a Charta '77-hez csak kevesen csatlakoztak.

Mindezek után nem véletlen, hogy az 1988/89-es csehszlovákiai rendszerváltás során a mélyből előbukkanó politikai, ideológiai, társadalmi, gazdasági, mentális különbségek miatt eltérő fejlődési pályák bontakoztak ki.

Csak 1989-ben, a prágai diákok tüntetésével vette kezdetét a rendszerváltás. A szövetségi gyűlés Václáv Hávelt választotta meg köztársasági elnökké. Az 1990-es parlamenti választások nyomán létrejött az új Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság. (A legnagyobb vita a kötőjel alkalmazása vagy elhagyása körül robbant ki.) Mivel semmilyen reformfolyamat nem mehetett végbe a diktatúra évtizedei alatt, a hatalomra került új politikai garnitúra a volt kommunista vezetőket az un. lusztrációs törvénnyel kiszorította a hatalomból. Emiatt Csehországban a kommunisták a parlamenti munkában marginalizálódtak, illetve sikerült őket kiszorítani a közigazgatásból, a gazdaságból, általában a vezetői posztokról.

A kommunizmus bukása körüli években a nemzeti ellentétek kiobbantak, az addig „szabályozott (azaz pártállami) keretek között” tartott nacionalizmus nyíltan fellángolt. 1987 után elsősorban egy szélsőséges magyar-ellenes hullám csapott fel a szlovák lakta részeken, majd a rendszerváltás során a cseh-ellenesség az állam széteséséhez vezetett.

A nacionalista szlovák politikai pártok kezdeményezésére 1993. január 1-től önállóvá vált Szlovákia, amelynek egyúttal meg kellett birkóznia a rendszerváltás feladataival is, a kommunista diktatúrából a demokráciába, a tervgazdálkodásból a piactgazdálkodásra való átállás feladatával. A szlovák társadalomnak ehhez sokkal kevesebb demokratikus múltja és sokkal kevesebb polgári hagyománya volt, mint akár a cseh, akár a magyar társadalomnak, mert 1918 előtt magyar fennhatóság alatt, 1918-tól pedig cseh uralom alatt élt.

A függetlenség kivívása azonban kiemelkedő mérföldkő a szlovák nemzet aszimmetrikus fejlődéstörténetében. Eddigi küzdelmük a jóval erősebb ellenfelekkel meghozta gyümölcsét. Szlovákiát a népek családjában egyenjogú államként ismerték el.

Harcuk azonban nem ért véget, mert fő célkitűzésüket, a nemzetállam megteremtését nem adták fel, csak más módon kényszerülnek elérni. A változó

politikai rendszerek (polgári demokrácia, fasizmus, kommunizmus) azonban kifejlesztették az ehhez szükséges fegyvertárat. Az éppen aktuális politikai rendszer eszméinek maradéktalan betartását hangoztatva mindig megtalálták a gyakorlatban azokat a lehetőségeket, amelyek a nemzetállam kiépítését segítik. 1993 óta az emberi jogok és a demokrácia elvei jelentik ezt az új eszköztárat, rávilágítva arra, hogy az egyenjogúság álarca mögött is lehet egyenlőtlen küzdelmet folytatni. A Felvidéken élő szlovákok folyamatos nyertesei, a magyarok pedig folyamatos vesztesei ennek az egyenlőtlen, aszimmetrikus küzdelemnek.

1993 után a nyugati államoktól segítséget kérve kezdetben nem akartak alkalmazkodni az európai demokratikus hagyományokhoz, el akarták fogadtatni a Meciar vezette ország autoriter elemekkel terhelt politikai berendezkedését, elnyomó kisebbségi politikáját.

A szerveződő új politikai hatalom tekintélyelvű irányba terelte az országot. A kormánynak joga lett az új alkotmány szerint visszaadni a törvényeket a parlamentnek újratárgyalásra, az államfő kinevezése és politikai felelőssége tekintetében a parlamenthez van kötve. Tehát a legerősebb parlamenti párt és annak irányító személyei befolyásolhatják az államfőt. A törvényhozás során a tömegtájékoztató eszközök állami ellenőrzésére törekedtek. Korlátozták a felsőfokú tanintézetek autonómiáját, megerősítették a gazdaság állami irányítását, fékeztek a privatizációt.

Szlovákiában hosszú éveken át olyan gyengék voltak a polgári erők, azaz a nem kommunista elit, hogy nem csak a kormányba, de még a parlamentbe sem tudtak bejutni 1992 és 1998 között. A politikai életből való kiszorulásuk fő oka az volt, hogy ellenezték Csehszlovákia felbomlását. A szlovák politikai életnek ebben a periódusában főként a visszaszivárgott kommunisták tartották kezükben a hatalmat, a parlamenti képviselők kb. 70%-a volt kommunista párttag 1989 előtt (*Hamberger 2000*). A szlovák politikai élet kialakulatlanságát jelzi az a tény, hogy az 1992-es választások után a választásra jogosultak fele legalább egyszer váltott már pártot (*Ehrlich-Révész-Tamási 1994, 406*).

A fejlettebb cseh ország részhez viszonyítva elmaradottabb szlovák ország rész különbözőségét eltérő politikai pártstruktúrák fogalmazták meg, amelyekhez nagy számban és nagy erővel tartoztak szélsőséges, rendszerellenes (demokrácia-, piacgazdaság-, jogállam-, stb.-ellenes) politikai erők. A Meciar

nével fémjelezhető politikai kurzus elutasította a demokrácia megegyezésre törekvő felfogását, annak másik, szélsőséges csavart formáját ültette át a gyakorlatba, ami szerint a demokrácia a többség uralma, „a többség terrorja” (Hamberger 2000, 79).

1998-at tekinthetjük ebben a tekintetben éles váltásnak, amikor is sikerült a kereszténydemokrata politikai erőknél megszerezniük a hatalmat. A konzervatív értékeket valló jobboldali pártok el tudták fogadtatni magukat az Európai Unióval is. Olyan reformokat hajtottak végre Szlovákiában, amely reformok közelebb vitték az országot az európai normákhoz, és habár nem a polgári demokrácia fejlettsége lett a fő oka Szlovákia európai uniós taggá válásának, hanem a schengeni határok kialakításának takarékosabb megoldása (a szlovák-ukrán határ csak 98,5 km hosszú, ha Szlovákia kimarad a bővítésből, akkor kb 1570 km-es határon kellett volna kiépíteni a schengeni határt), elérték céljukat, 2004 május 1-től Szlovákia is teljes jogú tagja lett az európai Uniónak.

Az új szlovák politika az új helyzetben is megtalálta a módját annak, hogy elsősorban a szlovák nemzeti érdekek valósuljanak meg, mert belső viszonyainak aszimmetrikus szövevénye alkalmas arra, hogy a hagyományosan szlovák területek fejlődjenek elsősorban, szemben a déli területekkel, ahol nagyobb (de csökkenő) számban élnek a magyar lakosok.

A szlovák történelem múltja és jelene olyan mértékben tartalmaz egyensúlytalanságokat, amelyek magyarázó erővel bírnak a határ menti kapcsolatok visszafogására.

II.2. A szlovák társadalom a jelenben

Szlovákia a kisebb európai országok közé tartozik. 49 ezer km²-es területen 5,378.951 fő élt 2001-ben. A 20. század egészében magas volt a szlovák népszaporulat, de az utóbbi évtizedben – hasonlóan a többi posztkommunista országhoz – visszaesett a születések száma az 1996-os 11,2%-ról a 2001-es 9,5%-ra. A halálozás és a vándorlás viszonylag állandó aránya jelzi, hogy a népességcsökkenés kiváltó oka a csökkenő szaporulat.

4. A népesség főbb mutatói Szlovákiában

fő, ill. %.

		1996	1997	1998	1999	2000	2001
A teljes népesség		5 378 932	5 387 650	5 393 382	5 398 657	5 402 547	5 378 951
Házasság- kötések	fő	27 484	27 955	27 494	27 340	25 903	23 795
	%	5,1	5,2	5,1	5,1	4,8	4,4
Válások	fő	9 402	9 138	9 312	9 664	9 273	9 817
	%	1,75	1,7	1,73	1,79	1,72	1,82
Élveszületés	fő	60 123	59 111	57 582	56 223	55 151	51 136
	%	11,2	11	10,7	10,4	10,2	9,5
Halálozás	fő	51 236	52 124	53 156	52 402	52 724	51 980
	%	9,5	9,7	9,9	9,7	9,8	9,7
Természetes szaporodás	fő	8 887	6 987	4 426	3 821	2 427	-844
	%	1,7	1,3	0,8	0,7	0,4	-0,2
Vándorlási egyenleg	fő	2 255	1 731	1 306	1 454	1 463	1 012
	%	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2
Teljes szaporodás	fő	11 142	8 718	5 732	5 275	3 890	168
	%	2,1	1,6	1,1	1	0,7	0

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

A városodottság foka nem túl nagy (56,1%), többségben vannak a 2000-nél kisebb lélekszámú települések (87,3%). Itt él az ország lakosságának egyharmada. A szülőföldhöz, lakóhelyhez való ragaszkodás jele, hogy magas az ingázás aránya. A népszámlálás szerint 1991-ben az aktív lakosság 36,9%-a járt el dolgozni lakóhelyéről. Az iparosítás éveiben a városokba zsúfolódó lakosság tömbházakba települt. Emiatt a falvakból elköltöztek a fiatalok, megindult az előregedés folyamata. A városokban lakásínség, a falvakban lakásbőség lépett fel, de ezek az állagmegóvás hiánya miatt romlásnak indultak. Az infrastruktúra kiépítése nem

tartott lépést a városok növekedésével, a falvakra meg nem is fordítottak gondot. A városok történelmi központjainak felújítása az elmúlt évtizedben gyorsult fel.

II.2.1. A foglalkoztatottság

Az 1989-ben hirtelen megindult változások a foglalkoztatásra is komoly hatással voltak. Megkezdődött a foglalkoztatás szerkezetének átalakulása, ezzel együtt megjelent a munkanélküliség. A mezőgazdaságban és az iparban csökkenni kezdett a foglalkoztatottak száma és nőtt a szolgáltatások szerepe. Robbanásszerűen nőtt magánvállalkozások száma. 1992-ben a 293.000 vállalkozó az aktív lakosság 14%-át jelentette. Ebből 6% mezőgazdasági, 41% ipari tevékenységre váltotta ki a vállalkozói igazolványt, 53% pedig szolgáltatás végzésére. A volt kommunista káderek a privatizációból szerzett javakkal alapozták meg jövőjüket a demokráciában (Ehrlich-Révész-Tamási, 1994, 426).

5. A foglalkoztatottak száma és aránya 2001-ben

	fő (ezer)	%	%
Összes foglalkoztatott:	2123,7		100
1. Mezőgazdaság	130,6		6,1
2. Ipar összesen	628,8	29,6	37,6
Építőipar	169,5	8,0	
3. Szolgáltatás összesen	1195		56,3
Kereskedelem, szállás, étkeztetés	327,3	15,4	
Szállítás, raktározás, posta és hírközlés	162,1	7,6	
Pénzügyi szolgáltatás, magánbiztosítás	38,3	1,8	
Ingatlanközvetítés, bérbeadás, egyéb üzleti tevékenységek	104,3	4,9	
Közszolgáltatások és védelem; kötelező tb.	157,8	7,4	
Oktatás	168,9	8,0	
Egészségügy	143,6	6,8	
Egyéb közösségi tevékenységek	87	4,1	
Magánháztartás	4,7	0,2	
Országterületen kívüli szervezetek	0,5	0,0	
Ismeretlen	0,5	0,0	

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal munkaerőfelmérése alapján

A szlovák KSH 2001-es népszámlálási adata szerint 5,193.376 fő a jelenlévő népesség száma, amiből 2,665.837 fő (49,6%) aktív személy. Ebből a gazdaságban 2,123.700 főt foglalkoztatnak (79,9%), ami az előző évhez képest 1%-os növekedést jelent. Ha a klasszikus ágazati hármast keressük, akkor a külön megadott mezőgazdaság (6,1%) mellett az iparban 37,6%, a szolgáltatások különféle formáiban pedig 56,3% dolgozik.

**6. A foglalkoztatottak száma (2002)
és a változás aránya az előző évi százalékában**
(a foglalkoztatottak átlagos regisztrált száma szerint)

	A foglalkoztatottak	
	száma (fő)	változás (%)
Ipar összesen	556162	100,3
Ebből: bányászat	12189	88,5
gyáripar	497185	100,6
elektromosáram-, gáz- és vízszolgáltatás	46787	100,6
Építkezés	124882	101,6
Nagykereskedelem	137205	91,2
Gépkocsieladás és javítás	20004	102,8
Kiskereskedelem	134615	99,7
Szállás és étkeztetés	49736	92,4
Ingatlanközvetítés, bérbeadás, egyéb szolgáltatás	124972	101,0
Szállítás	97805	97,4
Posta és hírközlés	31667	93,5

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

II.2.2. A munkanélküliség

A munkanélküliséget 1996 és 1998 között a piaci elvek kikapcsolásával mesterségesen szabályozták. A módszer elsősorban a költségvetésnek jelentett nagy tehertételt, másrészt külföldi kölcsönökből fedezték a magánszektorban felhasznált összegeket, gyakran állami garanciával. Ez azonban piacidegen megoldás volt, ettől kellett elszakadni. Összességében 1994 és 1998 között a foglalkoztatottság magas szintjének fenntartására a szlovák költségvetés 15,5 mrd SK-t költött.

7. Munkanélküliség Szlovákiában, 2001

	ezer fő
Munkanélküliek összesen (ezer fő):	508
Változás az elmúlt évhez viszonyítva (%)	104,7
A munkanélküliek aránya (%)	19,2
<i>Ebből (fő):</i>	
Mezőgazdaság	30,8
Ipar összesen	110,3
Építőipar	49,5
Szállítás	48,3
Szállás, étkezés	18,0
Szállítás, raktározás, posta, hírközlés	14,7
Pénzügyi szolgáltatás, magánbiztosítás	2,3
Ingatlanközvetítés, bérbeadás, egyéb üzleti tevékenységek	11,7
Közszolgáltatások és védelem; kötelező tb.	10,4
Oktatás	8,1
Egészségügy, szociális munka	10,5
Egyéb közösségi tevékenységek	42,6
Magánháztartás	1,5
Ismeretlen	40,1
Pályakezdő munkanélküli	109,4

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

A munkanélküliség gyors növekedése azonban több ok következménye. Az 1998-as választások előtt a kormányzathoz közel álló személyek által privatizált cégeknél politikai okokból fenntartották a magas foglalkoztatottságot. Az új kormány hivatalba lépése után emiatt nagy számban bocsátottak el embereket. A magas munkanélküliség másik oka az útépitésekre vezethető vissza. 1998-ban, a választások évében nagy erővel folyt az útépités annak ellenére, hogy a kormány által megrendelt jelentős mennyiségű munkára nem volt fedezet. A fizetetlen számlákat (1,9 mrd SK) a következő évi költségvetésre terhelték. Ennek következtében csökkenteni kellett a foglalkoztatottságot.

A munkanélküliség növekedésének azonban van egy objektív oka is. Az aktív korú népesség száma 1990 után igen gyorsan nőtt, amit a munkapiac nem tudott felszívni. Ezt a vélekedést megerősíti a pályakezdő munkanélküliek magas, sőt növekvő száma is.

A szlovák kormány statisztikai hivatala által készített felmérés szerint 1998 utolsó negyedében 12,5%-os volt a munkanélküliség, 1999 első negyedében 15,1%, és az év végén 17,1%-ra nőtt, 2001-ben 19,2%-os arányt regisztráltak. Ez a jelentős arány a szlovák gazdaság átalakulási (transzformációs) válságának a megnyilvánulása.

II.2.3. Vallásosság, az egyházak szerepe

Szlovákiában viszonylag sokan tagjai valamely egyháznak, felekezetnek. A lakosság több mint fele katolikus, a Habsburg-hagyományoknak és a királyhoz való hűségnek köszönhetően. A reformáció a német ajkú városokat érintette meg elsősorban, a származási hellyel tartott kapcsolatok révén. A kommunista diktatúra évtizedeiben a lakosságot erőszakos módszerekkel akadályozták hite gyakorlásában, ami itt is erős szekularizációt eredményezett, habár az egyházak üldözése, zsarolása és a vallásos élet akadályozása nagyobb ellenállást váltott ki a szlovák lakosságból. Ez az oka annak, hogy a legszervezettebb ellenállás a kommunista rendszerrel szemben az egyházak keretében bontakozott ki, itt nevelődött sok későbbi kereszténydemokrata politikus (Szarka é.n., 212).

8. A szlovák lakosság felekezet szerinti megoszlása, 1991

	%
Római katolikus	60,3
Lutheránus (evangélikus)	7,8
Görög katolikus	3,4
Ortodox	0,6
Egyéb felekezetek	0,6
Felekezeten kívüli	9,7
Nincs adat	17,6

Forrás: *Ehrlich-Révész-Tamási* 1994, 461

A rendszerváltás kommunista manipulációja elérte, hogy a közvélemény-kutatások szerint a választópolgárok félnek az egyház túlzott befolyásától. Az egyházaknak a törvény visszajuttatta elkobzott javaikat, de a bázis évnek az 1939-1945 közötti éveket jelölték ki. Ez viszont ellenérzéseket váltott ki, mert az akkori állam szélsőjobbaldali vezetője, Jozef Tiso katolikus pap volt, másrészt az akkori szlovák állam területe a mainál kisebb volt a déli területek elcsatolása miatt, ahol többségében katolikus magyarok éltek (*Ehrlich-Révész-Tamási* 1994, 411).

II.3. Közigazgatás: a nacionalizmus és a racionalizmus küzdelme

II.3.1. A közigazgatás 1990 előtt

A békeszerződés nyomán 1920-ban föllálló Csehszlovákia, majd Szlovákia (1939-1945, 1993-tól) feltűnő sűrűséggel alakította közigazgatási rendszerét. Ennek oka egyrészt, hogy az államforma kifejeződik a közigazgatás területi felosztásában és az átadott jogosultságok mértékében. Ez jelentős különbségekhez vezetett a polgári Csehszlovákia demokratikus és a kommunista diktatúra centralizált állami-igazgatási berendezkedése között.

A másik figyelemre méltó tényező azonban az, hogy Csehszlovákia egy soknemzetiségű állam lett, amit sem ideológiájában, sem igazgatási rendszerében, sem mindennapi gyakorlatában nem vállalt fel, sőt a cseh nacionalizmus törekvése az volt, hogy egynemű, egynemzetiségű, azaz csehszlovák nemzetiségű államot hozzon létre. Ennek legfőbb akadálya volt a 3,319 ezer fős (22,53%) német és a 719 ezer fős (4,89%) magyar kisebbségek jelenléte az 1930-as népszámlálás szerint (*Csehszlovákia II. é.n.*). Az új állam erős cseh nacionalizmusára (és a szlovák félgyengeségére) volt jellemző, hogy a szlovákok nemzeti létét is csak hosszú küzdelem után kezdte elismerni. Mindenesetre az új állam saját hatalmának kiépítése, folyamatos erősítése és a nemzetiségek gyengítése érdekében nagy gyakorisággal változtatta közigazgatásának területi felosztását.

9. Szlovákia területi-államigazgatási beosztási rendszere

	Nagyobb területi egység	Kisebb területi egység (járás)
-1918	10 vm+10 töredék vm	85 +8 töredék
1922	6 nagyzsupa	85 (Kárpátaljával együtt)
1927	2 tartomány	77
1939	6 nagyzsupa	59
1945	--	79
1949	6 kerület	92
1960	3 kerület	35(később+4)
1968	4 kerület	39
1990	--	121 körzet (obvody)
1996	8 megye/kerület	79

Forrás: *Petőcz*, 1998

1922. január 1-én bevezették a nagyzsupák rendszerét. Hat nagymegyét (nagyzsupát) hoztak létre, újonnan meghúzott belső határok mentén, vigyázva arra,

hogy a keleti, szlovák területeken a magyarok sehol se lehessenek többségben. A kormány még azt a jogot is fenntartotta magának, hogy a nagymegyék képviselő testületébe maga nevezte ki a képviselők harmadát. Ők többnyire csehek voltak (*Popély 1995*).

A nagyzsupák rendszerét 1927-ben megszüntették, létrehozták a tartományi rendszert. A korabeli Csehszlovákia keleti részét ennek megfelelően osztották fel két tartományra: Szlovákiára és Kárpátaljára. A járási felosztás megmaradt. A tartományi önkormányzat képviselőinek egyharmadát most is a prágai kormány nevezte ki. Az 1939-ben megalakult önálló Szlovák állam új közigazgatása visszaállította a nagyzsupák rendszerét. Hat nagyzsupát hoztak létre, kissé módosított határokkal a déli, Magyarországhoz visszacsatolt részek nélkül.

1945-ben újjáalakult Csehszlovákia, most már Kárpátalja nélkül. A régi járások újjászerveződtek, de a megyék nem. Ez azonban nem hozott könnyebbséget, mert a Benes-dekrétumok miatt a magyaroknak nem volt választójoga, közügyeket nem gyakorolhattak, nem tölthettek be semmilyen államigazgatási tisztséget.

A kommunista hatalomátvétel után 1949 januárjától ismét új közigazgatási rendszert vezettek be. Újból létrehozták a hat közigazgatási egységet, megye helyett kerület néven. Egyetlen kerületen belül sem lettek a magyarok többségben. A járások száma nőtt, de a magyar többségű járások száma csökkent a magyarok deportálása, kitelepítése, valamint a megfélemlítés miatt. Sokan nem merték magyarnak vallani magukat a hátrányok miatt. A jelenség érzékeltetésére álljon itt egy népességi adat. 1930-ban 592.337 magyart mutatott ki a népszámlálás Szlovákia mint tartomány területén, 1950-ben csak 354.532-t. Ezért lehetett az ötvenes években hivatalosan csak 7 magyar többségű járás a tényleges 13 helyett (*Petőcz 1998, 161*).

A kommunizmus évtizedeiben a közigazgatás teljes egészében a központi hatalom végrehajtó szerveként működött. Az un. nemzeti bizottságok (tanácsok) még csak formálisan sem feleltek meg a szabad képviselőválasztás elvének az egypártrendszer körülményei között, mert helyi, járási és kerületi szinten nem volt különválasztva az államigazgatás az önkormányzati rendszertől. A helyi aktivitásnak csak kis teret engedett a központi igazgatás. Ez felelt meg az állami tulajdonlás rendszerének.

1960 és 1989 között jelentős átalakításra került sor a közigazgatásban. 1960-ban nagyszabású centralizációra került sor. A kerületek száma 3-ra, a járásoké 35-re csökkent. A kerületi határokat úgy alakították, hogy a magyarok aránya csak Nyugat-Szlovákiában haladta meg a 20%-ot, másutt mindenütt mélyen 10% alatt volt. A járások közül csak kettőben volt a magyarok részaránya 50% fölött (a komáromi és a dunaszerdahelyi járásban), további nyolcban pedig 20-50% között volt. 1968-ban Pozsonyt külön kerületnek minősítették és ezzel egyúttal négy járással is nőtt a járások száma.

II.3.2. A közigazgatás változása a reformokig (1990-2002)

Az önkormányzatok első lépései

Csehszlovákia számára a kommunista hatalomgyakorlás igazgatási rendszerétől való megválást az 1989-es forradalom tette lehetővé. Az 1990-ig működő monolit államigazgatás legfőbb szerve a kommunista párt által vezetett Nemzeti Front volt. Ez a Nemzeti Front jelölte ki (tulajdonképpen 40 éven át) a megválasztható képviselőket, akik a formális jelentőségű választások után a népképviselő szervezetében, a nemzeti tanácsokban hajtották végre a pártutasításokat.

Az egypártrendszer diktatúráját, a nemzeti tanácsok rendszerét az 1990-es választások nyomán fölállt Cseh és Szlovák Nemzeti Tanács szüntette meg, amely a polgári demokrácia és a többrendszer alapelvein működő önkormányzati rendszert vezetett be. A településekről szóló 369/1990-as törvény alapján különült el újból egymástól az államigazgatás és a választott községi-városi önkormányzat. Megkezdődött a diktatúra közigazgatási rendszerének fölszámolása és az önkormányzati hagyományok felújítása, de erős aszimmetriával, mert csak a települési szint, azaz a városok és a falvak kaptak önkormányzati jogokat, a közigazgatás területi szintjén, a járási szinten maradt az állami-hivatali rendszer. Az önkormányzatiság bővülése azóta is folyamatos politikai harcok közepette folyik, lépésről lépésre.

A települési önkormányzatok 1990-től kezdve maguk döntenek el Szlovákiában is saját hivatalaik belső szervezeti és működési rendjét,

alkalmazkodhatnak településük adottságaihoz. Ekkor szűnt meg az 1960 óta létező három (illetve 1968 óta a pozsonyival négyre változó) nagy kerület. A szintén 1960-ban kialakított 35 járás, amit 1968-ban 39-re növeltek, 1996-ig létezett, de 1990-ben ezeken belül kisebb egységeket, körzeteket (obvody) hoztak létre. A járási szint alatt létrehozott újabb igazgatási szint, a körzetek száma 121 volt 1996 júliusáig.

Az igazgatási reformok egy időre abba is maradtak, mert a csehszlovák belpolitika legfőbb eseményévé a szlovák nacionalisták elszakadási törekvése vált. A Carnogursky vezette kormány 1992-ben még javaslatot tett a közigazgatás reformjának folytatására. A tervezet szerint 16 megyére és a 77 kisebb területű járásra osztották volna az ország szlovák felét. A megyehatárok kialakításakor tiszteletben tartották volna a történelmi hagyományokat, a földrajzi viszonyokat, törekedtek volna a közel hasonló lélekszámú területi egységek kialakítására és figyelembe vették volna a gazdasági-társadalmi igényeket is. Választott önkormányzati szervek létrejöttét tervezték mind a helyi, mind a területi (megyei) szinten, az államigazgatási feladatokat pedig a járások szintjére telepített hivatalokban látták volna el. A szlovák nacionalisták (az un. második Meciar-kormány) újbóli kormányra kerülésével azonban lekerült a kérdés a napirendről, mert a fő csapást számukra az ország függetlenné válása jelentette. Az 1993-ban függetlenné vált Szlovákia továbbra is a nacionalisták központosító elvei alapján fogott hozzá a közigazgatás megreformálásához.

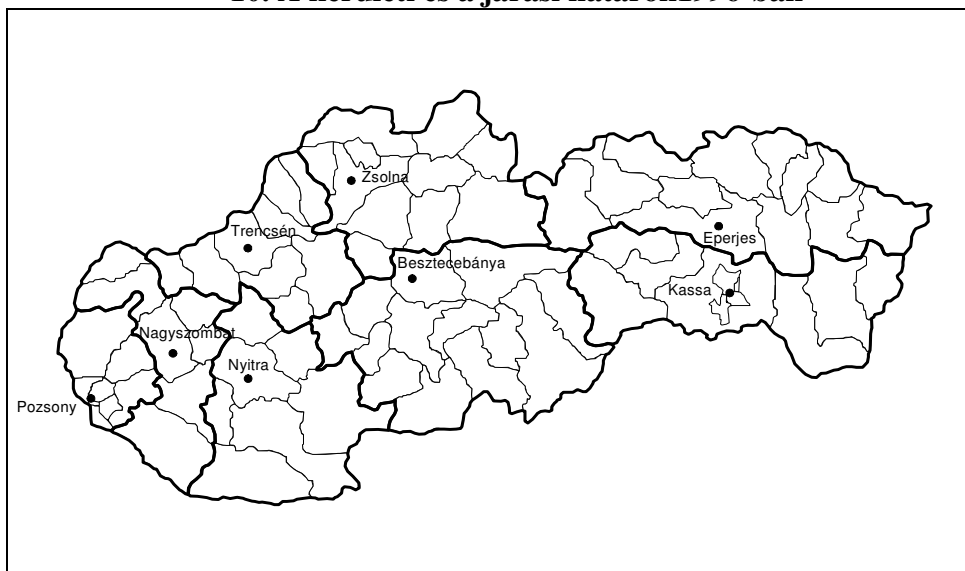
A nacionalizmus fölülkerekedése a közigazgatási reformban

Hosszú viták után 1996-ban (most már a független szlovák államban) új közigazgatási beosztás született. Az akkor uralkodó szlovák nacionalista pártok a közigazgatási rendszer átalakításával egyrészt egy központosító politika szervezeti rendszerét akarták kiépíteni, másrészt pedig az ellenzéki választási körzeteket akarták megosztásukkal gyengíteni. Mivel a reformok legkövetkezetesebb hívei a kereszténydemokrata ellenzék és a magyarokat képviselő politikai pártok voltak, a magyarok megosztását több érdek is indokolta. Mivel a 221/1996-os törvény és a 285/1996-os kormányrendelet sarkalatos jeletőségű a szlovák közigazgatás történetében, hangsúlyosan meg kell ismételni, hogy a magyarok lakta területek

megosztása csak egyik (de természetesen nagyon fontos) indoka volt a létrejött szervezetnek, a másik ok kifejezetten belpolitikai-választási jellegű volt. Vagyis, másként fogalmazva, a közigazgatás szervezésében a választási-nemzetiségi ellentétek mögött a központosítani akaró nacionalista és a racionális, a reformokat végrehajtani szándékozó modernizációs politikai csoportosulások ellentéte húzódott meg és húzódik meg mindmostanáig. A szlovák nacionalisták és racionalisták szembenállása, illetve – bármilyen furcsa is, de – összjátéka adta a vitatémákat, viszont a közigazgatási reformok során a nacionalista központosító hatalmi törekvés volt a fontosabb a gazdasági-fejlettségi különbségek, a történelmi hagyományok, a lakosság igényei, egyáltalán a demokrácia alapelve, az önrendelkezés helyett.

A viták eredményeként 1996-ban 8 kerületre (kraj) és 79 járásra (okres) osztották föl az országot. A reform azonban csak a területi beosztást érintette, mert az önkormányzatiság továbbfejlesztéséből, azaz tulajdonképpen a demokratikus javaslatokból semmi nem valósult meg. A szakirodalomban *Petőcz Kálmán* (1998) elemzése mutatta ki a közigazgatási rendszer kiáltó visszasságait.

10. A kerületi és a járási határok 1996-ban

Forrás: Szlovákia közigazgatási térképe alapján szerkesztette Mády Máté. MTA RKK, Miskolc.

A térkép alapján látható (1. ábra), hogy a besztercebányai és az eperjesi kerületek aránytalanul nagyok a többi kerülethez képest. Az eperjesi kerület kialakításával kettévágták a történelmi Szepességet, amely kultúrájával,

hagyományaival, eljárással, földrajzi adottságaival mindmáig egységet képez. Ennek a szlovák területnek a kettévágását az indokolta, hogy mind az önkormányzati, mind az országgyűlési választások alkalmával a nacionalista pártok alulmaradtak. Ennek ellenpróbája a korábban nem tervezett Trencsén megye megformálása (több körülötte fekvő hajdani megye töredékeiből), ahol viszont épp ellenkezőleg, a Meciar-párti szavazókat jutalmazták a kerület létrehozásával és székhelyének újbóli kialakításával.

Besztercebánya esetében is a kormánypártiság–ellenzékiesség ellentéte volt a mozgató rugó, azzal tetézve, hogy itt az ellenzék, a reformok követelőit, a központosítás ellenfeleit a demokratikus változások következetes híveit a magyarok képviselték. Ez az oka annak, hogy egyrészt a magyarok lakta déli járásokat a szlovák többségű északhoz csatolták, másrészt az évszázadok óta központi szerepet játszó Rimaszombat helyett az északra fekvő, szlovák tömbben fekvő Besztercebányát jelölték ki székhelynek.

Ugyanez volt a rendező elv Nagyszombat és Nyitra városok kerületi központtá jelölésével, valamint a róluk elnevezett kerületek kialakításakor is, amikor hozzájuk csatolták a tőlük délre fekvő magyar többségű településeket. E két utóbbi kerület határainak meghúzásával kettévágták a magyar többségű Csallóközt. A határok önkényes húzogatásával elérték, hogy a nagyszombati kerületben 24,8%, a nyitrai kerületben pedig 30,2% legyen a magyar lakosok aránya (Petőcz 1998. 168.pp.). Szlovákia mindezekkel súlyosan megsértette azt a nemzetközi alapelvet, mely szerint az egyes országoknak tartózkodniuk kell olyan intézkedésektől, amelyek megváltoztatják a népesség arányát a nemzeti kisebbségek által lakott területeken. Ezt az elvet rögzíti a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 16. cikkelye*, a magyar-szlovák alapszerződés 15. cikkelye 2. bekezdésének d) pontja**, valamint az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása***.

* “A Felek tartózkodnak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken az arányokat megváltoztatják és arra irányulnak, hogy korlátozzák azon jogokat és szabadságokat, melyek a jelen Keretegyezménybe foglalt elvekből származnak.” *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről*. Strasbourg, 1995.II.1.

** “Megerősítve saját integrációs politikájuk céljait, a Szerződő Felek tartózkodni fognak a kisebbségekhez tartozó személyek akaratuk elleni asszimilációját célzó politikától vagy gyakorlattól, és védelmezni fogják ezen személyeket bármilyen cselekménnyel szemben, ami az ilyen asszimilációra irányul. A Szerződő Felek tartózkodnak olyan intézkedésektől, amelyek megváltoztatnák a népesség számarányát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken, és amelyek korlátozzák ezen személyek jogait és

A szlovák nacionalizmus erejét és általánosan elterjedt voltát érzékeltessük azzal, hogy egyrészt a szélsőségesen nacionalistának mondott Meciar-kormány azért írta alá a magyar-szlovák alapszerződést, mert ezzel vélte biztosítani az új állam határainak sérthetetlenségét (mert szerintük azt veszély fenyegeti Magyarország részéről), másrészt a demokratikusnak tekintett ellenzék, a Szlovák Demokratikus Koalíció csak azután volt hajlandó választási együttműködést kötni a Magyar Koalícióval 1997-ben, hogy egyértelműen kijelentették, nem törekednek etnikai alapú területi autonómiára (Mátrai 1999). Ez az erős szlovák nacionalizmus azóta is nyomon követhető minden politikai cselekedetben.

Petőcz Kálmán (1998, 174-206. pp.) a járási beosztás hivatalosan "reformnak" nevezett példáján mutatja be a területi reform politikai indíttatását. Részletesen elemzi a járások méretét, a bennük élő lakosság számát, a magyarok részarányát, a népesség növekedési indexét 1921 és 1991 között és a járási székhelytől legmesszebbre eső település közúti távolságát a központtól. Megállapítja, hogy egy átlagos dél-szlovákiai járás sokkal nagyobb (1003 km²), mint egy észak-szlovákiai (607 km²). A déli járások a népesség tekintetében is jóval nagyobbak, átlagosan 86 758 lakos él bennük, mint az északiakban, ahol csak 61 335 fő. A 15 déli járásból nyolcnak a népessége nagyobb 100 ezer lakosnál. A népesség növekedési indexét elemezve rámutat, hogy 11 magyarlakta járás sorolható be a hátrányos helyzetű, tehát a fogyó népességű, elöregedő, nagy munkanélküliséggel súlytott régiók közé. Ezeknek a gondoknak az orvoslására nem hozott közigazgatási döntést a kormány, szemben a 4 szlovák többségű, szintén hátrányos helyzetű járással, ahol úgy segítettek, hogy központjukat közigazgatási székhellyé tették, hogy részesülhessenek központi fejlesztési támogatásokból. Az is kimutatható, hogy a tiszta szlovák városok sokkal nagyobb arányban váltak járási székhellyé, mint a magyar többségű városok. Megfosztották járási (megyei) székhely mivoltuktól a hagyományosan központi szerepet betöltő magyar

szabadságjogait, amivel a nemzeti kisebbségek kárára volnának." *A magyar-szlovák alaptörvény* körüli vitákat jelzi, hogy a szerződést Párizsban írta alá a két kormányfő 1995. március 19-én, de hatályba lépése késett. Magyarországon már 1995 június 13-án ratifikálták, míg Szlovákiában majdnem egy évvel később, csak 1996. március 26-án.

*** Az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201/1993. számú ajánlása a kisebbségekről elsősorban egyéni jogokat tartalmaz az anyanyelv használatára, a kisebbség sérelmének orvoslására, a szabad kapcsolat létesítésére más államokban élő, de velük azonos etnikumhoz tartozó polgárokkal, de felsorolja a kisebbségi szervezetek alapításának jogát, beleértve a politikai pártokat is, és végül – ez váltotta ki a legnagyobb vitákat – a területi autonómiához való jogot is.

városokat. A 79 járás határait úgy húzták meg, hogy csak kettőben, a dunaszerdahelyiben és a komáromiban van a magyar lakosság többségben. A 20%-ot meghaladó magyar részarányú járások száma az 1996. előtti 38 járás 21,1%-áról az 1996. utáni 79 járás 13,9%-ra csökkent úgy, hogy közben ketté is választottak együvé tartozó területeket (új a nagyrőcei és a rimaszombati járás). A központtól mért legnagyobb közúti távolságok tekintetében is óriási különbségek lettek az 1996-os beosztás szerint a járások között. Átlagosan 26,1 km-re esik a legtávolabbi település közúton a székhelytől északon, míg délen 38,6 km-re. A legkirívóbb eset a tóketerebesi járásban fekvő Nagytárkány, amely 70 km-re fekszik a járási központtól.

A területi átrendezés mögöttes indoka összefonódott a Meciar-féle jobboldal választási törekvéseivel. Mivel az ellenzék bástyája elsősorban Pozsony, Kassa és Eperjes városok, valamint a déli területek voltak, itt nagy járásokat/választási körzeteket hoztak létre. Az etnikai határtól északra viszont a kormánypártok támogatóinak több, ennek megfelelően kisebb területű és kisebb lakosságú járást/választókörzetet jelöltek ki. A közigazgatás tisztségviselőinek kinevezésével, az állások osztogatásánál is ez a politikai megosztottság volt a fő szempont.

Kimutatható, hogy a közigazgatásban dolgozó magyar nemzetiségű köztisztviselők aránya jóval alacsonyabb a szlovák köztisztviselők arányánál. 1992-ben az államigazgatásban a magyarok aránya 6 %-ot, a központi szervezetekben csupán 3 %-ot, a minisztériumokban pedig mindössze 1-2,2 %-ot tett ki. A 15 magyarlakta járásban nem volt olyan hivatal, amelynek magyar nemzetiségű személy lett volna a vezetője. A járásoknál alacsonyabb szintű ún. körzeti hivatalokban dolgozó 17 magyar hivatalvezetőt 1995-ben leváltották. Ezzel magyarázható, hogy a foglalkozási megoszlás vizsgálatánál az alkalmazottak csoportjában 10 százalékpontos különbség mutatkozik a magyar lakosság (34,35%) és a szlovák lakosság között (44,95 %).

A törvénytervezet ellen (eredménytelen) petíciókkal, tüntetésekkel, helyi népszavazásokkal fejezték ki ellenérzésüket a lakosok és az önkormányzatok. A harmadik Meciar-kormány idején, 1996. július 7-én a szlovák parlament, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa elfogadta a törvényjavaslatot, amivel a közigazgatást alárendelték a Meciar kormányfő által vezetett Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom politikai érdekeinek.

11. A közigazgatás területi egységei Szlovákiában 1996-2001 között

	Szlovák	angol	magyar	db	névváltozat	funkció
NUTS I.	straná	state	ország	1		törvényhozási és végrehajtási központ
NUTS II.		region	régió	4		területi statisztikai egység, adminisztratív régió
NUTS III.	kraj	county, region HTU (Higher Territorial Unit)	kerület	8	• kerület • megye • másodfokú területi egység	• államigazgatási egység, kerületi hivatal • tervezett, de meg nem valósított önkormányzati (megyei) szervezet
NUTS IV.	okres	district	járás, kistérség	79	• közigazgatási körzet • elsőfokú területi egység	államigazgatási egység, járási hivatal
NUTS V.	obec + mesto	municipality	Település (város+falu)	2878	önkormányzat	önkormányzat + saját hivatala

Forrás: Negotiation (2000) alapján saját szerkesztés.

A magyar szervezeteknek a rendszerváltás óta kidolgozott elképzeléseik vannak a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok egyéni és csoportos jogainak megvalósításáról, helyi, regionális és országos önkormányzati szerveik létrehozásának szükségességéről. Ezeket a javaslatokat a szlovák parlament rendre és mindig visszautasította, helyettük – tekintet nélkül a nemzetiségi igényekre – kizárólag a szlovák érdekeknek megfelelő önkormányzati törvényt fogadtak el. A társnemzet, az intézményesített egyenjogúság megteremtésére törekvő magyar elképzeléseket is ugyanígy visszautasították (*Duray 2000*).

Mindez azt mutatja, hogy Szlovákia még mindig nemzetiségi problémákkal küszködik, erejének jó részét még mindig arra pazarolja, hogy minél hamarabb megfeleljen az egységes nemzetállam kritériumainak, és csak ez után tartja fontosnak a maga számára a települések, a népesség, a lakosság kisebb-nagyobb csoportjainak önrendelkezését. A közigazgatás nacionalista célú változtatása szétszabdolja a hagyományos kötődéseket, az összetartozás oly fontos szálait, fölösleges feszültségeket kelt a lakosokban, elvonja a figyelmet a jóléti társadalom építésétől.

A szlovák nemzeti igények, pontosabban a szlovák nacionalista kormány híveinek kielégítésére formált közigazgatás egyúttal a hivatalok és a hivatalnokok számának a növelését is maga után vonta. 1997-ben minden 45 lakosra jutott egy

közigazgatási dolgozó (Halász 2001, 57.). A központosítás és az önkormányzatiság arányát érzékeltethetjük azzal is, hogy az államigazgatás három szintű, az önkormányzatiság viszont csak egy (települési) szintű volt.

Az 1998-ban kormányra került polgári erők a közigazgatás reformját határozták el. Ebben erős támogatókra leltek a *Falvak és Városok Szövetsége* nevű szervezetben. Hosszú politikai csatározások után 2001-ben sikerült elfogadtatni a megyei önkormányzatok megalakításáról szóló törvényt. Ennek jegyében tartották meg a választásokat még ez év decemberében. A felálló megyei önkormányzatok első számú vezetőjét közvetlenül a lakosság választja, helyettesét a képviselőtestület soraiból maga választja ki, az önkormányzati hivatal vezetői tisztségének betöltésére pedig – a koalíciós pártok közötti megegyezés alapján – az elnök kéri fel az illető párt jelöltjét. Tehát a megyei önkormányzatok első három tisztségviselője a politikai-választási verseny alkufolyamataiból kerül ki.

Az önkormányzatok hatáskörét kiterjesztették az oktatásra, egészségügyre, szociálpolitikára, a közlekedés és az infrastrukturális szolgáltatások körére. Különösen fontos, hogy a területfejlesztés és a tervezés hatásköre is átkerült a megyékhez. Korlátozza az önkormányzatok hatáskörét, hogy viszonylag kevés olyan tevékenység van, ami alapfeladatnak minősül. Ilyen a területfejlesztés. A feladatok döntő részét az állam a törvénynek megfelelően átadja, de vissza is veheti. Ilyen az oktatásügy. A rendszerbe bevonták a polgári szervezeteket, az ún. harmadik szektort is, mert azok átvállalhatnak állami-önkormányzati feladatot (pl. a szociálpolitika területén), a működéshez szükséges összeget pedig átutalja számukra a megye.

A hatáskörök átadása-átvétele még folyamatban lévő ügy, de ezen kívül is több fontos törvény hiánya nehezíti az önkormányzatok munkáját. Ezek közé tartozik az adózásról szóló törvény, amely rendezné az önkormányzatok pénzügyi forrásait. Jelenleg nincs önálló bevétele az önkormányzatoknak. A régi, központosított rendszer van érvényben, azaz minden adóbevétel az államhoz kerül, ezt osztja vissza parlamenti megegyezés alapján az állam az önkormányzatoknak. Ez a rendszer egyrészt sok bizonytalanságot takar, mert évről évre változhat az arány, amit a parlament megszavaz az önkormányzatoknak, másrészt hiányzik a fejlesztésekhez szükséges pénzelosztási rendszer kiépítése, így bizonytalan az is, hogy ki és mekkora összeget kap a felújításokhoz, fejlesztésekhez.

Az intézményeket fenntartó önkormányzatok jogai abban a kérdésben sem teljesek, hogy sem az egyes intézmények költségvetésének meghatározásában, sem a vezetők kiválasztásában nincs teljes jogkörük. Az iskolaigazgatók esetében a kijelölés és a választás szervezete az iskolatanács, viszont ebben a 11 tagú testületben az önkormányzat is és a járás is csak egy-egy küldöttel képviselteti magát, miközben a szülők négy fővel és velük azonos számban az iskolai alkalmazottak (két pedagógus, egy nem pedagógus és egy szakszervezeti küldött). Mindezek után az igazgató kinevezése és a vele járó felelősség az önkormányzaté. A járások (azaz az állami hivatalok) már csak szolgáltató (bérkifizető) funkcióval bírnak, nincs jóváhagyási jogkörük ebben a kérdésben sem.

A tervek szerint az államigazgatási kerületek ha át is adják feladataikat a megyei önkormányzatoknak, az egyes minisztériumok hatóságai, feladatellátó szervei ide települnek, létrehozzák a maguk dekoncentrált szerveit.

Az 1990 óta Szlovákia elindult azon az úton, amely a jogállamiság megerősödése felé vezet. Ennek tartalma az, hogy az önkormányzat azt tehet, amit a törvény nem tilt, a hivatal viszont csak azt teheti, amit a törvény előír. Az önkormányzatiság erősödése, az állami-hivatali hatalom fokozatos visszaszorulása megkezdődött, de a folyamat ellentmondásosságát érzékeltetik azok a kritikai hangok, amelyek szerint a szlovák közigazgatás egy emberarcú kentaurra hasonlít, amely kifelé Nyugat, befelé Bizánc*.

A reformerők fölülkerekedése a közigazgatási törvényhozásban

A szlovák kormány politikája következtében a kilencvenes évek közepén az ország pozíciói erősen meggyengültek a nemzetközi szinten. 1998 végére Szlovákia egyértelműen lemaradt az integrációs folyamatban (*Rusnák* 2003). Habár 1995-ben benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz, sem itt, sem a NATO tagfelvétel esetében nem kezdték meg vele a tárgyalásokat, sőt kizárták a jelöltek közül az országot. Az amerikai kormány jegyzékben figyelmeztette a szlovák kormányt a demokratikus alapelvek megsértése miatt, ahogyan az Európai

* "Az MKP ellenzi, hogy a közigazgatási reform kentauri törvény legyen: emberarcú állat, kifelé Nyugat, belsőleg Bizánc. Nagyon remélem, hogy az állam, amelyet itt közösen képviselünk, nem kerekedik saját polgárai fölé." Bugár Béla megjegyzése a szlovák palament vitájában, 2001. augusztus 26. Idézi: Új Szó, 2001. augusztus 27.

Bizottság országjelentése is tartalmazta ugyanezeket az észrevételeket. A felsorolás része volt a kormányfő és a parlament megromlott viszonya, a köztársasági elnök fiának elrablása, az ellenzék kihagyása fontos állami szervezetek ellenőrző testületeiből, mint pl. a Szlovák Információs Szolgálatból, a Katonai Hírszerzésből, a szlovák közszolgálati televízióból, a Nemzeti Vagyonalap tevékenységét ellenőrző szervezetből. A törvényhozás problémái között felsorolták a büntetőjogi törvény szokatlan módosítását (ez a sajtószabadságot korlátozta), az alapítványokról szóló törvény korlátozó voltát (az alapítványok állami ellenőrzését fenntartotta a kormány, ha a támogatás az állami költségvetésből származott, amivel függő helyzetek jöttek létre), a kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény hiányát*. A demokratikus országoktól való eltávolodásként értékelték az Oroszországhoz fűződő egyre erősebb szlovák kapcsolatokat is. Ezek során Szlovákia függőségi viszonyba került stratégiai nyersanyagok szállítását illetően és a fegyverkezés területén is Oroszországtól. Ezt azért nehezményezték az európai országok, mert Szlovákia megkötötte azokat a vámuniós egyezményeket, amelyekkel ezek a lépések ellentétesek voltak (*Wlachovsky* 1997).

Az 1998-as választásokon győztes jobboldali koalíciónak kellett helyreigazítani a szlovák politikai és gazdasági-társadalmi életet, hogy a nemzetközi célokat (NATO tagság, EU tagság) elérhesse. Ezek sorába tartozott a közigazgatás reformja is, amit a kormányprogramba nem vettek be a Magyar Koalíció Pártjának kezdeményezésére sem, de a nemzetközi nyomás kikényszerítette.

1999 őszétől számíthatjuk a közigazgatási reform parlamenti és társadalmi vitáját, 2000-re állapotok meg a pártok a legfontosabb alapelvekben és célokban. Ezek szerint be kell fejezni a közigazgatási szervezet kiépítését, a hatáskörök minél nagyobb részét a területi önkormányzatokra kell átruházni és radikálisan csökkenteni kell a közigazgatásra fordított kiadásokat. A hatáskörök átruházását a szubszidiaritás, azaz az öngazgatás módszerével, az "érintettekhez közel" szándékoztak megvalósítani úgy, hogy az állami szervek tevékenysége az ellenőrzésre, a felügyeletre korlátozódjon. Ezekhez az elképzelésekhez igazították az önkormányzati szintek kialakítását, mert a tervek szerint a regionális

* Az érvényben lévő szlovák törvények szerint a szlovákiai magyar kisebbség parlamenti képviselői csak szlovákul szólhatnak meg, habár az 1991-es népszámlálás szerint a lakosság 10,8%-át képviselik.

önkormányzati szintre telepítik a regionális fejlesztést, az egészségügyet, az oktatásügyet, a kulturális intézményeket és a szociális ügyeket, így például a középiskolák, szakközépiskolák és főiskolák létrehozását és működtetését, a területi hatáskörű kórházak és egészségügyi intézmények kezelését, stb.

A közigazgatási reform előkészítésére kormánybiztost neveztek ki Viktor Nižňanský személyében, aki tanulmányban fejtette ki elgondolásait (*Nižňanský* 2000). Mind a régió fogalmának, azaz a „magasabb területi egység”, a megye meghatározásában, mind az önkormányzatiság alapelveinek felsorolásában a Regionális Önkormányzatok Európai Chartájához igazodott. Szavai szerint "a régiót úgy kell értelmezni, mint általánosan nem meghatározott nagyságú, egybetartozó területi egységet, amely megfelelő gazdasági és kulturális önállósággal rendelkezik, vagyis megfelelő autonómiára képes. Törvénnyel meghatározott, községek feletti, önálló jogi szubjektivitással rendelkező területi egység, amely a saját felelősségére, a saját választott szervei által képes igazgatni a saját területét az ott élő állampolgárok javára."

Felsorolja az önkormányzatiság számára fontos alapelveit is, amelyekre a készülő reformnak épülnie kell:

- a regionalizáció elvének tiszteletben tartása;
- a régió gazdasági integritása;
- a terület infrastrukturális ellátottsága;
- etnikai és történelmi háttér;
- az eddigi felosztások hatása;
- a régió kialakításának anyagi igénye;
- a megyehatáron fekvő települések elérhetősége;
- természeti adottságok (természetes határok);
- a különböző szintű közigazgatási egységek hatásköreinek elválasztása;
- az önkormányzati és az államigazgatási érdekek összehangolása;
- az általános társadalmi fejlődés kilátásai;
- politikai követelmények (külpolitikai orientáció, határon túli együttműködés, a szomszédos országok fejlődése stb.);
- a lakosság számaránya és a települések száma.

Ebben a felfogásban a területi önkormányzati szervek, a megyék a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb jelentőséget kapnak a közügyek intézésében, amit a hatáskörök átruházása biztosítana, az államigazgatási szervek pedig a törvényesség betartásának és a közügyek intézése hatékonyságának ellenőrzésében kapnának nagyobb szerepet. Itt fejt ki, hogy az ún. szimmetrikus modell híve, ahol a megyei önkormányzatok és a területi

államigazgatási szervek azonos területen működnének. Ezzel elveti a baloldal követelését a több önkormányzati egység létrehozására, mert a kevesebb állami kerület maga alá gyúrná a nagyobb számú, tehát kisebb területű önkormányzati megyéket, ez pedig a központi hatalom koncentráltságának tartósulását eredményezné. Hangsúlyozza az identitás, az etnikai elv fontosságát is, mert szerinte az „formálja a lakosság szociális és kulturális egybetartozását - az otthon érzését, és ez az állami, illetve nemzeti identitás alapja.” Ezt viszont nem vonatkoztatja a magyarokra, pedig azok parlamenti képviselői a reformok legkövetkezetesebb hívei voltak mindig. Egyéb nyilatkozataiban határozottan elutasítja a magyar többségű Komárom megye létrehozását, illetve a magyar szállásterületek és a közigazgatási határok összehangolását*.

A legtöbb vitát azonban most sem a reform tartalmi része, a központi hatalom politikai felelősségének átadása, az önkormányzati feladatok és hatáskörök, a hozzájuk rendelő pénzügyi eszközök mértéke jelentette, hanem a létrehozandó területi önkormányzati egységek száma, területe és határa. A koalíció szlovák pártjai a magyarok érdekeit figyelmen kívül hagyó 12 megyés megoldást szorgalmazták (11 megye és Pozsony), míg a Magyar Koalíció Pártja szerette volna elérni, hogy legalább annyi engedményt kapjanak a magyarok, hogy létrehozassanak egy magyar többségű megyét hat dél-szlovákiai járásból, Komárom központtal.

2001 első felében is tartottak még a viták, amit azért is le kellett zárni, mert a koalíció érzékelte, hogy a vitákban legyengült és szétzilálódott kormánypártok az idő előtti választások szakadékáig csúsztak. Látható volt, hogy az erős szélsőséges pártok esetleges hatalomra kerülésekor a decentralizáció lehet a mentsvára az esetleg vesztes demokratikus erőknek, csak ez akadályozhatja meg a tekintélyelvű állam teljes kiépítését. Ezt szolgálta az alkotmány módosítása, amely kiterjesztette az önkormányzatiságot a területi szintre is. Az alkotmány 64-71.§ meghatározta mindkét szint alapelveit: független önkormányzat, törvényes testületek, saját tulajdon, saját pénzügyi alapok. Az állami szervek csak a törvényben meghatározott keretek között írhatnak elő számukra kötelezettségeket, saját választott testületeik vannak, az állami funkciók végrehajtása átadható a számukra.

Ezt követően a parlament 2001. július 4-én megszavazta a közigazgatási reformot elindító két törvényt, a magasabb területi egységek önkormányzatáról (az önkormányzati

*Fontos szempont a székhely és a régió egészének kapcsolata. A dunaszerdahelyi járás településeinek sok lakóját Pozsonyhoz köti munkája, ezért tartozna a város Pozsony megyébe.” A tervnek ez a részlete nem vált valóra, de jól rávilágít a közigazgatás átszervezésével megbízott kormánybiztos nézeteire.

kerületekről, hagyományos kifejezéssel a megyékről) és a választásról. A kerületi önkormányzatokról szóló törvény rövid, csak 22 cikkelyből áll, és ahogy Halász Iván (2001. 60.p.) megállapítja, „kibővített kerettörvénynek minősíthető”. A hatáskörök tekintetében szinte csak felsorolást tartalmaz, tulajdonképpen rávilágít a törvényhozók szándékára, hogy a szociális, a területfejlesztési, a tervezési, a kordinálási, az idegenforgalmi, a környezetvédelmi és a kulturális feladatokat fogják átruházni az önkormányzatokra. A törvény elfogadásának botrányos körülményei sem mentik, hogy a kerületi közigazgatás és a kerületi önkormányzatok határa azonos maradt, változatlanul megmaradtak az 1996-os, Meciar-féle határok. A kormánypárti koalíció több pártjának átállása az ellenzékhez azt a rémképet vetítette előre, hogy az önkormányzati törvény továbbfejlesztése, a hatáskörök átadásáról szóló törvény is elporlad. Ezért kényszerült a magyar koalíció drámai módon ultimátumot adni 2001 szeptember 31-ig saját kormánykoalíciójának. Ezzel a lépéssel kényszerítették a jogkörök átruházásáról, azaz a hatáskörökről rendelkező jogszabályok és más törvények elfogadására a többséget, amely jogszabályok a közigazgatási reform 2002-es elindításához nélkülözhetetlenek voltak.

A választásokat még ez év decemberében megtartották. A 8 önkormányzati kerületben (megyében) a lehetséges 401 képviselői helyért összesen 12 párt indított önállóan jelölteket, ezek közül 185 fő nyert mandátumot. A pártokon kívül a 10 féle pártszövetségnek 198 jelöltet sikerült bejuttatnia a megyei testületekbe, a függetleneknek 18 főt. A választások hangulatát az alacsony részvételi arány jelzi (az első fordulóban 26,01%, a másodikban 22,61%), a kormánykoalíció gyengeségét, velük szemben pedig a jobboldal előretörését az, hogy a két nagy város (Pozsony és Kassa) megyéi kivételével mind a hat további megyében a Meciar-hívők győztek az elnökválasztásokon. 80% fölötti arányban a hűséges Zsolna megyében, és ha 50%-kal is, de a torz, közigazgatási értelemben felszabdalt Eperjes megyében is. A jobbközép kormánykoalíció győzelmét a két nagyvárosban a magyar szavazatok jelentősen segítették.

A magyarok összesen 116 jelöltet indítottak, ebből 84 fő képviselő lett (72,41%). A magyarok toleráns politikáját bizonyítja, hogy a 116 jelöltből 21 szlovák volt. A közigazgatási határok “eredményesen” vizsgáztak, mert a magyarok aránya a nyitrai kerület kivételével nem volt elég a győzelemhez. A választójogi törvény is “eredményesen” vizsgázott, mert a képviselőválasztás egyfordulós volt, kivéve az elnök megválasztását, ahol a második fordulóban a szlovák pártok össze tudtak fogni az addig sikeres magyar elnökjelölttel szemben. Ez történt Nyitra megyében, ahol a

képviselőválasztáson győztes magyar koalíció nem állíthatott megyei elnököt, mert a második fordulóból a szlovák induló került ki győztesen.

12. Öt önkormányzati kerület választási eredménye, 2001

	Pozsonyi kerület		Nagyszombati kerület		Nyitrai kerület		Besztercebányai kerület		Kassai kerület	
A szavazók száma	119 519		144 865		194 267		123 683		126 803	
A szavazók aránya	23,96%		33,73%		34,69%		24,16%		21,79%	
A győztes párt(koalíció) és mandátumainak száma	ANO-SDKÚ-MKP-KDH-DS	40	HZDS-SMER-SOP	24	MKP	31	HZDS-SMER	22	SMER-MKP-SDKÚ	24
<i>ebből MKP képviselők száma</i>		6								18
Egyéb pártok	HZDS-SMER-SOP-SDL-SZ	5	MKP	14	HZDS-STRED-SDL-SOP	20	MKP	15	HZDS-SDL-SOP	14
			KDH	2	SNS	1	SDKÚ-KDH-DS-ANO	7	KDH-DS-ANO	10
							SDL	4	SDSS	1
Független		1						1		8
A megyei önkormányzat tagjainak száma		46		40		52		49		57

Forrás: A Magyar Koalíció Pártjainak honlapja.

Beérett az 1999-es nyelvtörvény vetése is. A kisebbségek nyelvhasználatát az 1998-ban hatalomra került kormány tűzte napirendre, mert ennek a törvénynek a megalkotás volt az egyik feltétele annak, hogy Szlovákiát meghívják a tíz leendő tagállammal folytatandó tárgyalásokra. A kormánykoalíció szlovák része elvetette azt a megállapodást, amelyet a magyar koalícióval kötöttek a hatalomra kerülés érdekében, és egy rendkívül szűk és hátrányos javaslatot fogadtak el. A törvény a kisebbségekhez tartozó személyek számára lehetővé teszi saját anyanyelvük használatát a hivatalos érintkezésben, ha lakóhelyükön a számarányuk eléri a 20%-ot. Viszont ez nem teszi lehetővé, hogy a járási, a megyei székhelyeken is élhessenek nyelvhasználati jogukkal, mert a székhely városok nemzetiségi arányának is el kellene érnie a 20%-os arányt ahhoz, hogy ezekben a hivatalokban is lehessen a kisebbség nyelvén ügyet intézni. A nyitra megyei győztes magyar koalíció emiatt hivatalos ülések alkalmával nem használhatja anyanyelvét. Korlátozó a törvény a megválasztott önkormányzati képviselők nyelvhasználatát illetően azokon a településeken is, ahol a kisebbségiek alkotják a többséget, mert a törvény szerint ilyen esetekben is "valamennyi jelenlévő" egyetértése szükséges, azaz a nyilvános ülésezés rendje miatt az alkalmi látogatók is befolyásolhatják a nyelvhasználatot. Még az sem szükséges, hogy az illető helyi lakos legyen. A nyelvhasználatot a magyar (általában a kisebbségi) többségű

településeken az is nehezíti, hogy a hivatalok alkalmazottait a törvény nem kötelezi a kisebbségi nyelv ismeretére. A törvény érdeme, hogy a joghézag a törvény megszületésével megszűnt, mégha erősen korlátozó tartalommal is. A szabadabb nyelvi légkör alkalmat ad arra, hogy a kisebbségek pótolják a hivatali nyelvhasználatban kiesett hosszú évtizedek hiányosságait (*Lanstyák* 1999).

A meghozott törvények alapján 2002 óta zajlik a hatáskörök átadása az önkormányzatoknak. A hatáskörök átadására ütemtervet készítettek, eszerint 2002 áprilisától a szociális, júliusától az oktatási intézmények kerülnek át az önkormányzatokhoz. Az iskolák szakmai irányítása viszont továbbra is állami kézben marad, sőt a költségvetésüket is még az állam biztosítja. Az egészségügygel, az építkezéssel kapcsolatos további jogköröket 2003. január elsejével veszik át az önkormányzatok. A költségvetés csökkentése érdekében a települések keresik annak a módját, hogy közösen állítsanak fel hivatalokat a feladatok megoldására, a lakosok kiszolgálására. Az egyes új önkormányzati feladatok ellátásához szükséges pénzügyi forrásokat további törvények fogják meghatározni.

II.3.3. A helyi önkormányzatok a reformok után (2002-)

A szlovák kormány közigazgatással megbízott kormánybiztossága által kiadott dokumentum szerint a következőkben foglalhatjuk össze a főbb változásokat (*The Slovak Republic* 2004).

A helyi önkormányzatok alkotmányban lefektetett alapegysége a település. A települések igazgatása önkormányzati hatáskör. A közigazgatás Pozsony és Kassa kivételével egyszintű. A két városban viszont méretük miatt kétszintű, mert van kerületi és városi testület is.

A helyi önkormányzatok hatáskörei

A települések törvényben rögzített igazgatási-önkormányzati egységek. Saját vagyonnal, saját költségvetéssel rendelkeznek. Költségvetésük függetlenségét biztosítja, hogy piaci kapcsolatokat építhetnek ki, adót szedhetnek, pénzbüntetést róhatnak ki. Kedvező irányban dőlt el a viták során a külföldi kapcsolatépítés ügye is, mert az új törvény szerint a egyes települési önkormányzatok nemcsak belső együttműködésekben

vehetnek részt, hanem nemzetközi, határon átnyúló kapcsolatokban is. A település működtetéséhez szükséges igazgatási, hivatali szervezetet, annak belső egységeit a választott képviselőtestület alakítja ki. A település saját hivatalának hatáskörén belül kiadhat jogerős intézkedéseket, közleményeket, állásfoglalásokat.

Az egyes települési önkormányzatokat megillető eredeti hatáskörök magukba foglalják a helyi utak, a közlekedés, a közterek, a parkok, a közbiztonság, a természet- és környezetvédelem, a vízgazdálkodás, a szennyvíz, a kommunális hulladékok, a területi tervezés, a helyi fejlesztés, az építésügy, az óvodai és az iskolai ellátás, a szociális ellátás, az egészségügy, a kultúra, az okiratok hitelesítése, a helyi rendőrség, a helyi adók és díjak beszedése és a területi tervezés vonatkozásában föllépő tevékenységeket. Az önkormányzatok résztvehetnek üzleti vállalkozásokban, ahol tagok is lehetnek.

A települések szolgáltatásaitak különböző módokon szervezhetik meg. Önállóan, másoktól függetlenül, illetve együttműködve más településekkel. Ennek formái lehetnek a közös testület, vagy a más települések közötti együttműködés más formája, de együttműködhetnek az üzleti élet szereplőivel is, a magánszektornal. A települések alapíthatnak önkormányzati vállalkozásokat is a hulladékgyűjtés, a vízgazdálkodás, a karbantartás területén. Ezeknek a szolgáltatásoknak a létrehozására a települések alapíthatnak költségvetési szervezeteket is, vagy tulajdonukkal hozzájárulhatnak non-profit szervezetek létrehozásához.

A helyi önkormányzatok költségvetése

Az alkotmány szerint a település tevékenységeihez a pénzügyi forrást az állami támogatás és a saját bevételek biztosítják. A törvény meghatározza, hogy mely adók és díjak, illetékek adják a település bevételeit. A települések éves költségvetést fogadnak el, de 2006-tól három évre előre készíthetik el a költségvetést, amit évente kell felülvizsgálni. 2003-ig a települések az állami költségvetés átutalásaiból kaptak pénzügyi forrásokat.

A decentralizálás azonban ezen a téren is változást hozott. A fő cél a települési költségvetés önállóságának biztosítása. A bevételek növelése mellett hatékonyra kell tenni a bevételek felhasználást, mégpedig úgy, hogy az összhangban legyen a bevételekkel, a lakossági igényekkel és a megszerzhető támogatásokkal. Így például 2004-től a települések lesznek az alapfokú óvodai és iskolai oktatás és nevelés biztosítói, ehhez megkapják a tanulók száma, az iskola mérete, típusa, fajtája és a hőmérsékleti zóna alapján

a forrásokat. Ettől az évtől kezdve az önkormányzatok felelőssége gazdaságosan és hatékonyan működtetni ezeket az intézményeket.

A települési bevételek legfontosabb forrása az adóbevétel. Ez a helyi adóból (főleg az ingatlan adóból) és a megosztott állami adókból áll, amelyek összesen a bevétel 38%-át teszik ki az országos költségvetési számítások szerint. Ezen túl az állam a feladatok ellátására átutalja a törvényben megszabott normatívákat, ez 32%-ot tesz ki. A többit a nem adójellegű bevételek és a pénzügyi tranzakciók adják.

2005-től újabb változások várhatók az időközben bevezetett adóreform miatt. A változás két területet fog érinteni. Egyrészt növelik a települések pénzügyi önállóságát az építményadó, az ingatlanadó és a helyi adók tekintetében, másrészt az átadott hatáskörök miatt változni fog az állami átutalások szempontrendszere is.

A települési kiadások mértéke megnőtt a korábbi évekhez viszonyítva. Az országos átlag szerint a kiadások 40%-át biztosítják az önkormányzatok saját bevételei, a többi az állami támogatásból származik. A kiadások belső szerkezete alapvetően átalakult a hatáskörök átadása után. A legfőbb tételt az oktatási kiadás jelenti, ezt követi a települési adminisztráció, a hivatalok költsége, majd a szociális ügyek, az építésügy, stb.

Az alkotmány szerint a települések tevékenységébe az állam csak a törvényben lefektetett módon avatkozhat be. Viszont úgy döntöttek, hogy az állam által átadott hatáskörök tekintetében ezeket a hatásköröket az állam ellenőrzi.

Az önkormányzatok belső ellenőrzését a képviselőtestület által választott önkormányzati főellenőr végzi. Tevékenysége az önkormányzati funkciók egészére kiterjed, így a testületi intézkedésekre, utasításokra, a határozatok végrehajtására, a költségvetésre, a kinnlévőségek helyzetére, az eredményesség vizsgálatára, a szerződéses kötelezettségek ellenőrzésére, a vagyoneledásra, a közbeszerzési eljárás teljesítésére. A főellenőr a település alkalmazottja hat éven át, fizetését a település határozza meg.

A külső ellenőrzés a felsőbb ellenőrző hatóság dolga az államigazgatás átadott hatáskörei tekintetében.

II.3.4. A területi önkormányzatok főbb jellemzői

A területi önkormányzatok hatáskörei

A szlovák hivatalos nyelv a területi önkormányzat megnevezésére a nehézkes, emiatt a közbeszédben meglehetősen iróniával emlegetett "felsőbb területi egység" kifejezést használja, emiatt egyre elterjedtebb a hagyományos *zsupa*, azaz megye szó használata, egyrészt a rövidség okán, másrészt mert nincs ettől elütő lényeges tartalma. Megegyezés híján az "önkormányzati kerület" kifejezés is használatos.

A megyei önkormányzatok legális, törvény által elfogadott egységek. Saját tulajdonnal és saját költségvetéssel rendelkeznek, függetlenségük érvényes személyi-képviselői és pénzügyi értelemben egyaránt. Résztvehetnek az üzleti életben és beszedhetnek igazgatási díjakat, résztvehetnek hazai és nemzetközi, határon átnyúló kapcsolatokban. Feladataikat választott képviselőtestületük útján gyakorolják. Hatáskörükbe tartozik a kötelező érvényű szabályok meghozatala.

Eredeti, alapvető hatáskörük a területi tervezés, a területfejlesztés, a II. és III. osztályú utak kezelése, a középfokú oktatás, a kórházak, bizonyos szociális intézmények (mint pl. idősek otthona, gyermekellátás, krízisközpontok, árvaházak) és kulturális intézmények (galériák, múzeumok, színházak, bizonyos könyvtárak) fenntartása, részvétel a polgári védelemben, gyógyszertárak és magánorvosi rendelők működésének engedélyezése. Ezeket a feladatokat a megyei önkormányzat önállóan biztosítja, de szükség szerint együttműködhet a magánszektormal, alapíthat költségvetési és non-profit szervezeteket.

Az állami hatáskörök átadása 2002-ben kezdődött, azóta folyamatosan tart.

A területi önkormányzatok költségvetése

Az alkotmány szerint a megyei önkormányzatok saját bevételeikből és állami támogatásokból fedezhetik tevékenységüket. Törvények szabályozzák a lehetséges adókat és díjakat. Költségvetésüket éves bázison készítik el, 2006-tól pedig három évre előre tervezik.

A hatáskörátadás 2002-2003-as szakaszában speciális (decentralizált) feladatköröket kaptak, amelyek biztosították öngazgatási lehetőségeiket. 2004-től

általánosabb feladatokat kapnak, amihez hozzárendelték az állami költségvetés megfelelő részét. Ennek értelmében a középfokú oktatás működtetésére a tanulók száma és az iskola típusa szerint normatívát kapnak. 2004-ben a megyei önkormányzatok az állami költségvetésből kapják támogatásukat, ennek két fő összetevője a megosztott állami adók és az állami költségvetés fő fejezeteinek átutalásai. 2005-től – akárcsak a települési önkormányzatok esetében – megerősítik pénzügyi önállóságukat, ami a saját bevételek növelését jelenti.

A kiadások szerkezetét az határozza meg, hogy milyen feladatok, hatáskörök ellátását adja át az állam a megyéknek. A legnagyobb tétel jelenleg az oktatás, amit a szociális, a kulturális és az egészségügyi kiadások követnek. Ehhez fog társulni a II. és III. rendű utak fenntartása, javítása, építése.

A helyi önkormányzatokhoz hasonlóan az állam csak a törvényben meghatározott módon tud a területi önkormányzatok tevékenységébe beavatkozni. Itt is fenntartja magának az állam azt a jogot, hogy az átadott hatáskörök tekintetében ellenőrzést gyakoroljon.

A belső ellenőrzést a főellenőri osztály biztosítja, a főellenőrt a megfelelő testület választja. Hatóköre a megyei önkormányzat egész tevékenységére kiterjed, a határozatokra, az intézkedésekre, az utasításokra, a költségvetésre, a kinnlévőségek helyzetére, az eredményesség vizsgálatára, a szerződéses kötelezettségek ellenőrzésére, a vagyoneladásra, a közbeszerzési eljárás teljesítésére. Meghatározott időközönként jelentést kell készítenie a költségvetés állapotáról. Fizetését a megválasztásáról döntő testület határozza meg.

II.3.5. Az államigazgatás változása

A közigazgatás reformja a központi hatalom hatásköreinek átadását jelenti, ami kb. 400 tevékenység átadását jelenti a települési és a területi szintre. Ezt a lépést az a szándék vezérli, hogy növeljék a közigazgatás hatékonyságát, javítsák az államigazgatás színvonalát, minőségét úgy, hogy minél több feladat ellátása kerüljön az önkormányzatokhoz. Ez azzal jár, hogy az eddig ellátott hivatali tevékenységek mennyisége jelentősen csökkenni fog. Ezt a változást akarják a szlovák politikai élet szereplői arra fölhasználni, hogy leépítsék a túlságosan is földuzzadt hivatali apparátus létszámát.

A reformokat az is motiválja, hogy a települések száma növekedni kezdett. Ez azonban viszonylagos, mert az 1950-es 3.344 településhez képest 1980-ra lecsökkent a települések száma 2.725-re, és ez a szám kezdett el növekedni 1990-től kezdve.

13. A települések számának (db) és méretének (%) változása

Településcsoportok	1950	1961	1980	1991	2000
499 fő alatt	44,6	35,8	35,3	41,2	41,5
500 – 999	30,6	31,5	29,2	27,6	27,0
1.000 – 1.999	16,7	20,1	20,8	18,5	18,6
2.000 – 4.999	6,2	9,9	10,3	8,4	8,7
5.000 – 9.999	1,2	1,7	2,0	1,8	1,8
10.000 – 49.999	0,7	0,9	2,0	2,2	2,1
50.000 fő fölött	0,06	0,06	0,3	0,4	0,4
Σ (db)	3,344	3,237	2,725	2,825	2,883

Forrás: SR 2004.

Szlovákiában 1990 és 1996 között az államigazgatás hatóságainak dezintegrált modellje működött, ami azt jelentette, hogy a 121 körzet (obvod) képviselte az állami adminisztrációt, illetve látta el a lakossági igényeket. Ezt a kezdeti, kusza rendszert annyiban sikerült módosítani, hogy létrehozták a “horizontális integrációnak” elnevezett rendszert, amely 1996 és 2003 között a nyolc kerületi (kraj) és a 79 járási (okres) hivatal megszervezésével látta el az általános és a speciális (dekoncentrált) államigazgatási feladatokat. Az egymással alá-fölérendeltségi viszonyban lévő hivatalok általánosan a belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, azonban szakirány szerinti minisztériumuk igazgatta/utasította őket. A hivatalok élén álló tisztviselőket az állam nevezte ki, azaz a győztes kormánypártok. Hatásköreik mindenre kiterjedtek, az általános igazgatástól a pénzügyeken át az egészségügyre, a szociális ügyekre, az oktatásra, a kultúrára, a sportra, a mezőgazdaságra, az erdőgazdálkodásra, a környezetvédelemre, a közlekedésre, stb. Ez becslések szerint kb. 800 hivatali osztályt jelentett*.

2004-től megszűntek az integrált államigazgatási kerületek és járási hatóságok. A speciális államigazgatási hatóságok (a dekoncentrált szervek) hálózatát közvetlenül a minisztériumok alá rendelték. Az egyes minisztériumok és egyéb központi szervek, testületek megosztják a végrehajtási jogokat és a felelősséget a helyi állami adminisztrációval. Ez 8 kerületi (kraj) és 50 körzeti (obvod) hivatalt jelent, de a területi megoszlás szórtsága, a nagy távolságok miatt mellettük még további 64 kihelyezett, azaz megosztott hatáskörű hivatalt hoztak létre. A jogszabályban név szerint szerepel az 50

* Új Szó, 2003. november 11.

körzeti és a 64 kihelyezett hivatal, ezzel esély nyílik arra, hogy a székhelyétől megfosztott járások, körzetek újból központi-hivatali funkciókat láthassanak el. A törvényi szabályozás megakadályozza, hogy a kerületi előljárótól függjön egy-egy kirendelt hivatal léte, nem léte. Egy-egy új körzethez több korábbi járás is tartozhat (pl. Kassa kerület korábbi 11 járási hivatala helyett hat körzeti hivatal jön létre), vagyis tulajdonképpen az eddigi járások megmaradnak (megmaradnak a régi rendszer szerint az autók rendszámablái is), ám szerepük csökken, inkább csak mint statisztikai egységek lesznek, amelyeknek például az Európai Unió strukturális alapjainak felhasználásában lesz feladata.

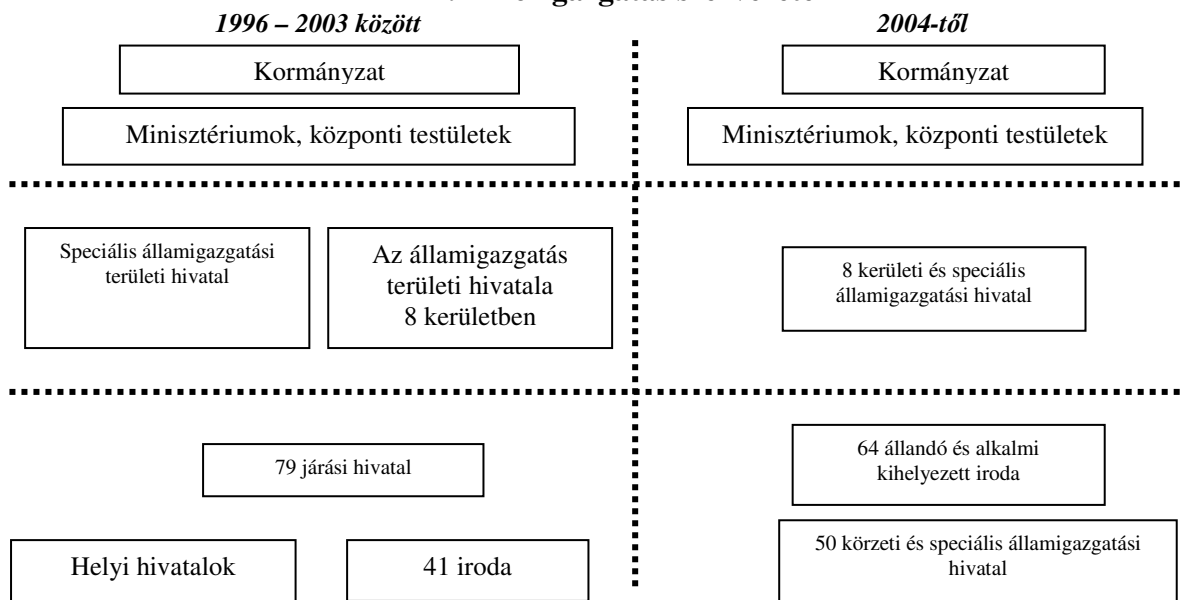
Mivel az így kialakított rendszerben az egyes hivatalok külön-külön tartoznak az egyes minisztériumok és országos szervezetek alá, a korábbi 79 járási hivatal több mint 800 osztálya helyett 340 önálló, közvetlenül a minisztérium alá tartozó hivatal lesz. Másképpen fogalmazva: minden minisztérium és országos szerv kiépíti a maga területi hálózatát. Ez a decentralizált rendszer azt fogja jelenteni, hogy az egyes szakterületek nem egy hivatalon belül, különböző szakosztályokként jelennek meg, hanem az egyes szakminisztériumok alá fognak tartozni, hogy ezáltal jobb minőségű és szakmailag megalapozottabb szolgáltatást nyújthassanak a polgároknak. A tervek szerint a költségvetés szempontjából ez a rendszer épületek, irodák fölszabadulásával fog járni, ami komoly megtakarítást fog eredményezni.

A tervek szerint habár a hivatalok száma jelentősen nő, a bennük dolgozó hivatalnokok létszáma jelentősen csökkenni fog. Ez a létszámcsökkenés fontos indoka volt a reformnak, mert a költségvetési kiadásokon belül a közigazgatás nagy arányban szerepelt. A létszámcsökkentéssel bércsökkenést, ezzel pedig a költségvetés belső arányának átrendeződését várják. Az adatok szerint 2001-ben 17.702 hivatalnok dolgozott Szlovákiában, 2003-ban 13.394, 2004-ben pedig már csak 10.646. A cél az, hogy ez a létszám tovább csökkenjen*.

A hatásköröket illetően egyelőre vegyes rendszer működik. A jelenlegi járási hivatalok jogköreiből a körzeti hivatalok hatáskörében marad minden olyan ügy intézése, mely nem kerül át a jövődöbéli speciális (kerületi) államigazgatási hatáskörök közé. A körzeti hivatalok hatáskörébe elsősorban a belső közigazgatási hatáskörök tartoznak, ezen belül a hatósági eljárás, a kihágások, az anyakönyvezetöi hivatalok feletti szakmai felügyelet, a gépkocsi-nyilvántartás vezetése. A rendörségtöl ide kerül az okmányok (a személyi igazolványok, útlevelek, jogosítványok) kiadása. Ezenkívíül számos más, a belső

közigazgatás hatáskörébe tartozó ügy intézése (pl. a katasztrófa elleni védelem és egyéb, államilag fontos helyi hatáskör) tartozik majd ide.

14. A közigazgatás szervezete

Forrás: SR, 2004.

A változtatások ellentmondásosak, mert a hivatalnokok számát miniszteri rendelet szabályozza, viszont a lakosság arányához mérten rendkívül különböző és önkényesen megállapított kvótákat szabtak meg. Így például Pozsony megyében kevesebb, mint 1200 lakosra jut egy hivatalnok, Nyitra megyében viszont több, mint 1600 főre*. A kormány befolyása továbbra is megmarad, mert pályázati rendszert vezetnek be (de ez nem kötelező). A szakminisztériumok ajánlása alapján a hivatalok élére a kormány nevezi ki az új vezetőket. Bizonytalanságot okoz, hogy az egyes minisztériumok nem ugyanazokon a településeken akarják megvalósítani a maguk hivatalait. A szakértők abban reménykednek, hogy a lakosok érdekeit, a távolságokat, a rendelkezésre álló épületeket figyelembe véve a lehető legjobb hálózati rendszer alakul ki.

A közigazgatási reform első nagy változása az oktatásügyet érintette. A járási és kerületi hivatalok korábbi oktatási osztályait nyolc kerületi tanügyi hivatal váltja fel. Az oktatásügyi államigazgatási jogkörök kb. 60%-át az egyes iskolafenntartó önkormányzatok veszik át azokon a településeken, ahol más településekkel együttműködve vagy esetleg önállóan – helyileg legkevesebb ezres diáklétszám esetén – oktatási osztályt hoznak létre.

* Új Szó, uo.

A kerületi tanügyi hivatalok azon települések számára látnák el az oktatásügyi államigazgatási feladatokat, melyek nem hoznak létre oktatási osztályt. A tanügyi állami alkalmazottainak száma így jelentősen csökkenne. Értelemszerűen nő viszont az önkormányzatok szerepe és felelőssége, azaz a helyi lakosok beleszólása az iskolák életébe.

A jogszabály értelmében 2004. január elsejétől bevezetik az iskolák diákalapú finanszírozását. Az új rendszerre fokozatosan, hároméves átmeneti időszakot követően térnek át. A törvényből adódóan az iskolák az első három évben a már említett diáklétszám alapján kiszámított támogatáson kívül bizonyos összegű garantált minimumot is kapnak. A pénz a közeljövőben kialakítandó kerületi tanügyi hivatalok közvetítésével jut el az oktatási intézményekhez. A működtetésre szánt normatív támogatás összegének megállapításakor a jövőben nem tesznek különbséget állami, egyházi és magániskola közt.

Az új rendszer feltehetőleg ösztönzőleg hat az iskolafenntartó önkormányzatokra, hogy szükség esetén különféle oktatási intézményeket vonjanak össze, mert számítások szerint 250-300 tanuló szükséges ahhoz, hogy egy iskola gazdaságosan működhessen. Ez máris komoly feszültségek forrása lett, mert a kisebb tanulói létszámú kisiskolák léte kerül veszélybe, a nekik megszabott nagyobb normatíva ellenére is. Az országban jelenleg 859 kisiskola működik. A kisiskolák egy jelentős része nemzetiségi, kisebbségi területen van*, jelentős részük nem regisztráltak, de köztudottan cigány származású tanulókkal. Ezeknek a kisiskoláknak az összevonása, megszüntetése az asszimiláció kikényszerítésének költségvetési módszerét vetíti előre. A déli és délkeleti járásokban ez összeadódik azokkal a rendkívül nagy szociális problémákkal, amelyek a cigány lakosokat jellemzik. Azokban a kisiskolákban, ahol most már a roma tanulók adják a többséget (vagy az egyetlen, nem is regisztrált nemzetiséget), az iskola megszüntetése komoly anyagi terhet róna a szülőkre.

* Új Szó, 2003. november 6.

* A csupán alsó tagozatot működtető magyar tannyelvű alapiskolák száma eléri a 129-et. A szlovák-magyar tanítási nyelvű kisiskolák száma pedig 21. Új Szó, 2003. november 11.

II.4. A gazdasági egyenlőtlenségek

II.4.1. Aszimmetrikus viszonyok az országrészek között

Csehszlovákia legfontosabb gazdasági célja az volt megalakulásától kezdődően, hogy önálló legyen, független legyen, hogy a megszerzett területhez, önálló államisághoz önálló gazdasági egységet formáljon, akár annak az árán is, hogy a hagyományos, évszázados kapcsolatokat felszámolja, de legalábbis jelentősen visszaszorítsa.

Az egyik nagy nehézséget az eltérő szintű, aszimmetrikus fejlettség okozta az új államban. Csehország sokkal magasabb fejlettségi szinttel rendelkezett, mint a többi tartomány. Az itt foglalkoztatottak 57,7%-a az iparban dolgozott, de a szolgáltatásokban dolgozók aránya is legalább kétszer meghaladta a többiekét. Szlovákia Csehországhoz képest viszonylag elmaradott, mezőgazdasági terület volt, Kárpátalján pedig az erdészeten kívül nem volt más említésre méltó tevékenység. Morvaország közbülső helyet foglalt el a cseh és a szlovák részek fejlettségi szintje között, de az arányokat tekintve inkább hasonlított a cseh részhez.

Csehország gépgyártása, vas- és fémipara, textilipara világhírű volt. Az ország egészében dolgozó legfontosabb 131 részvénytársaság vagyonának több mint 30%-a esett a Skoda-művekre. A textilipar 60,6%-a üzemelt az 1934. évi forgalmi érték szerint a szudéta-német és a tescheni lengyel területen. A Szudétákban volt a barnaszén-kitermelés 93,8%-a. Ez vetette meg a gyáripar alapját (*Csehszlovákia II. é.n.*).

15. A foglalkoztatottak aránya országrészek szerint

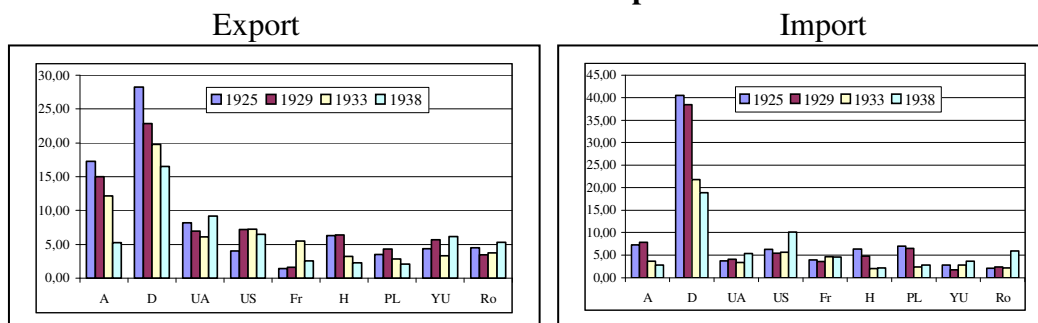
	Csehország	Morvaország	Szlovákia	Kárpátalja	Összesen: (ezer fő)
Mezőgazdaság	33,69	20,09	37,50	8,73	4859
Erdészet	30,45	17,28	28,81	23,46	243
Ipar	57,70	28,27	12,34	1,69	5147
Szolgáltatás	55,05	24,64	17,22	3,09	4274

Forrás: Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1938. In.: *Csehszlovákia II.* Magyar Nemzeti Bank. Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai Osztály. Bp. é.n.

A másik jelentős probléma a külkapcsolatok, a külkereskedelem megteremtése volt, hiszen eddig egy védett, jórészt önellátó piac széttörésével jöttek létre az utódállamok, köztük Csehszlovákia is. Az eddigi hagyományos piacait ekkor kezdte politikai szándékok szerint megválasztani, jelentős egyensúlytalanságot, aszimmetriát teremtve meg közöttük.

Csehszlovákia legfontosabb külkereskedelmi piacai, habár csökkenő mértékben, de Ausztria és Németország lettek. Az összes célország adatait vizsgálva látható, hogy törekedett ennek az egyoldalúságnak az oldására. Ennek következtében ennek a két országnak kezdett a részesedése csökkenni, illetve a táblázatban nem látható egyéb nyugati országok fontossága növekedni (Olaszország, Nagy-Britannia, Franciaország, stb.) Magyarország és Csehszlovákia között kezdetben élénk árucsereforgalom zajlott, de 1931-ben hirtelen egyharmadára visszaesett, mert a külkereskedelmi szerződéseket a két ország nem újította meg.

16. Csehszlovákia főbb külkereskedelmi partnerei 1925-1938 között

Forrás: *Magyarország exportpiacai*. 4. Füzet, Csehszlovákia. A Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal Kiadványa. Bp., 1934.

Csehszlovákia igyekezett a legtöbb mezőgazdasági termék forgalma esetében az utódállamokat (a kisantant államokat) előnyben részesíteni, sőt önellátásra törekedett. A szlovák területek déli része vált így fokozatosan az ország éléskamrájává, a cseh feldolgozóipar pedig törekedett a szlovák bányászati termékek hasznosítására. Ezzel kezdődött a szlovák területek egyenlőtlen fejlődése, mert a hagyományosan erősebb cseh ipar versenyében a meglévő szlovák ipar is nehéz helyzetbe került.

A kapitalizmus történetének ebben a szakaszában, illetve a cseh polgári osztályok az új állam megerősítésének korában nem voltak tekintettel az elmaradottabb szlovák területek igényeire. Ekkor még nem volt politikai törekvés a területi különbségek fölszámolására. Az aszimmetrikus viszonyok a közös államban országrészek közti munkamegosztásban rögzültek. A cseh ipar komplementer gazdasága lett a szlovák tartomány.

A kommunista hatalom évtizedeiben 1948-tól számítható az az időszak kb. 1962-ig, amikor a nehézipar erőltetett fejlesztése fellendülést hozott, ekkor valósult meg a szlovák területek iparosítása, városiasítása. Ez azonban egy külső hatalom világuralmi érdekeit

szolgált. Ennek megfelelően építették fel pl. a kassai vasművet, széles nyomtávú vasútvonal kiépítésével, környékén Kelet-Szlovákiában több fegyvergyárat is létrehozva. Az 1968-as megújodási kísérletet a Szovjetunió a Varsói Szerződéssel brutálisan elnyomta, az 1973-as olajárrobbanás tovább fékezte a lelassult gazdaságot, az 1980-as évek pedig részben a politikai rendszer, részben az extenzív gazdaságpolitika teljes kifulladását hozták.

Az ipartelepítés egyoldalúsága miatt monokultúrás szerkezet jött létre, vagyis néhány kitüntetett ágazat nagy üzemeiben rendre több ezer ember dolgozott. Az 500 főnél többet foglalkoztató gyárak adták az ipari termelés 95%-át. Mindemögött a hadiipar mérhetetlen felfuttatása állt. Csehszlovákia 1987-ben a világ hetedik legnagyobb fegyverexportőre volt. A rendszerváltás csak az „igazság óráját” jelentette, felszínre került, nyilvánvalóvá vált a rendszer tarthatatlansága (Sidó H. 2004, 53-54).

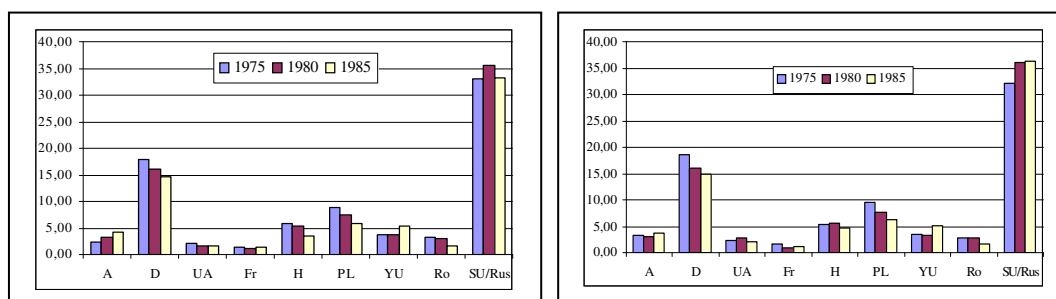
A kommunista rendszerre jellemző módon a meglévő külgazdasági kapcsolataikat is a piacgazdaság, az egyéni és vállalati érdekek kikapcsolásával, államközi szinten, a szovjet érdekeknek megfelelően építették ki. Felváltotta a német-osztrák dominanciát a szovjet (világforradalmat kergető) külkereskedelmi fölény. Ebben a külkereskedelmi kapcsolatrendszerben sokkal kisebb szerep jutott a nyugati partnereknek, annál több a keletieknek, illetve a fegyveres harcot tervező harmadik világbeli államoknak.

Ha a két világháború között a cseh ipar nyersanyagbázisnak tekintette a szlovák tartományt, akkor azt mondhatjuk, hogy a kommunizmus szlovák oldali iparfejlesztésének árát a csehek fizették meg. A két országrész közti viszonyt ez az aszimmetriája, hogy ki adott és ki kapott, mikor ki járt jobban, végtelen viták alapjául szolgált a cseh és szlovák közbeszédben. Ennek lett a végeredménye az összetákolt ország szétválása.

17. Csehszlovákia főbb külkereskedelmi partnerei 1975-1985 között

Export

Import

Forrás: Facts (1985, 1991.)

Megjegyzés: A táblázatok német adatai összevontan tartalmazzák a korabeli Nyugat- és Kelet-Németország, valamint Nyugat-Berlin adatait is, de kezdetben a volt NDK volt a meghatározó fél. 1985-re emelkedett azonos arányúra a kelet- illetve a nyugat-német külkereskedelem aránya.

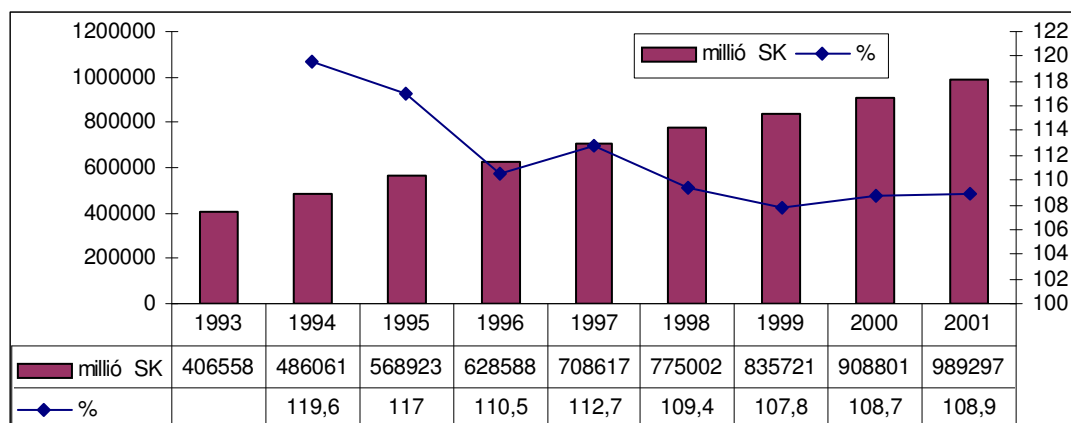
A rendszerváltás után elsősorban (és újból) az önellátás megvalósítása volt a cél, különös tekintettel az önellátó, esetleg üzleti hasznot is hozó energiatermelésre. A kommunizmus évtizedei alatt a domborzati viszonyokat kihasználva a hegyekről lefelé futó folyókra építettek kisebb vízierőműveket, de a rendszerváltáskor felszabaduló társadalmi energiákat már egy sokkal merészebb terv megvalósítására aknázták ki: a magyar tiltakozás dacára befejezték a bősi vízi erőmű megépítését, majd felépítették a mohi atomerőművet is. Mindkét nagyberuházás önmagában is, és különösen a kivitelezés módja szerint, klasszikus példája az erőfitogtatásnak. Folyamatosan érezhető volt, hogy a háborúban győztes szlovák nép ilyen módon érzékelteti fölényét a vesztes magyarokkal szemben. A magyar fél megkérdése nélkül, egyoldalú döntések sorozatával végbevitt építkezések voltak hivatottak ország-világ előtt tanúsítani a cseh/szlovák fölényt.

Szlovákiában hamar kiderült, már a rendszerváltás kezdetén 1989-ben, hogy a lakosság változtatási szándéka – mind politikai, mind gazdasági értelemben – meglehetősen gyenge. Illúziókban ringatták magukat, ezért a gazdasági reformok megkezdése után egyre nagyobb lett a bizalmatlanság. Ez fékezőleg hatott a reformokra. Az a félelem munkált az emberekben, hogy az önálló Szlovákiában alacsonyabb civilizációs szint fog állandósulni. Egy 1993-as vizsgálat szerint népszavazás esetén csak a válaszolók 29%-a járult volna hozzá Csehszlovákia szétváláshoz, 50% pedig ellene lett volna (Ehrlich-Révész-Tamási 1994, 408).

Lelassult a privatizáció, megritkultak az ország modernizációját célzó reformintézkedések. 1997-98-ban a gazdaság addig kedvező mutatói megváltoztak. A gazdasági növekedés az aránytalanságok jegyében zajlott. Eladósodáshoz vezetett a Délkelet-Ázsiában fölvetett rövid lejáratú hitelek nagy mennyisége, a külkereskedelmi deficitet pedig adminisztratív eszközökkel csökkentették. A külföldi tőkebeáramlás összetétele kedvezőtlené vált, mert túl nagy lett bennük a kölcsönök aránya.

1989-ben az egy főre jutó bruttó hazai termelés (GDP) elérte a csehek szintjének 87%-át, de 1992-re már csak a 77%-át. Ez az összevont mutató érzékelteti, hogy a gazdasági visszaesés a szlováknál sokkal erősebb volt (Ehrlich-Révész-Tamási, 1994, 435). A GDP a szlovák országrészben 1989 és 1993 között 25%-kal csökkent. Ez olyan mértékű visszaesés volt, amit csak 1999-ben tudtak meghaladni, de már egy más gazdasági szerkezettel (Sidó H. 2004, 55).

18. A szlovák GDP változása 1993-2001 között folyó árakon számítva

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

A növekedés lassulása összekapcsolódott 1998-tól egy jelentős belső szerkezeti módosulással. 1998 előtt a növekedés motorját a külföldi kölcsönökből finanszírozott beruházások adták. Ez a növekedési módszer azonban hosszú időn át nem volt fenntartható, alapvető változtatásokra volt szükség. Ennek eredményeként a beruházások aránya a GDP-n belül 41%-ról 33%-ra csökkent. Ez az arány már valóban megtartható, sőt már nőtt is ezáltal a GDP-nek az a része, amely az emberek életszínvonalát, a háztartások fogyasztását érinti (Economic 2001).

A külkereskedelem is a transzformációs válságot mutatja jelentős hiányával. A hiány 1995-ben jelent meg és 1998-ig növekedett, mértéke a GDP 10%-a fölött volt ezekben az években. A stabilizációs intézkedések hatására 1999-ben felére csökkent a hiány.

19. A javak és szolgáltatások külkereskedelmi egyensúlya Mrd SK

	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Egyensúly	22,9	9,4	-69,2	-67,5	-80,1	-39,5
A GDP %-ában	5,2	1,8	-12,0	-10,3	-11,2	-5,1

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

A költségvetés is magas hiánnyal küszködött. A választások előtti években a kormányzat a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás magas szintjének mesterséges fönntartása mellett döntött. Ekkor épültek a vízierőművek, az atomerőmű, az autópályaszakaszok. Ez jelentősen megterhelte az állami költségvetést és a közszolgáltatási kiadásokat, nagy hiányt és az egyensúly elvesztését eredményezte. A fizetési képtelenség elkerülése érdekében piaci kölcsön felvételére kényszerültek, illetve a kölcsönfelvételnek azt a módját válsztották, hogy a privatizált (nagy)üzemek vettek fel kölcsönöket állami

garanciával. A privatizáció botránnyait többek között az okozta, hogy az eladott gyárakból nem utalták át a megvétel összegét. Az új kormány szigorító intézkedéseinek hatására csökkent a hiány.

20. A költségvetés hiánya a GDP %-ában

Mrd SK

	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Egyensúly	-1,3	0,4	-1,4	-5,2	-5,6	-3,6

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

21. A külső adósság változása

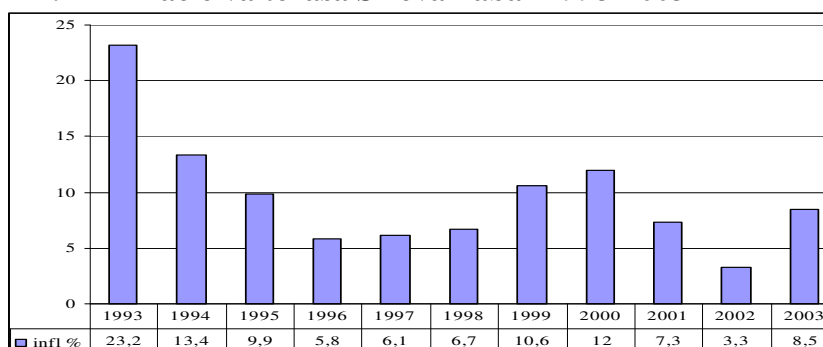
mrd dollár

	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Külső adósság	3,6	4,3	5,6	7,2	8,4	10,6	10,5

Forrás: Szlovák Központi Statisztikai Hivatal

A megszorító intézkedések bevezetése gyors inflációt eredményezett, hiszen a kötött árakat jelentősen föl kellett szabadítani. Ez vonatkozott az előző években mesterségesen alacsonyan tartott közüzemi díjakra (elektromos áram, gáz, közlekedés, fűtés, lakbérek). Az inflációt bemutató táblázat jól szemlélteti a szlovák gazdaság higanyszerű változásait.

22. Az infláció változása Szlovákiában 1993-2003

Forrás: Szlovák Nemzeti Bank

A szlovák gazdaság hektikus változásainak fő oka a rendszerváltás megrázkódtatásán kívül a nacionalisták sikeres elszakadási törekvése, ami egyrészt elvonta az addigi cseh támogatásokat Szlovákiától, másrészt ki kellett építeni most már egy teljesen önálló államapparátust, harmadrészt ezekben az években nem lehetett számítani a külső befektetőkre a kormány nacionalista politikája miatt. Mindez a gazdaság hanyatlását vonta maga után. A mesterségesen fönntartott foglalkoztatás, az alacsonyra szorított infláció, az erőltetett beruházások válságot idéztek elő, amit kormányváltás követett 1998-ban.

A gazdasági helyzet javítása komoly áldozatokkal járt. Az árak fölszabadítása, az adók emelése, a közkiadások visszafogása alapot teremtett az elmaradt gazdasági reformok

bevezetésére. Konzolidálták a bankrendszert, tényleges piaci privatizációt indítottak el. Mindezek eredményeként csökkenni kezdett az államháztartás hiánya, megállt a külföldi adósságállomány növekedése, csökkentek a kamatok. Az ár azonban magas volt: megtört a gazdaság növekedése, megugrott a munkanélküliség és az infláció, csökkentek a reálbérek.

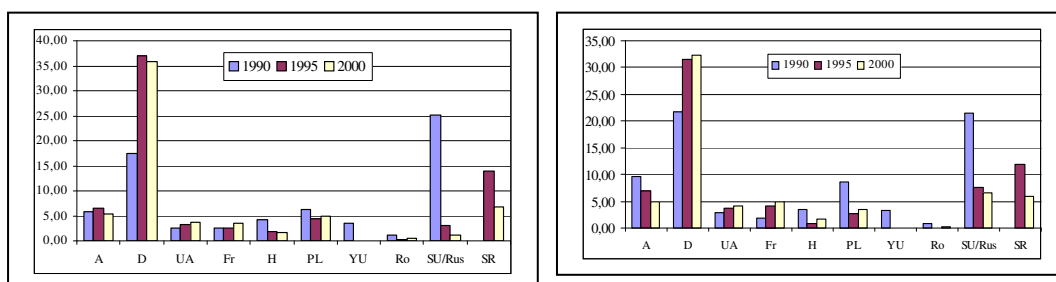
2001-től számíthatjuk a szlovák gazdaság új pályára állítását.

Szlovákia külkereskedelmét napjainkban is a „vízszintes”, a kelet-nyugati irány jellemzi. Legjelentősebb partnerei ugyanis Németország, Csehország és Oroszország. Ez a hagyomány 1918-ban még Csehszlovákiában kezdett kiépülni, és elsősorban Németország felé, elfordulva a hagyományos, „természetes” (osztrák és főleg magyar üzleti-kereskedelmi) kapcsolatoktól. A kommunizmus évtizedeiben természetesen a keleti külkapcsolatok erősödtek fel, ezek jelentőségét megtartotta a Meciar-éra.

23. Cseh-Szlovákia főbb külkereskedelmi partnerei 1990-2000 között

Export

Import

Forrás: Yearbook of the Cz, 2002., Yearbook of the SR, 2002.

Megjegyzés: A táblázat 1990-es adatai az egységes Csehszlovákia adatai. Az 1995. és 2000. évi adatok a különálló Csehországgé.

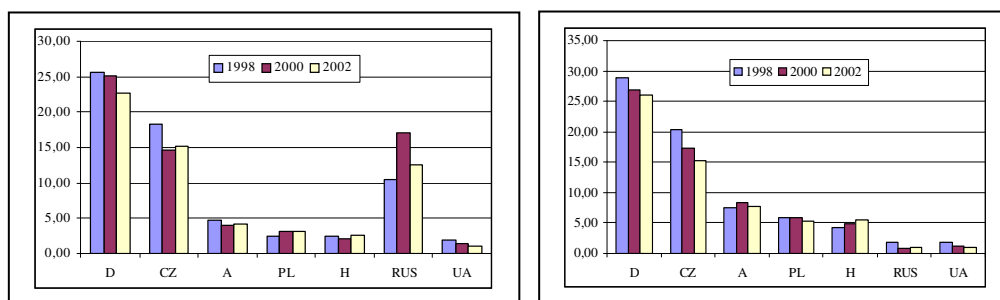
A rendszerváltás után a Szovjetunióval kényszerből vállalt egyoldalú külkereskedelmi kapcsolatokat megint felváltotta a nyugati orientáció, ezen belül a német és osztrák külkereskedelem felfutása. Ukrajna azért szerepel a táblázatban, mert a szlovák belpolitika nagy vitája volt a külkapcsolatok iránya. A politikai nyomásgyakorlásban igen nagy szerepe van a keleti, azon belül az orosz és az ukrán kapcsolatok hangsúlyozásának. A külkereskedelmi tények azonban pőrén megmutatják, hogy Oroszországgal zuhanásszerűen csökkent a forgalom, illetve a majdnem 50 milliós Ukrajjával is kisebb, mint a 10 milliós Magyarországgal.

Az önálló Szlovákia külkereskedelmi partnereit tekintve jelentősen különbözik Csehországtól. Egyrészt maga Csehország sokkal jelentősebb partnere, mint Csehországnak Szlovákia, másrészt Oroszország jelentősége is nagyobb. Viszont a nyugati orientáció fölénye itt is vitathatatlan.

24. Szlovákia főbb külkereskedelmi partnerei 1998-2002 között

Export

Import

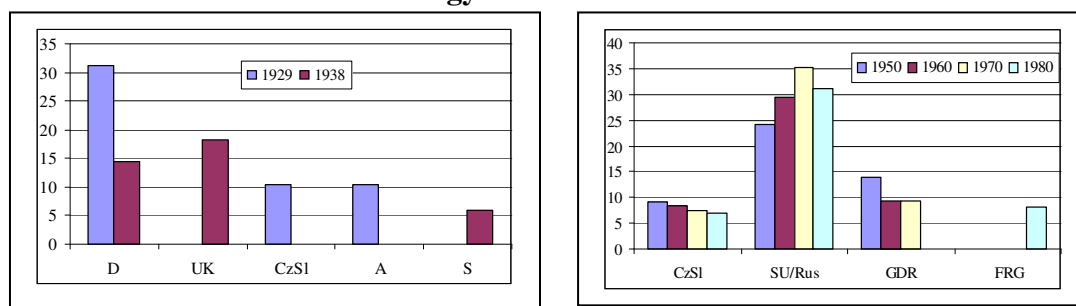
Forrás: Yearbook of the Cz, 2002., Yearbook of the SR, 2002.

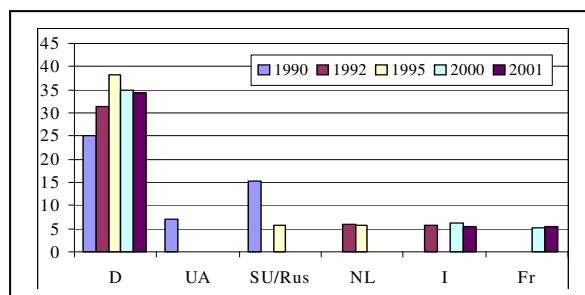
Ha még egyszer összevetjük a grafikonok oszlopait, akkor erősen szembetűnik az a jelenség, amit csapóhíd-jelenségnek is mondhatunk. A két világháború közti német túlsúlyt a szovjet túlsúly váltotta föl, majd megint átcsapódott a kereskedelmi utakon szállított áruk forgalmi fő iránya nyugat felé.

Mindebből az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának gazdasági okára következtethetünk: az európai piac nem tűrte már a 19. század végén, hogy egy birodalomnyi terület különálló, szinte önellátó gazdasági egységet alkosson. A kapitalista gazdasági verseny, a szabad verseny a nagy, világméretűvé duzzadó monopóliumok korában föl akarta szabadítani, föl akarta törni ezt az elzárkózó piacot. Így került sor a birodalom fölbontására, ami politikailag rengeteg kárt okozott, mert a nemzetiségi elv félretolásával a győztesek hatalmi érdekeit valósította meg, miközben megvalósította gazdasági célját, az akkori európai piacon sok önálló, de egyaránt nyugat felé húzó gazdasági egység létrejöttét.

A 19. század birodalmi piacaihoz tartozott Lengyelország, amelynek ekkor nem volt állami önállósága, mert keleti része a cári birodalomhoz, a nyugati Poroszországhoz, majd az egységesülő Németországhoz, illetve déli része a Monarchiához tartozott. 1918-as önállósulása után szinte ugyanazon átcsapódások mutathatók ki külkapcsolataiban, mint a monarchia utódállamai esetében.

25. A lengyel kivitel 1929 és 2001 között

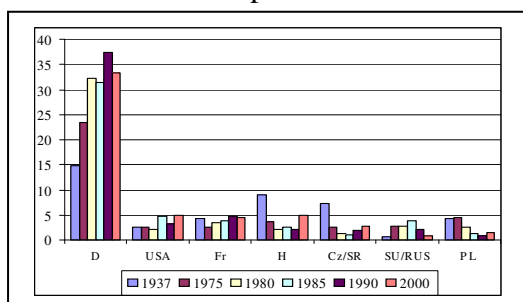

Forrás: Yearbook of the PL., 2002. 433., 435-436. pp

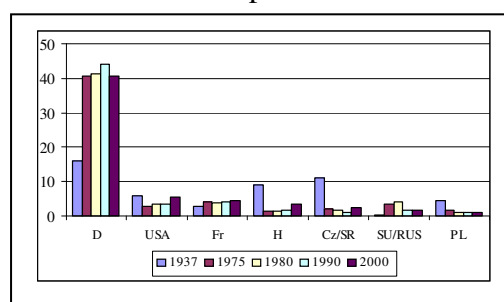
Ettől az átcsapódástól mentesült Ausztria, habár a Szovjetunióval kialakítható külkereskedelem lehetőségeit jól kihasználta. Megfigyelhető az adatokból, hogy Ausztria kezdetben, még 1937-ben is milyen jelentős mértékben kereskedett korábbi birodalma tagjaival. A két háború, a szovjet megszállás viszont azt eredményezte, hogy ezek a kapcsolatai nem maradtak olyan erősek, mint a Németországgal kialakított forgalma, hanem a cseh, a szlovák, a magyar, a horvát, a román, stb. viszonyok visszaszorultak. Negyven év alatt kialakított egy erős külkereskedelmi kapcsolatrendszert a nyugati országokkal, amire a keleti blokkba kényszerített hajdani népeinek nem volt lehetősége. Mindez szélsőségesse fokozta az elkülönülést kelet és nyugat között.

26. Ausztria főbb külkereskedelmi kapcsolatai 1937 és 2000 között

Export

Import

Forrás: ÖSZ 1995, SJÖ 2002

Megfigyelhető az adatokból az is, hogy 1990 után minden idézett ország fő külkereskedelmi partnere Németország, viszont a külkereskedelmi tevékenységben érdekelt többi ország nagyobb része is európai. Szlovákia esetében az export 50,3%-a megy európai országba, 78,8% a az OECD országaiba, az import 60,5%-a érkezik európai országból és 91,5%-a az OECD országaiból. Az Európai Unió lett az az új keret, amin belül az egyes országok (különösen Németország) dominanciája feloldódik a többi tagállam ellenőrző jelenlétében, illetve megerősödött a többi országhoz fűződő kereskedelmi viszony.

Tanulságos azonban ez az átcsapódás abból szempontból is, hogy belássuk, nem egyszerűen valamely nép, nemzet, politikai irányzat, állam nacionalizmusáról van szó, amikor ezek az országok egymással viszonylag alacsony mértékű, alacsony arányú gazdasági kapcsolatot tartanak fenn. Oka ennek a 19. század óta formálódó, majd a világháborúval beteljesedő egymástól való elválás és az egymástól való függetlenség biztosítékeként inkább a felfűződés először a nagy európai birodalmak (német, majd szovjet) gazdasági-politikai érdekeinek kiszolgálására, újabban pedig az Európai Unió által diktált európai kereskedelmi érdekek logikájára.

Ahhoz, hogy ez a kialakult, de most már folyton változó hálózat a szomszédaink felé is megerősödjön, hogy pl. Szlovákia és Magyarország között a külkereskedelmi kapcsolatok meghatározó mértékű szintre emelkedjenek, igen szívós, türelmes munkára van szükség. Ehhez adhatna keretet a visegrádi együttműködés, amit nem véletlenül a magyar politikai gondolkodás talált ki. Elképzelésük jogosságát igazolta azóta a csatlakozási tárgyalások nem várt eredménye, a régi és a leendő tagállamok egyenlőtlen elbírálása.

A fentiek miatt állítható, hogy Tóth József (2002) elgondolása a szerves régióképződés erejéről (sajnos) nem tartható, mert 1920 óta jelentős változások következtek be nemcsak az utódállamok, hanem a világ gazdaság életében is, amelyek következtében új regionális kapcsolatrendszerek alakultak ki. Ezeknek az új kapcsolatoknak a fő iránya most már nem északi-déli, nem egy „kisebb tájhoz”, a Kárpát-medencéhez kötődő, hanem nagy léptékekben keleti-nyugati irányultságú. Ez a gazdasági irányváltás a legfőbb befolyásolója a határ menti kapcsolatoknak, emiatt állítható, hogy a határ menti kapcsolatok aszimmetrikus viszonyoknak lettek kiszolgáltatva, csak a nagy, országos kapcsolatok árnyékában fognak teret kapni, mert nem erősíti őket a várt észak-déli, magyar-szlovák közös regionalizálódás.

Fogalmazzunk reményt adóan: Egy rendkívül megerősödött nagytérségi kelet-nyugati irányú (gazdasági, kereskedelmi) mozgást kell a jövőben észak-dél irányúvá bővíteni. Ez a határ menti kapcsolatok felvirágzásának a feltétele.

II.4.2. A magyar-szlovák gazdasági kapcsolatok

A rendszerváltás megváltoztatta a külgazdasági kapcsolatokat is. Egyrészt minden rendszerváltó ország nyugat felé fordult, másrészt az Európai Megállapodások (Társulási Egyezmények) alapján egymás közötti kereskedelmükben vámokat építettek ki. Ez viszont olyan mértékben lecsökkentette a már addig is mélyponton lévő együttműködéseket, hogy szükség volt változtatásra. Ezt szolgálta a magyar kezdeményezésre létrejött visegrádi szerződés 1991-ben. Az aláíró országok (Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország) megfogalmazták közös gazdasági és politikai érdekeiket, ami az egymás közötti és az Európai Unióhoz való közös érdekeiket illette. Ennek jegyében jött létre a következő évben a CEFTA szabadkereskedelmi megállapodás és kétoldalú kereskedelmi megállapodás. Ennek nyomán a vámok fokozatosan kezdtek visszaszorulni a kétoldalú kapcsolatokból. A kereskedelmi kapcsolatok fejlődése is hozzájárult a megindult gazdasági növekedéséhez, ami elsősorban a belső kereslet bővülésén alapult.

27. A magyar kivitel szerkezete SITC-bontásban 1997–1998 között

(millió dollár)

Ország	Év	Élelmiszer, ital, dohány	Nyers- anyagok	Energia- hordozók	Feldol- gozott termékek	Gépek, gépi be- rendezések	Összesen
Csehország	1997	78,8	14,5	4,3	157,2	66,6	321,6
	1998	80,1	7,2	2,2	167,6	114,8	372,1
	%	101,7	49,5	50,8	106,6	172,4	115,7
Szlovákia	1997	44,3	14,4	15,1	149,1	42,2	265,2
	1998	41,7	12,5	15,9	159,0	103,1	332,3
	%	94,0	86,8	105,5	106,6	244,2	125,3

Forrás: Réti 2000

A CEFTA-forgalomban Lengyelország után Csehország a második legjelentősebb partnere Magyarországnak. Szlovákiával szemben szlovák mérlegtöbblet alakult ki kezdettől fogva. A magyar cégek közül az Audi Hungária kft., az Ikarus Járműgyártó Rt., a Mol Rt., a Borsodchem Rt., és a Magyar Villamos Művek Rt. voltak a legjelentősebb partnerek. A magyar kivitelben kb. 2800 vállalat vesz részt, többségük kis- és középvállalat. 1999-ben törés következett be, mert a szlovák kormány 7%-os pótvámot vezetett be a költségvetési bevételek növelése érdekében. A magyar külkereskedelem egészét illetően Csehország 1998/99-ben

11-12., Szlovákia a 14-15. helyen szerepel, vagyis a forgalom még mindig nagyon alacsony.

28. A magyar behozatal szerkezete SITC-bontásban 1997–1998 között

(millió dollár)

Ország	Év	Élelmiszer, ital, dohány	Nyers- anyagok	Energia- hordozók	Feldol- gozott termékek	Gépek, gépi be- rendezések	Összesen
Csehország	1997	13,1	19,9	154,2	221,5	100,7	509,7
	1998	17,0	22,1	93,9	279,9	139,9	553,0
	%	130,1	110,9	60,9	126,3	138,9	108,5
Szlovákia	1997	13,0	59,7	82,5	205,9	40,0	401,4
	1998	18,0	49,1	69,1	217,1	74,6	428,1
	%	138,0	82,2	83,8	105,4	186,4	106,7

Forrás: Réti 2000

A szabadabb politikai körülmények között meginduló dél-szlovákiai és észak-magyarországi, magyar kezdeményezésre föllendülő kapcsolatokat erősen lehűtötte a szlovák politika támadássorozata, amely nem kívánatosnak tartotta a magyar tőke megjelenését Szlovákia területén. Dél-Szlovákia gazdasági birtoklásának rémképével szemben a valóság jóval szerényebb volt, 1993-ban a vegyes vállalatok száma 150-180 között mozgott, illetve a jelenlévő külföldi tőke 0,6%-át adta a magyar jelenlét.

1995-ben elvi megegyezés született az Esztergom-Párkány közötti Mária Valéria híd közös újjáépítéséről, a hozzá szükséges PHARE-támogatás közös igényléséről, de az újjáépítést később a szlovák fél elvetette. A feszült politikai viszonyok ellenére a magyar-szlovák gazdasági kapcsolatok azonban fejlődni kezdtek, 1998-ban megegyezés született a híd megépítésére is.

Szlovákia gazdasága az ország kis mérete miatt, nagy külkereskedelmi tevékenységet igényel. A külföldi cégek megtelepedése lehetőséget ad arra, hogy a tőkehiányos és külkapcsolatokkal alig rendelkező ország gazdasága lehetőséget kapjon termékszerkezetének olyan típusú korszerűsítésére, ami az Európai Unióhoz való integrálódását is segíti. A külföldi működőtőke (külföldi tulajdonrészesedésű vállalatok) hatását mutatja három ország esetében az ábra.

29. Működőtőke állomány 1997 végén

	Magyarország	Csehország	Szlovákia
Összesen (mrd dollár)	17,5	6,7	1,4
Egy főre (dollár)	1750	655	263

Forrás: Éltető 1999

30. A külföldi tulajdonrészesedésű vállalatok szerepe a feldolgozóiparban 1996

Ország	Vállalatok száma	Jegyzett tőke	Bruttó beruházás	Foglalkoztatottak száma	%	
					Értékesítés nettó árbevétele	Export
Csehország	13,0	21,5 *	34,0	13,1	22,6	28 **
Szlovákia	15,5	16,9	29,3	11,7	21,6	26 **
Magyarország	21,6	67,4	82,5	36,0	61,3	73,8

** Csak a 100 főnél többet foglalkoztató cégek.

** Becslés.

Forrás: Éltető 1999.

Szlovákiában a dohányiparban, a bútorgyártásban és a bőrtermékek készítésében érdekelt külföldi részesedésű cégek termelnek a legnagyobb arányban külföldi piacra. A legfontosabb azonban a Volkswagen-csoport termékeinek exportja. A külföldi cégek megtelepedésének oka a viszonylag olcsó és képzett munkaerő.

Az intenzív tőkebeáramlás 2000-ben kezdődött Szlovákiába, összekapcsolódva a privatizációval, a nagy szolgáltató szervezetek eladásával, mint pl. az energetikai, távközlési, nehézipari, kőolajipari cégek. A németek, hollandok, osztrákok jelentik az összes külföldi beruházás 59,5%-át, de Magyarország is benne van az első tízben. A kezdeti egyszerű összeszerelő üzemek után megjelentek a bonyolult technológiát alkalmazó gyárak is, amelyek közül kiemelkednek az autógyárak (Volkswagen, Peugeot Citroen).

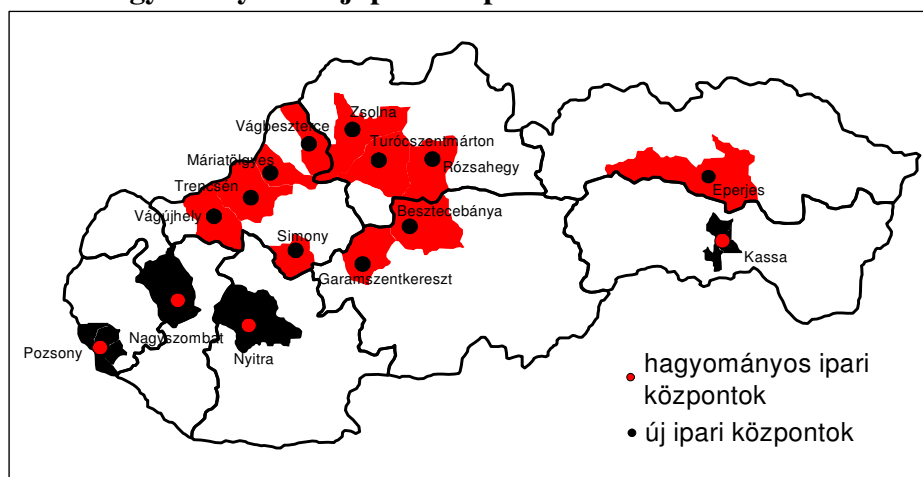
Szlovákia a külföldi tőke betelepítését és a hazai vállalkozások erősödését alacsony és azonos mértékű személyi jövedelemadóval, társasági adóval és általános forgalmi adóval ösztönzi. Mindhárom adónem egyöntetűen 18%-os. Ez az alacsony adómérték eltávolodást jelent a szociális piacgazdaságtól, sikere még bizonytalan.

II.5. Területi különbségek Szlovákiában

A kommunizmus évtizedei alatt a terület- és településfejlesztési politika hatására új térségi megoszlás jött létre. Az erőltetett iparfejlesztés (bányászat, nehézipar, hadiipar) párosult a városfejlesztéssel, aminek a célja a rendszerhű munkásosztály (és értelmiség) kialakítása volt. A szlovák országrészt fejlesztésére elsősorban az 1970-es évekig volt jellemző a viharos gyorsaság.

Az erőltetett iparosítást politikai és stratégiai okokkal magyarázhatjuk. Politikai cél lett a szlovák országrészt elmaradottságának felszámolása, katonai stratégiai cél volt a hadiipar fejlesztése. A korábban domináló élelmiszer-, könnyű- és faipar háttérbe szorult, a hadiüzemek meghatározó részét viszont a Németországtól távoli, jól védhető Vág völgyében fekvő városokba telepítették.

31. Hagyományos és új ipari központok Szlovákiában

Forrás: Sidó H. alapján Mády Máté, MTA RKK, Miskolc

Ezzel megváltozott Felvidék korábbi térszerkezete, mert a hagyományos ipari és kereskedelmi központok egy része elvesztette korábbi jelentőségét (Selmecebánya, Körmöcbánya, Késmárk, Lőcse), más része továbbra is regionális, sőt országos jelentőségű maradt (Pozsony, Kassa, Nagyszombat, Nyitra). Viszont a nehézipar kiterjedése új ipari központokat hozott létre: Vágbeszterce, Máriatölgyes, Turócszentmárton, Garamszentkereszt, Zsolna, Simony, Vágújhely. A felsorolásból kitűnik, amit a térkép szemléletesen mutat, hogy déli város, déli

település nincs a felsoroltak között. Dél-Szlovákiában egyedül Komáromban volt a fentieknél kisebb jelentőségű hadianyag-gyártás (Sidó H. 2004).

Ez a nehézipar nem szervesült egy általános gazdasági fejlődéshez, idegen maradt az országon belül is. Addig nyújtott foglalkoztatottságot és jólétet, amíg a szovjet megszállás tartott, annak elmúltával válságba zuhant a régió.

Az iparfejlesztés fénykorában zajlott le a korábbi cseh és szlovák komplementer gazdaság módosulása. A nagymértékű szlovákiai iparfejlesztés hatására Szlovákián belül jött létre az északi iparvidék és a déli mezőgazdasági területek elválása.

Ez a különbség fennmaradt, nem változott 1989 után sem, sőt az újabb beruházások tovább erősítik ezt a megosztottságot. Épp a súlyos válságba került nehézipar, hadiipar hatalmas munkáslétszáma kényszeríti a szlovák területfejlesztést arra, hogy a válság enyhítésére ezeket a korábbi ipari központokat fejlessze. A magas munkanélküliség, a koncentráltan jelen lévő nagyszámú munkaerő foglalkoztatása kiemelt fontosságú feladat. A népességkoncentráció, a szakismeretek megléte arra sarkallja a fejlesztőket, hogy a válságból való kilábalás célterülete legyen a volt nehézipari övezet.

Ez a törekvés találkozik az Európai Unió elképzeléseivel is. Az Unió a versenyképesség fokozására helyezi a hangsúlyt, nem az elmaradottság fölszámolására. Ez a fejlesztési elgondolás arra alapoz, hogy ha az innovációs pontokon nő a gazdaság, akkor annak lesz kisugárzó hatása.

A szlovák területfejlesztés kapva kap az alkalmon, és összekapcsolja a válságos, ám magas ipari szakmakultúrával rendelkező körzetének átépítését az Unió által előnyben részesülő innovációs centrummá. Ezt a tervet megkönnyíti az a tény, hogy az EU az egész országot egységesen elmaradott *Objektív 1.* területnek tekinti, és nem tagolja tovább fejlesztési régiókra. Így szabad kezet kapott a szlovák területfejlesztés is, mert az egész ország egy célterület, azon belül pedig külső ráhatás nélkül választhatja ki a fejlesztendő területeket. Ennek következtében a szlovák Nemzeti Fejlesztési Terv sem tartalmaz belső területi megosztást, azaz nem szól régiókról.

A szlovák területfejlesztés a fentiek miatt átépíti, konszolidálja eddigi válságövezetét. Ezt jól példázzák az épülő autógyárak, illetve az épülő autópálya elkészült és tervezett nyomvonala. Rögzül Szlovákiában az ötvenes évektől kezdve

kialakított belső munkamegosztás az iparosodott, gazdasági értelemben dinamikus, jó infrastruktúrával rendelkező észak és a mezőgazdasági termékeket gyártó dél között. Ez a különbség, eltérés, egyensúlytalanság, aszimmetria azonban statisztikailag nem, vagy alig mutatható ki, mert a regionális adatok a kerületek, az önkormányzati megyék szintjén készülnek. Az ipari központok területi megoszlásán pedig látszik, hogy Eperjes kerület/megye kivételével minden kerületben van valamilyen ipari/szolgáltató létesítmény, ami a kerület egészének statisztikai képét megváltoztatja, feljavitja. Ezt az állapotot mutatja be a következő fejezet.

32. Vasutak és autópályák hálózata Szlovákiában

Forrás: EBRD

II.5.1. Területi különbségek a régiók szintjén

33. Az egy főre jutó regionális GDP Szlovákiában és Magyarországon PPS

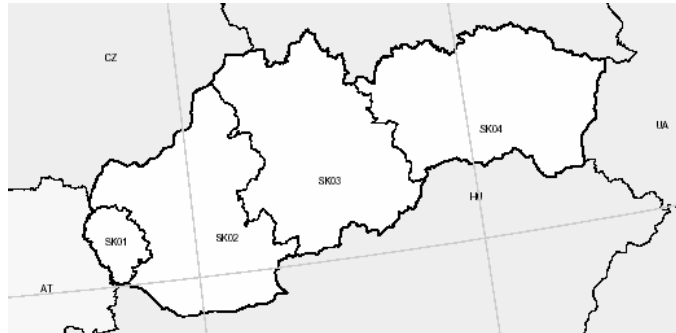
	Egy főre jutó GDP 2001	%
Európai Unió – 15 ország	23354	100
Magyarország	12017	51
Közép-Magyarország (legfejlettebb)	18993	81
Észak- Mo. (legszegényebb)	7876	33
Szlovákia	10433	44
Pozsony (Bratislava)	23782	101
Nyugat-Szlovákia	9551	40
Közép-Szlovákia	8620	36
Kelet-Szlovákia	7936	34

Forrás: EUROSTAT, News Releases 2/2003.

Az európai statisztikai elemzések a NUTS II. szinten kifejezik az egyes régiók gazdasági fejlettségét a GDP mutatói segítségével. Ebben az összefüggésben Pozsony fejlettsége megegyezik az Európai Unió átlagával, és az újonnan

csatlakozott országok közötti sorrendben rögtön az első helyezett Prága után következik. Ellenben Kelet-Szlovákia az Unió átlagának csak a 34%-át éri el, amivel 23. az európai régiók sorrendjében. Ennél részletesebb bemutatásra alkalmasabbak a kerületi szintű adatok.

34. A NUTS II szint Szlovákiában

Statistical regions in the EFTA countries and the candidate countries.1 General statistics. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001. Cat. No. KS-41-01-616-EN-N

Jelölés: SK01: Pozsony SK03: Közép-Szlovákia
SK02: Nyugat-Szlovákia SK04: Kelet-Szlovákia

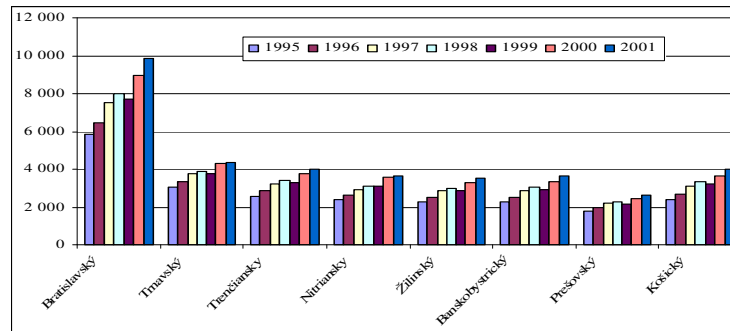
II.5.2. Területi különbségek a kerületek szintjén

A regionális (NUTS II. szintű) különbségek tovább finomodnak az államigazgatás kerületi, később (2001 decemberétől) az önkormányzatok megyei szintjén, az un. NUTS III. szinten. A reformfolyamatok nagy területi különbségeket eredményeztek, mert a kifejlődő piacgazdaság a jobb infrastruktúrájú és magasabb fizető kereslettel bíró településeket keresi. 1997-ben, az akkori közigazgatási beosztás szerint meglévő nyolc NUTS III kerület legerősebbike, a pozsonyi és a leggyengébbik, az eperjesi (Presov) között 3,4-szeres volt a GDP különbsége.

35. A GDP megoszlása kerületenként

€

Kerület	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
pozsonyi	5 858	6 468	7 524	8 008	7 725	8 936	9 839
nagyszombati	3 066	3 336	3 733	3 851	3 757	4 306	4 331
trencsényi	2 596	2 872	3 199	3 377	3 295	3 757	3 986
nyitrai	2 379	2 616	2 943	3 094	3 091	3 568	3 628
zsolnai	2 248	2 491	2 846	3 012	2 882	3 297	3 511
besztercebányai	2 295	2 529	2 891	3 061	2 931	3 362	3 624
eperjesi	1 785	1 951	2 203	2 275	2 157	2 447	2 601
kassai	2 406	2 703	3 087	3 326	3 200	3 612	3 991
Σ	2 766	3 052	3 474	3 666	3 545	4 060	4 316

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal

A területi különbségek furcsa alakzatot képeznek. Egyrészt tehát Pozsony fejlettsége kiugró mértékű, másrészt a többi hét kerület nagyon hasonló adatokkal bír különbségeik ellenére. Vegyük azonban figyelembe, hogy a nyitrai és a nagyszombati kerületek épp sajátos és szándékolt alakjuk miatt egyenként hordják magukban a fejlettebb északi, ipari területeket és a hátrányos, határ menti, mezőgazdasági sávot, a zsolnai, trencsényi és besztercebányai kerületek beleesnek az ipar- és közútfejlesztés területeibe, Kassa hagyományos nagy regionális központ, körülötte nagyon szegény járásokkal, egyedül az eperjesi kerület az, amely valóban kimaradt eddig a fejlesztések áldásaiból.

36. A szlovák megyék néhány fejlettségi mutatója, 1999-2000.

%

Kerület	A teljes népességen belüli aránya	Vállalkozások aránya	A gazdaságilag aktív népesség aránya	Munkanélküliek aránya	A külföldi tőke aránya	A külföldi beruházások aránya
pozsonyi	11,5	31,2	13,1	6,8	51,9	60,5
nagyszombati	10,2	7,2	10,2	15,7	8,0	10,0
trencsényi	11,3	9,6	11,6	13,5	8,3	6,4
nyitrai	13,3	8,7	13,0	22,7	6,3	3,8
zsolnai	12,8	10,0	13,0	17,7	7,5	3,1
besztercebányai	12,3	11,2	12,2	22,8	6,6	4,9
eperjesi	14,5	9,5	13,5	23,2	3,6	3,6
kassai	14,2	12,7	13,4	25,5	7,9	7,7

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal

A táblázat népességi adatait összevetve a gazdasági mutatókkal szembetűnik a szlovák kerületi, majd megyerendszer fonáksága. Láthatóan arra törekedett a politikai vezetés, hogy lélekszámát tekintve közel hasonló számú népességű kerületek/megyék jöjjenek létre. Az itt lévő viszonylag kis különbségekhez képest azonban a többi mutató nagyobb aránytalanságokat jelez.

Egyrészt Pozsony minden mutatóját tekintve kiemelkedően jó helyzetben van. Itt van a legtöbb vállalkozás, négyszer annyi, mint Nagyszombat kerületben; a külföldi tőke itt jelenik meg a legnagyobb arányban, 14-szer nagyobb arányban, mint Eperjes kerületben; kiemelkedően sok a külföldi beruházás, a zsolnai kerülethez képest majdnem hússzor annyi. Ennek megfelelően alacsony a munkanélküliek aránya, majdnem negyede a kassainak. Pozsonyban minden 26 munkanélküliire jut egy betöltetlen állás, Kassa megyében 266 munkanélküliire jut egy.

A pozsonyi térségnek van a legjobb infrastruktúrája, kutatási és fejlesztési (K+F) potenciálja, és ez a régió határos az Európai Unióval. Az összes többi régióban a gazdaság első szektorában (mezőgazdaság, erdészet) dolgozik a népesség 10-20%-a, 30-50%-a a második szektorban (ipar) és csak 30-50%-a a harmadik szektorban (szolgáltatások). A pozsonyi régióban ez utóbbi arány 69,7%, az iparban 27,5% dolgozik, és a mezőgazdaság csak 2,8%-ot foglalkoztat. Ugyanilyen éles különbségek jellemzőek a munkanélküliségre is, mert itt csak 4% körüli a munkanélküliségi arány, míg a déli és az északi határtérségekben 30% fölötti. Az ingázás különösen a cseh és az osztrák határ mentén különösen elterjedt kenyérkereseti forma. A politikai és társadalmi-gazdasági jellemzők különbségeiből adódóan sok akadály létezik az országok közötti kapcsolatokban, de ezek csökkenhetnek egy új határ menti politikával.

37. A foglalkoztatottak ágazati megoszlása

	Mezőg.	Ipar és építőipar	Szolgáltatások	Σ
pozsonyi	4 655	89 596	254 555	348 806
nagyszombati	15 160	66 104	100 509	181 773
trencsényi	10 579	103 179	97 417	211 175
nyitrai	19 049	73 969	122 167	215 185
zsolnai	10 969	86 343	121 711	219 023
besztercebányai	16 314	76 200	126 110	218 624
eperjesi	14 762	75 900	128 982	219 644
kassai	11 622	77 313	155 553	244 488
Σ	103 110	648 604	1107004	1858718

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal

A területi különbségek fontos összetevője a képzettségi szint. A fejlettség és a fejlesztési lehetőségek erősen összefüggenek a foglalkoztatottak iskolai végzettségével. A megyei adatok átlagokat mutatnak, viszont köztudott, hogy a magasabb szintű iskolákkal rendelkező nagyvárosok több magasabban képzett

munkaerővel rendelkeznek. Ezt a magasabb arányszámot azonban a kisebb települések adatai lerontják. Másrészt nincs közvetlen összefüggés az iskolai végzettség és a munkanélküliség között, mert például Kassán és Nyitrán is van egyetem, mégis magas a munkanélküliek aránya, különösen a fiatalok körében.

A rendelkezésre álló adatok szerint Szlovákiában is hasonló helyzet van az iskolázottság térbeli megoszlását tekintve, mint Magyarországon. Az iskolavárosok hagyományosan jelentős szerepe a képzésben, valamint az iparosítás foglalkoztatási igényeihez igazodó képzettségi szintek térbeli megoszlása együtt adja mindkét ország képzettségi mintázatát (Mezei 2000a).

A foglalkoztatottakon belül vizsgálva a képzettségi adatokat szembetűnik Pozsony kiemelkedő helyzete, mert a dolgozók negyedének van felsőfokú, és 43%-nak középfokú végzettsége. Ez az országos átlag kétszerese. Habár ilyen magas felsőfokú végzettségi arányt nem tud más megye felmutatni, a fejlesztések szempontjából biztató, hogy a keleti megyékben a középfokú végzettségűek aránya mindenütt 40% feletti.

38. A foglalkoztatottak képzettségi szintje 1999-ben

Megyék	A foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Alapiskola vagy iskolázatlan	Alsó középfok	Felső középfok	Felső fok
Pozsony	309,2	6,0	25,1	43,0	25,9
Nagyszombat	229,8	10,4	47,0	33,3	9,2
Trencsén	252,4	7,9	43,3	38,9	9,9
Nyitra	266,9	11,7	46,0	34,8	7,5
Zsolna	275,1	8,8	41,9	40,0	9,4
Besztercebánya	246,2	6,9	36,9	44,6	11,7
Eperjes	285,9	5,4	44,1	40,7	9,8
Kassa	266,9	7,3	40,7	43,0	9,1
<i>Szlovákia</i>	<i>2132,1</i>	<i>8,0</i>	<i>40,3</i>	<i>39,9</i>	<i>11,9</i>

Forrás: Regional Comparison in the SR. Statistical Office of the SR, 1999.

A helyzet ellentmondásosságát jól mutatja, hogy az egyébként fejlettebb, kisebb munkanélküliségi mutatókkal rendelkező nyugati megyékben viszont mind az alacsonyabb iskolai végzettségűek, mind a középfokú végzettségűek aránya nagy. Lehet, hogy e mögött van egy belső migráció, azaz „keleten képződnek, nyugaton dolgoznak” az aktív korúak. Ezt támasztja alá az az adat is, hogy a felső középfokú iskolák nagyobb számban vannak Kassa és Eperjes megyékben, de itt a

fiatalok száma is magasabb, és fordítva, kevesebb az iskola és a fiatal Nagyszombat megyében (*Document* 2001, 142.).

39. A segélyezettek aránya a megyék népességében

Megyék	1997	1999
Pozsony	1,51	2,1
Nagyszombat	5,34	7,5
Trencsén	3,61	6,8
Nyitra	7,63	10,6
Zsolna	5,32	9,3
Besztercebánya	9,43	13,5
Eperjes	10,57	15,9
Kassa	12,62	17,6

Forrás: *Document* 2001, 155.

A területi különbségek fontos mutatója a szociális segélyben részesülők száma és aránya. Kassa megyében volt 1999-ben ez az arány a legmagasabb, az itt lakók 17,6%-a részesült ilyen ellátásban. Ez azonban nem csak helyileg magas arány, hanem országosan is, mert a teljes népesség segélyezettjeinek 23%-át adják az itt élő hátrányos helyzetűek.

Az arányok minden megyében jelentősen nőttek, Trencsénben majdnem megduplázódtak. Ennek egyrészt oka lehet az országosan jelentősen növekvő munkanélküliség, másrészt az, hogy az ország, gazdasági megerősödésének arányában, többet tud áldozni a rászorulókat támogatására. Másrészt a táblázat megerősíti a keleti és a déli megyék súlyos helyzetét. Nyitra megyének a déli, határ mentén fekvő járásában vannak súlyos nehézségek. A járások sorrendjét külön táblázat mutatja. Ebből kiderül, hogy a keleti és a déli megyék több járása küzd a hátrányos helyzetekkel, és közülük különösen déli járások vannak rossz helyzetben. Velük szemben áll Pozsony öt, járásnak minősített kerülete, ahol 1 és 2% közötti arányokban vannak csak segélyezettek.

40. A járások sorrendje a segélyezettek alapján

Sorrend	Jársók	A segélyezettek száma (fő)	A segélyezettek aránya a járás népességében (%)
1	Rimaszombat	9587	26,3
2	Nagyróce	4666	25,5
3	Tőketerebes	11364	24,6
4	Kézsmárk	5367	23,9
5	Rozsnyó	6763	23,6
6	Kisszeben	4419	22,2
7	Gölnicbánya	2670	21,6
8	Igló	7644	21,0
9	Varranó	6324	20,3

Forrás: *Document* 2001, 156.

41. Út, vízellátás és csatornázottság 1999-ben

Megyék	Utak hossza (km)	Magasabb rendű utak aránya (%)	Vezetékes vízzel ellátott népesség (%)	Csatornával ellátott népesség (%)
Pozsony	799,5	29,11	94,5	82,2
Nagyszombat	1946,7	17,90	82,2	44,6
Trencsén	1856,7	19,63	84,4	52,7
Nyitra	2552,6	20,14	81,9	45,2
Zsolna	1967,3	26,11	84,1	48,7
Besztercebánya	3158,7	18,18	82,3	56,8
Eperjes	3079,6	19,25	75,0	51,5
Kassa	2372,8	15,71	77,0	57,3

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, 2001.

Az utak hossza és különösen minősége, valamint a kommunális ellátás szoros összefüggésben van a megye általános fejlettségével. A keleti és déli megyék útellátottsága alacsony fokú, és a vízellátás 80% alatti aránya a megyén belüli ellátási különbségekre utal, hiszen a vezetékes víz hiánya minden bizonnyal a falusi (déli, határ menti) falvakat érinti. A csatornázottság foka – Pozsony kivételével – fele a vezetékes vízzel való ellátottságnak. Ennek az ollónak a nyitottsága a környezet védelme szempontjából rendkívül káros, a különbség csökkentése viszont igen komoly beruházásokat igényel (csatornázás, víztisztítás, stb.)

II.5.3. Területi különbségek a déli járásokban

A területi különbségek kétféle metszetét vizsgáltuk eddig. Szó volt a kerületi egyenlőtlenségekről. Kiderült, hogy Pozsony kiugróan jó helyzetéhez képest a többi kerület egymáshoz képest nagyon hasonló. Ráműtöttünk arra is, hogy ha a kerületi beosztástól, mint statisztikai mérési egységtől eltekintünk, akkor az ország egészét figyelembe véve az 1948 után iparosított települések megújulása folyik, vagyis megerősödik egy bő ötven éves tendencia, rögzül egy észak-déli munkamegosztás. A kerületi adatok alkalmatlanságát a mérésre azzal bizonyítom, hogy a következőkben kitekerek a határ menti járások fejlettségi színvonalának bemutatására.

A határ menti déli járások a következők: Pozsony V., Senec (Senec), Dunaszerdahely (Dunajská Streda), Komarno (Komárom), Érsekújvár (Nove Zamky), Léva (Levice), Nagykürtös (Veľký Krtis), Losonc (Lucenec), Rimaszombat (Rimavská Sobota), Nagyrőce (Revuca), Rozsnyó (Roznava), Kassavidék (Kosice-okolie), Töketerebes (Trebisov).

Ez a határsáv mezőgazdasági terület volt a múltban, sőt a kommunizmus évtizedeiben Csehszlovákia éléstárának számított, ennek megfelelően nem is törekedtek iparosítani olyan mértékben, mint az ország többi részét. Dél-Szlovákia keleti részén viszont Kassán és környékén olyan, katonai szempontból fontos építkezések voltak, valamint olyan energia-szállító vezetékrendszerek haladtak, amelyeknek a stratégiai fontossága miatt egyéb építkezéseket nem engedélyeztek. Mindez a térség lemaradását jelentette.

Az 1990 óta zajló átalakulás modernizációja nem volt eddig elég gyors ahhoz, hogy látványos eredményekről lehessen beszámolni. Különösen a mezőgazdaság került válságos helyzetbe a világpiachoz való kapcsolódással. Az új körülményekhez alkalmazkodva sok kisvállalkozás jött létre, de a tőkeszegénység és a hagyományok híján jobbára kereskedelmi tevékenységet folytatnak. A rohamosan szaporodó nemzetközi nagykereskedelmi üzletláncok világában az ő idejük is lejár. Az élelmiszeripari üzemek többsége is a túlélésért küzd, hiszen a külföldről behozott áruk versenyével nehezen tudnak megbirkózni. Ezekben a járásokban a legnagyobb munkaadóvá fokozatosan a külföldi tulajdonban lévő alkatrészgyártó bedolgozó üzemek váltak.

Az idegenforgalom a párkányi, az érsekújvári és a tardoskeddi gyógyfürdőkre épül. A párkányi Mária Valéria-hídtól is a vendégforgalom növekedését várják. A déli határ mentén található, főleg a keleti piacokra termelő kisebb (könnyűipari) üzemek többsége is tönkrement. A mohi atomerőmű építkezése, illetve működtetése adott munkahelyeket. A Nagykürtös környéki és a rozsnyói barnaszénbányákat a gazdaságtalan termelés miatt zárták be. A kassai vasmű, az 1990-es csődközeli helyzet után jelentős állami támogatást kapott, majd néhány kétséges privatizációs akció után mára amerikai tulajdonba került. Azóta helyzete stabilizálódott.

A legrosszabb helyzetben azonban a legkeletibb járások vannak, amelyek gazdaságát a szovjet külkapcsolatokra építették. Ezek az üzemek azonban mind csődbe mentek, helyüket még nem tudták újjakkal helyettesíteni (*Tuba 2000*).

Mindezek miatt érthető, hogy a munkanélküliség szempontjából az egész déli országrészben kedvezőtlen a helyzet. Éppúgy, mint a lakosság természetes létszámcsökkenése alapján, úgy a munkanélküliségi arány szempontjából is összefüggő válságövezet mutatható ki Komáromtól egészen Töketeresig. A

munkanélküliségi „ranglétra” első öt helyén déli járás szerepel (Rimaszombat, Tőketerebes, Nagykürtös, Nagyrőce, Rozsnyó), de Szencen kívül az összes többi déli járásban is az országos átlagnál magasabb a munkanélküliség.

Ez szorosan összefügg a déli régió lakosainak iskolázottságával. Elsősorban a rimaszombati, a nagykürtösi, a rozsnyói és a tőketerebesi járásban nagyon alacsony a lakosság műveltségi szintje. A műveltség problémája a nyugat-szlovákiai régiók vegyesen lakott területein is megmutatkozik, ami többek közt azoknak a kormányoknak is köszönhető, amelyek a nem szlovák lakosság számára nem teremtettek lehetőséget a magasabb szintű műveltség megszerzésére. Ezt látszik bizonyítani az a tény is, hogy a nagyszombati kerület járásai közül a műveltségi szintet tekintve a galántai és a dunaszerdahelyi járás van az utolsó helyen, a nyitrai járásban a lévai, az érsekújvári, a komáromi és a vágsellyei járás lakossága a legalacsonyabban művelt. Ugyanígyen helyet foglal el a besztercebányai kerületben a losonci, a nagyrőcei, a rimaszombati és a nagykürtösi járás. A kassai kerületben a Kassa-környéki, a rozsnyói és a tőketerebesi járás van hasonló helyzetben.

A déli járások gazdasági potenciálját az ipari termelés forgalmából, a hozzáadott értékből és a jövedelemadóból kiindulva hasonlíthatjuk össze. Az ipari termelés ezer lakosra számított forgalmát tekintve a déli régiók az országos átlag alatt vannak, kivéve a nagymihályi, a vágsellyei és a lévai járást, amelyekben nagyobb arányú ipari termelés összpontosul. Különösen alacsony értékeket mutat a tőketerebesi, a nagykürtösi, a szenci és a dunaszerdahelyi járás, ami egyrészt a régiók mezőgazdasági jellegével, másrészt a nagy ipari központok – Pozsony, Kassa – árnyékával magyarázható.

A másik gazdasági mutató a hozzáadott érték, ami a gazdasági össztermelés és a köztes felhasználás különbségét jelöli, és többek közt utal a régióban kitermelt termékek és szolgáltatások hasznosítására. Ilyen szempontból a legmagasabb értéket a lévai és a vágsellyei járásban mutatták ki, míg a dunaszerdahelyi, a tőketerebesi, a Kassa-környéki, a rimaszombati, a nagykürtösi, és az érsekújvári járás mutatói a legalacsonyabbak az országban. Ebből a szempontból az egyes kerületeken belül is nagyon eltérőek az értékek. Például a nagyszombati kerületben a szakolcai, a nagyszombati és a galgóci járás nagyon pozitív értékeket mutat, míg

a dunszerdahelyi és a galántai a hozzáadott érték és az ipari termelés forgalma szempontjából is nagyon alacsony értékeket mutat.

A déli járások mezőgazdasági jellege a lakosok jövedelmének nagyságában is megmutatkozik. Míg a vizsgált időszakban a szlovákiai átlagkereset 9815 korona volt, a dunszerdahelyi járásban 8094, a galántaiban 8175, a komáromiban 7982, a losonciban 7916, a rimaszombatiban 7928, a nagykürtösiben mindössze 7663, a Kassa-környékiben 8424, a tóketerebesiben pedig 7545 korona volt. Ami a jövedelemadót illeti, az e mutató szerint felállított sorrend alapján véve megegyezik az ipari termelés forgalma szerinti sorrenddel. A szenci, a vágsellyei és a lévai járást kivéve az összes többi déli járás a leggyengébbek közé tartozik, s ezek között is a keleti járások gyengébbek a nyugatiaknál. A vágsellyei és a lévai járás jobb eredményei is csak annak köszönhetőek, hogy itt országos jelentőségű ipari létesítmények vannak, mégpedig a vágsellyei Duslo vegyi üzem és a mohi atomerőmű.

Ha az egyes kerületek járásait akarjuk összehasonlítani, a nagyszombati kerületben mindkét mutató – vagyis a bérek és a jövedelemadó – szerint is a dunszerdahelyi és a galántai járás van az utolsó helyen. A nyitrai kerületben Komárom van az utolsó helyen, de Érsekújvár és Nagytapolcsány is átlagon aluli értékeket mutat. A besztercebányai kerület déli járásai közül a nagykürtösi mutat állandó jelleggel alacsony értékeket. A kassai kerületben a tóketerebesi, a szobránci és a gölnitzi járás mutatja a leggyengébb eredményeket.

Ha az egyes régiók gazdasági erejét a tőkebeáramlás szerint vizsgáljuk, ebből a szempontból a leggyengébbnek az északkeleti és az északnyugati régiók mutatkoznak. A déli járások közül a legrosszabb eredményeket a nagyrócei, a tóketerebesi, a rimaszombati, a losonci, a Kassa-környéki és a nagykürtösi járás mutatja. Érdekes, hogy a délnyugati régióból csupán a lévai, az érsekújvári és a bazini járás szerepel a leggyengébbek között.

Járási szinten a népesség fejlődését befolyásolja a gazdasági eszközök, a családok gazdasági helyzetének alakulása, valamint a népesség életkorbeli összetétele. A természetes népességnövekedés csökkenése, valamint az egyre gyakoribb bevándorlás a déli régió nemzetiségi összetételének megváltozását idézheti elő. A déli területek átlagon felüli munkanélküliségi aránya tulajdonképpen a rendszerváltás óta jellemző. Ezt egyrészt az okozza, hogy az itteni elavult ipari

létesítmények képtelenek voltak lépést tartani a modern piaci követelményekkel, másrészt a bányászati és a mezőgazdasági termelés leépülése, a lakosság alacsony műveltségi szintje, valamint a határ menti járások elégtelen infrastruktúrája is szerepet játszott (Gaál 2000).

A fentieket jól érzékelteti egy járás közelebbi bemutatása. A *rimaszombati járás* a közös határból 74 km hosszan határos Magyarországgal, a besztercebányai kerület része. Maga a járás Szlovákia egyik legnagyobb járása a maga 1471 km²-ével. A járásban összesen 107 település van, közülük három város. Rimaszombat (Rimavska Sobota) 25070 fővel, Nyustya (Hnúst'a) 4430 fővel és Tiszolc (Tisovec) 4430 fővel. A járás aprófalvas körzetnek számít, mert a 104 községből csak kettőnek van több mint kétezer lakosa (Klenovec: 3470 fő, Jesenské 2150 fő), a többiben átlagosan 430 fő él.

A régi Gömör-Kishont megye érckészleteinek és erdeinek köszönhetően itt volt a korabeli Magyarország egyik legjelentősebb bányászati és vassfeldolgozó központja. Az 1860-as évektől a nyersvasat és az öntvényeket 26 nagyolvasztóban állították elő (Nyústya, Tiszolc). A legismertebb cégek voltak a Koburg, a Blasberg és a Rimamurányi-Salgótarjáni részvénytársaság. A térség központja Rimaszombat város volt, Gömör megye élelmiszeripari, kézműves és kereskedelmi központja. A déli területeken nagybirtokos mezőgazdaság folyt. A gazdasági kapcsolatok Salgótarján és Putnok felé irányultak elsősorban.

A két világháború között a járás Csehszlovákia gazdasági életében már nem játszott jelentős szerepet, megkezdődött az elszegényedése. Az eddigi észak-déli kapcsolatokat ugyanis nem váltotta fel az új politikai helyzetben életbevágóan szükséges kelet-nyugati (Pozsony-Kassa) kapcsolat, jelesül akkor nem épült meg a két várost összekötő vasúti és közúti összeköttetés. A természetes észak-déli kötődés fölszámolása a területet perifériára sodorta.

A második világháború után sem indult el igazán e területek fejlesztése. 1945 után fejlődött a bányászat (zsírkő, mészkő, magnezit), a vegyi-, a gép- és a feldolgozóipar. Rimaszombaton élelmiszeripari komplexum épült (cukorgyár, sörgyár, konzervgyár, húszüzem, borüzem). Azonban a mezőgazdaság mindig is jelentősebb volt, a járásban a munkaképes lakosság 33%-át foglalkoztatta 1991-ben. A dinamikus fejlődés gátja az volt, hogy a folyamatos cseh-szlovák nacionalizmus (egymást is kijátszva) a fejlesztések nagy részét elsősorban a cseh

területekre koncentrált, illetve a szlovákiai fejlesztések nagy részét (pl. az élelmiszeripari feldolgozó üzemeket) északabbra, a szlovákok által lakott vidékekre telepítette.

A járásban található Szlovákia legnagyobb zsírkő készlete, itt egyúttal magnezit és dolomit is található, Tiszolcon pedig nagy mennyiségű mészkő.

A járásban 82.106 lakos él, ennek 51%-a szlovák, 44,6%-a magyar, 3,4%-a cigány és 1,8%-a más nemzetiségű (cseh, román, ukrán). Az utolsó 15 év jellemzője az volt, hogy a szlovák és a magyar lakosok száma erősen csökkent az alacsony népszaporulat és az elvándorlás miatt, miközben a cigány lakosok aránya magas szaporulatuk következtében jelentősen emelkedett. Az utolsó népszámlálás alkalmából csak 3,4% vallotta magát cigánynak, de valós részarányuk 1998-ban 19-20% körül volt.

A foglalkoztatottság területén 1989-hez képest jelentős romlás tapasztalható. Az akkor foglalkoztatott 42.469 főhöz képest 1998-ban csak 13.568 főt foglalkoztattak. A munkanélküliséget tekintve a járás az országon belül a legrosszabbak közé tartozik, 1999-ben az arány 35,3%-os volt. A legnagyobb mértékben itt is az alacsony iskolai végzettségűeket sújtja a munkanélküliség (44,1%). Köztük is a legkilátástalanabb helyzetben a cigányok vannak. Jelentős részük soha nem dolgozott, iskolai végzettségük nagyon alacsony, nem keresett munkaerő. A munkanélküliek 14 791 fős seregén belül a cigányok száma 5664 fő, ez 38,29%-nak felel meg. A munkanélküliség elsősorban a határ menti településeket sújtja, itt némely településen a cigányok aránya a 70%-ot is meghaladja.

A járás infrastrukturális helyzete is a szlovák átlag alatt van. Az áramellátás kielégítő, de a gázellátás még kiépítetlen. A 107 községből csak 30-ban van. A vízellátás is megoldatlan, csak 53 községben van vízvezetékrendszer. A csatornázottság szintje még ennél is rosszabb, mert a három városon kívül csak 6 községben van, de a szennyvíztisztítás két városban és három községben.

A járásnak terjedelmes úthálózata van, de csak 48 km első osztályú belőle. A vasúthálózat 47 km hosszú, egy szárnyvonal Bánrévén keresztül kapcsolódik Egerhez. A telekommunikációs rendszer fejlett, többségében digitális rendszerű, optikai kábelek keresztezik a járást kelet-nyugat, észak-dél irányban.

A térség gazdaságára a stagnálás a jellemző. A legtöbb embert foglalkoztató ágazat a járás déli részeit jellemző, kevés jövedelmet adó mezőgazdaság. Az ágazat válságát jól mutatja, hogy a növénytermesztés jelentősen kisebb területre szorult vissza, az állatállomány csökkent a gazdaságtalan tartás miatt. A birtokstruktúra elaprózódott, sok kistulajdonos kezébe kerültek a földek

Az ipari üzemek a járás északi részein találhatók, ezeket azonban a tőkeszegénység jellemzi, alig van külföldi vállalkozás a térségben. A privatizáció hatására részvénytársaságok és korlátolt felelősségű társaságok alakultak. Az ipari vállalkozások közül az élelmiszeripar foglalkoztatja a munkavállalók 42%-át. Az élelmiszeripar túlsúlyát jól érzékelteti, hogy a bruttó ipari termelésből 1989-ben 39%-kal részesedett, 1996-ban pedig már 65,2%-kal. Az ipar leépülésében az is közrejátszott, hogy az üzemek központjai nem a járás területén voltak. Emiatt nem jutottak fejlesztési forrásokhoz, illetve önállósodásuk után pedig nem rendelkeztek a szükséges szakemberállománnyal.

A turizmus fejletlen a terület természeti szépségei ellenére. Az okok között a közlekedési nehézségeket is meg kell említeni, mert pl. Magyarország felől két távoli határátkelőről jöhetnének a kirándulók, de a nagy távolság miatt nekik ez a járás kiesik a turisztikai célpontok közül. Emiatt kihasználatlanok a nyáron a vízisport lehetőségek, télen a síterepek (*Bartakovic -Rittenbacher-Rabely-Tóth* 2000).

II.6. A területfejlesztés Szlovákiában

A területi különbségek és a közigazgatási beosztás közti ellentmondások határozzák meg az aszimmetriáknak azt a rendszerét, amiben a szlovák területfejlesztés ténykedik. Egy évtizedeken át iparosított településcsoport továbbfejlesztése látszik kibontakozni jelenleg, amit az államilag irányított, szervezett piaci folyamatok, a szlovák minisztériumok ágazati politikája ösztönöz és valósít meg. Ez a településcsoport földrajzi elhelyezkedését tekintve jórészt egy tájegységhez, leginkább a Vág völgyéhez kötődik. Azonban a közigazgatási beosztás révén ezek a települések Eperjes megye kivételével minden más megyében jelen vannak, javítva saját megyéjük egyébként gyenge gazdasági teljesítményét, illetve a dinamikus, vezető ágazatoknak helyet adva a második és a harmadik szektor (ipar, szolgáltatás) erejét jelentik, szemben megyéjük több, déli részén található primér (mezőgazdasági) szektorával szemben.

A területfejlesztés koncepciója, épp az ország szegénységére hivatkozva, az innovatív centrumok továbbfejlesztését célozza, ami a hátrányos helyzetű területek további lemaradását fogja eredményezni.

A szlovák területfejlesztés intézményrendszere időben később alakult ki a magyarhoz képest és máig megmaradtak erős centralizált vonásai annak ellenére, hogy a közigazgatási reform során a területfejlesztés az önkormányzati megyéhez került.

II.6.1. Az intézményi területfejlesztés kialakulása

1990 az új területi politika kezdő dátuma Szlovákiában. A regionális gazdaságpolitika alapelveit egy 1991-es rendelettel alkalmazta először a szlovák kormány. Ezek az előírások megfeleltek az európai tervezési kartában lefektetett alapelveknek. Ekkor jöttek létre a regionális fejlesztés első intézményei is, mint a Stratégiai Tanulmányok Központja, a Társadalom, a Tudomány és a Technológia Fejlesztés Stratégiájának Hivatala. Azokban a járásokban, ahol a munkanélküliség 20% fölötti volt, a szakszervezetekkel kötött szerződés értelmében fejlesztési ügynökségeket hoztak létre. 1997-ben a kormány elfogadta az állami területpolitika

koncepcióját, valamint kidolgoztatott egy sor dokumentumot a határon átnyúló és nemzetközi együttműködésekről, valamint az uniós integrációról. 1999-ben a kormány jóváhagyta a *Területi és társadalmi fejlesztés integrált tervét*, amely 29 hátrányos helyzetű járásra vonatkozott. Ezek a kassai, az eperjesi és a besztercebányai régiókban voltak.

Szlovákiában 2000-től az Építésügyi és Területfejlesztési Minisztérium a területi politika szervező intézménye, amely kidolgozza az általános szervezeti és intézményi kereteket, biztosítja a területi fejlesztéshez a programokat és a forrásokat. Ekkor fogadta el a kormány a regionális politika alapelveit, amely előírja, hogy a kormány miniszterei és más központi szervek elnökei a szlovák regionális politika elvei alapján cselekedjenek. Ez biztosítja a területfejlesztés támogatásának komplex rendszerét.

Az állami területpolitika azokat a régiókat támogatja, amelyek a következő feltételeknek felelnek meg:

- Gazdaságilag hátrányos helyzetű régiók, amelyek a gazdasági és társadalmi fejlődést tartalmazó jelzőszámok szerint az országos átlag alatt vannak. Ilyen mutatók a népsűrűség, a munkanélküliség, a jövedelmek nagysága, a gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak aránya, a helyi költségvetések adóbevétele.
- A strukturális válsággal küzdő régiók, ahol a gazdasági szerkezetváltás okozott negatív hatásokat.

A regionális politika legfontosabb dokumentuma a Nemzeti Területfejlesztési Terv. Ez középtávú programokat tartalmaz, amelyek megfogalmazzák a regionális fejlesztés stratégiáját, meghatározzák a szükséges forrásokat és fejlesztési elveket, a fejlesztési programok kidolgozásához szükséges tárgyakat és fontossági sorrendeket. A Nemzeti Fejlesztési Terv egy része ágazati programokat tartalmaz. A terv kidolgozása és kormányzati jóváhagyása az építésügyi és területfejlesztési minisztérium felelősségébe tartozik.

A régiófejlesztési koncepciók középtávú elemzéseket és terveket tartalmazó dokumentumok, amelyek az egyes régiók fejlesztésének az elveit és a megvalósítás sorrendjeit tartalmazzák, egyúttal végrehajtási programok kidolgozásának alapjául is szolgálnak.

A településfejlesztési programok célja, hogy a helyi közösségek érdekeit egyeztessék a gazdasági és szervezeti egységek kezdeményezéseivel. Az egyes

települési önkormányzatok felelősségi körébe tartozik ezeknek a programoknak a kidolgozása (NPRD, 2001. 50-51.).

A szlovák területfejlesztési rendszerre rányomja bélyegét, hogy a fiatal, 1993 óta létező állam fennállásának első szakaszában erős, nacionalista vezetés alatt állt. A politikai folyamatokból következően erősen centralizált területi irányítási rendszert vezettek be. Csak a települések (városok/községek) szintjén létezett (erősen korlátozott) önkormányzatiság, a magasabb területi szinteken (járás, körzet) állami hivatalok alkották az irányítást. 2002 óta a megyék új jogállást kaptak. Az európai szokásoknak megfelelően a középszint is önkormányzati rendszerűvé vált. A feladatok átadása a megyei hivataloktól a megyei önkormányzatok számára folyamatban van. Ez maga után fogja vonni a területfejlesztés intézményrendszerének, a területi szintnek a változását is.

II.6.2. A területfejlesztés szintjei

Központi szint

A területfejlesztés intézményesülését mutatja, hogy a szlovák kormány felelősséget vállal az ország fejlesztési politikájáért. Jóváhagyja a szükséges dokumentumokat, előterjeszti a törvényjavaslatokat a parlamentben, javasolja a pénzügyi források elkülönítését a költségvetésben. Létrehozta a területfejlesztési politika tanácsát, amely ágazatok feletti szervezési és kezdeményezési jogosítványokkal bír. A kormányhivatalon belül a területfejlesztési osztály látja el az említett tanács titkársági feladatait. Törvényességi, szervezési és szolgáltatási tevékenységét a miniszterelnökhelyettesi rangban lévő emberjogi, kisebbségi és területfejlesztési feladatokat ellátó miniszter felügyeli.

A területfejlesztés közvetlenül az Építésügyi és Területfejlesztési Minisztérium hatáskörébe tartozik.

- Egyeztetni az állami hivatalok és a területi önkormányzati szervek testületeinek tevékenységét, beleértve a nemzeti fejlesztési terv, valamint a területi és ágazati végrehajtási programok előkészítését és végrehajtását.
- Kidolgozza az állami és területi önkormányzati szervekkel, valamint a társadalmi és gazdasági partnerekkel a nemzeti fejlesztési terv feladatait és átadja a kormánynak jóváhagyásra.

- Biztosítja a területi végrehajtási programok kidolgozását a minisztérium különböző osztályainak segítségével, együttműködve a fent említett szervezetekkel.
- Értékeli a nemzeti fejlesztési terv és a területi végrehajtási programok teljesítését.
- Biztosítja az együttműködést az Európai Unió testületeivel, ellenőrzi a különféle (a gazdasági és társadalmi kohéziót, valamint a nemzetközi és a határon átnyúló együttműködések támogatását célul kitűző) alapokból származó pénzügyi források hasznosítását.
- Hivatalain keresztül biztosítja a pályázatok kiválasztását a területi végrehajtási programok teljesítésére, együttműködve más állami testületekkel a független szakértői értékelések elkészítésében.
- Létrehozza a Területfejlesztési Ügynökséget (végrehajtási és pénzügyi jogkörökkel), a területi ellenőrző bizottságokat és a Nemzeti Ellenőrző Bizottságot. A működésükhöz szükséges alapvető dokumentumokat a különböző hivatal készítik el.

Mivel a területfejlesztés több ágazat együttműködését igényli, más minisztériumok és más központi szervek is résztvesznek több-kevesebb feladat átvállalásával.

- A pénzügyminisztérium szerepe a legerősebb, mert a pénzügyi feltételeket biztosítja az előcsatlakozási, később pedig a strukturális alapok társfinanszírozásával, felelős a PHARE, az ISPA és a SPARD programok pénzügyi megvalósításáért.
- A környezetvédelmi minisztérium az ISPA-programot,
- A mezőgazdasági minisztérium az agrárpolitikát, a vidékfejlesztést és a SAPARD-programot kezeli,
- A közlekedési, posta és távközlési minisztérium az ISPA-t,
- A gazdasági minisztérium az iparpolitikán kívül a turizmussal, a külföldi befektetőkkel, a kis és középvállalkozások támogatásával foglalkozik.
- A munka- és családügyi minisztérium a foglalkoztatási politikával,
- A belügyminisztérium a helyi állami adminisztráció határon átnyúló és nemzetközi kapcsolataival a területfejlesztésben,
- A külügyminisztérium a területpolitika nemzetközi kapcsolatival,
- A kulturális minisztérium a kulturális örökség védelmével és fejlesztésével, valamint a szlovák régiók kulturális értékeinek hasznosításával.

Középszint

A középszintnek egymás mellett több szerve is működött Szlovákiában. A rendszerváltást követően, a közigazgatás módosításával az államigazgatási kerület és a járás volt a területfejlesztés intézményi biztosítója 2001 decemberéig. Ezek mindegyike a belügyminiszter alá rendelve hajtotta végre a minisztériumok rendelkezéseit, tehát a központi szervek megyei és járási szinten működő hivatalai voltak.

A megyei hivatalok kidolgozták és jóváhagyták a megyei fejlesztési koncepciót, résztvettek a megyei végrehajtási programok kidolgozásában, biztosították azok megvalósítását, együttműködtek az állami hivatalok központi testületeivel a megyei fejlesztés feladatainak végrehajtásában, a fejlesztésben érintett valamennyi szervezet együttműködését kordinálták, együttműködtek a munkaügyi hivatalokkal.

A járási hivatalok részleges feladatokat teljesítettek, a járásuk területén folyó fejlesztési folyamatokkal összhangban. Ők voltak közvetlenül kötelezve, hogy gondoskodjanak az igényelt segítségről a nemzeti fejlesztési terv előkészítése és végrehajtása során a minisztérium vagy a megyei hivatal kérésére. Mivel az elkészült tervek inkább az infrastruktúra fejlesztését szolgálták, inkább nevezhetnénk ezt a tevékenységet területrendezésnek.

Mivel 1990 óta érvényben volt az önkormányzati törvény, lehetősége volt a településeknek arra, hogy önként vállaljanak közszolgáltatási feladatokat. Ezzel a lehetőséggel élve egyes városok, amelyektől az 1996-os közigazgatási reform során elvették a járási jogköröket, önkén vállaltak ilyen feladatokat. Ez történt Királyhelmece esetében is, ahonnan Töketerebesre került a járási hivatal, de mivel a határ menti szegény, kevés lakosú (magyar) falvakban nem volt elég szakember, a környék egyetlen városa segítségükre sietett azzal, hogy a fejlesztési feladatokat átvállalta.

A kialakított (megtartott) hivatali környezetvédelmi és regionális osztály felmérte az igényeket, a lehetőségeket. Az ehhez szükséges adatokat a közigazgatási osztály szolgáltatta, mert az rendelkezik részben a lakossági, részben a gazdasági-vállalkozói szféra adataival*. Az elkészült javaslatokból az építésügyi osztály készített terveket és a pénzügyi osztály biztosította az anyagi fedezetet. Ezzel az eljárással történt több település víz- és gázellátásának, hulladékgazdálkodásának megoldása.

Ez az eljárási rend nélkülözi a helyi erők bevonását, mert a képviselőtestület is csak tájékoztatást kapott az elvégzendő munkákról, illetve elvi beleegyezését adta, hogy hozzájárul a fejlesztési feladatok vállalásához, és megbízza a hivatal illetékes osztályait az ügy, az ügyek elrendezésével. Innentől kezdve a hivatali

apparátus dolga lett a tervezés és a végrehajtás. A hivatal a pályázatok elkészítésétől kezdve azok beadásáig, sőt a végrehajtásig mindent elintéz. A pályázatok kiírása, elbírálása az illetékes minisztériumban történik, a nyertes pályázatok pénzügyi fedezetét pedig a pénzügyminisztérium biztosítja.

Ennek a rendszernek az is a sajátossága, hogy ágazati beruházásokról van szó, nem komplex területfejlesztésről. Az egyes minisztériumok által kiírt pályázatok adtak lehetőséget a fejlesztésekhez, de ha valamely minisztérium nem aktivizálódott, akkor onnan nem érkeztek lehetőségek a fejlesztésre. Ilyen hátrányos helyzet alakult ki a mezőgazdaságban a minisztérium passzivitása miatt (*Bogoly* 2001). Mivel az önkormányzati önállóság, segítőkészség ilyen erős formában nincs minden városban, járási központban jelen, általánosabb volt, hogy a pályázatokat a minisztériumi kiírásokra a falvak maguk készítették el, amit benyújtottak a járási hivatalba előzetes elbírálásra. Ha itt elfogadták, akkor ment tovább a minisztériumba a pályázati anyag, amit érdemes ezek alapján inkább kérvénynek tekintenünk (*Iván* 2001).

A középső szinten hozott változást az Európai Unió 2001-es észrevétele, kifejezetten az ő kérésükre alkották meg a kb. 1,2 milliós lakosságú **négy régiót NUTS II szinten**, mert a tervezett nyolc megye támogatásának adminisztrációs feladatait sokallta a brüsszeli központ. Ez a négy régió azonban pusztán statisztikai-adminisztratív szintet jelent, önálló intézménye, titkársága nincs, csak a szükséges fejlesztési dokumentumok összeállítása alkalmával ülnek össze az országos szervek és az egyes érintett megyék képviselői. Amikor kidolgozták ennek a nagyrégiós szintnek a fejlesztési dokumentumait, akkor a kerületi hivatalok egyes fejlesztési dokumentumait fésülték össze. Elfogadásuk után az itt szereplő célokra lehet az önkormányzatoknak és a kistérségeknek támogatást kapni. Mivel Szlovákia egésze elmaradott területnek számít, így egyelőre nincs szükség a nagyrégiók szintjén az intézményrendszer létrehozására. Az országba bejövő támogatásokat a megyei fejlesztési ügynökségek fogják elosztani a hozzájuk pályázó települések és társulások között.

* A szlovák törvények szerint az államigazgatás felügyelete alá tartoznak a vállalkozások. Itt kapják meg a működésükhöz szükséges engedélyeket, itt regisztrálják őket. A vita azon van, hogy ez a jogkör megmaradjon-e a járásoknál, vagy a településekhez kerüljön, ahol jobban ismerik az igényeket.

A következő változást a megyei önkormányzati választások hozták 2001 decemberében, mert a területfejlesztés kötelezően, alapfeladatként átkerült az állami (kerületi) hivataltól a megyei önkormányzathoz.

A megyei önkormányzatok testületei a szlovák közigazgatás reformja szerint minden rájuk vonatkozó fejlesztési feladatkört megkaptak. Az önkormányzati testület a területfejlesztési osztály segítségével kidolgozza a megye fejlesztési koncepcióját és vállalja a felelősséget a végrehajtásért. Együttműködik a végrehajtási programok (operatív programok) kidolgozásában és végrehajtásában, ellenőrzi és rendszeresen értékeli a megye társadalmi-gazdasági fejlődését, és ezt az értékelést benyújtja a területfejlesztési minisztériumnak. Együttműködik az állami adminisztráció központi testületeivel a területfejlesztés feladataiban, segíti minden érintett szervezet együttműködését. A járási hivatalok megszűnésével azok feladatköre a megyei önkormányzatok testületeire száll át a tervek szerint.

A fejlesztési dokumentumok létrehozására, a pályázatok kiírására, elbírálására, a beruházások ellenőrzésére, a pénzügyek kezelésére egy külön megyei területfejlesztési ügynökség létrehozására lesz szükség, a szaporodó feladatok és az összeférhetetlenség elkerülése érdekében is. Amíg ez nem valósul meg, addig nemzeti szinten (az ágazati minisztériumokban) döntenek el a pályázatok sorsát (Múdra 2003).

A fent ismertetett rendszer kialakulóban-átalakulóban van. A megyei önkormányzatok most veszik át a feladatokat a kerületi hivataloktól, illetve most kezd formálódni megyei szinten az a fejlesztési ügynökség, amely majd átveszi az ilyen típusú ügyek intézését. A járási szint is változik, mert meg fog szűnni, de feladatai különböző szervezetekhez kerülnek. A területfejlesztés feladatköre egyrészt a megyéhez, másrészt a már régóta működő **kistérségi-járási fejlesztési ügynökségekhez**. A szlovák nyelvhasználatban regionálisnak mondják ezeket a szervezeteket, emiatt rövidítésük RFÜ, szlovákul RRA.

Ezek az ügynökségek – kis számban – már 1990 után létrejöttek, de akkor még erősen kötődtek az országos (szlovák) politikai szervezetekhez, különösen az ország önállóvá válása után. 1998 óta törekednek arra, hogy függetlenedjenek a politikától, és az elmaradott területek fejlesztésével foglalkozhassanak. Ezt szolgálja az ügynökségek jogi formája is, mert civil egyesületként szerződést köthetnek az állammal bizonyos információs és területfejlesztési feladatok

elvégzésére. Az alapításukban magánszemélyek, települési önkormányzatok is résztvesznek. A 2000 körül alakult, területfejlesztéssel foglalkozó ügynökségek kezdetben a kialakulatlan viszonyok miatt pénzügyi segítséget külföldi: holland, brit, amerikai, japán támogatóktól kaptak, mert a szlovák kormány pénzügyi nehézségei miatt nem írt ki fenntartásukra, működtetésükre pályázatokat. Ahol magyarok az ügynökség munkatársai, illetve ahol a településeken magyarok is élnek, ott a magyarországi Új Kézfogás Alapítvány nyertes pályázatainak ügyeit is kezelik (Petrik 2001).

Helyi szint

A települések kidolgozzák és jóváhagyják a község, a város fejlesztési programját és biztosítják annak végrehajtását. A járási vagy megyei hivatalok, illetve ma már a megyei önkormányzat kérésének megfelelően gondoskodnak a szükséges segítségről a megyei fejlesztési koncepció és a fejlesztési program előkészítésében és végrehajtásában. Az általánosan kötelező szabályozás segítségével biztosítják a település fejlesztésének támogatását, összefognak a szomszédos településekkel és más szerveződésekkel, kezdeményezik a közös fejlesztést (NPRD 2001, 52-55).

Az 1990 óta létező önkormányzati törvény lehetővé teszi az egyes települési önkormányzatok társulását. A szlovákiai városok és falvak ezt követően létre is hozták szövetségüket (*Falvak és Városok Szövetsége* – szlovák rövidítése: ZMOS). Ez a szervezet politikai jelentőséggel bír, komoly jogi szerepe van, mert a különböző közigazgatási változások, jogszabályok, rendeletek, költségvetési döntések előkészítésekor döntést befolyásoló szerepük lett.

A Szövetség tanácsadással segíti az országban létrejött 57 társulást. Ezen belül további kisebb alkalmi társulások is vannak, alkalmazkodva egy-egy kisebb tájegység sajátos problémáihoz. Például a kassai kerület 2 nagy társulása (16+98 település) közül a nagyobbik tovább bontódik 7 kistérségre.

Ezek a társulások alkalmi feladatokra szerveződnek, azonban van példa az állandóbb, már jogi személyiségű településszövetségek létrehozására is. Ilyen például a 34 község által létrehozott Felső-Bodrogi Településszövetség, vagy a 18 községből álló Ungi Településszövetség. Sajátos a működésükben, hogy

megalakulásuk idején a város (Királyhelmece) regionális osztályán foglalmazták meg a hivatal szakemberei a településszövetségek programjait, a fejlesztési koncepciókat. Itt készültek a víz- és gázvezeték, a csatornázás fejlesztésének tervei, de a természetvédelmi, turisztikai beruházások előkészítése is.

Van arra is példa, hogy nem a város szervezi a településszövetséget, hanem maguk a falvak. Így jött létre a Bódva-völgyi Településszövetség, Torna polgármesterének szervezésében. Közösén készítették stratégiát a szövetség sajátos helyzetének figyelembe vételével (*Bartók* 2001).

Ez a helyzet módosul, megváltozik a kistérségi/járási fejlesztési ügynökség megalakulásával. A polgármesteri hivatalban 2001-ben helyet kapó ügynökség fogja ezeket a feladatokat átvenni azzal a munkamegosztással, hogy tevékenysége inkább fog a klasszikus területfejlesztésre, vállalkozások támogatására szorítkozni és maradnak a településfejlesztés infrastrukturális beruházásai a hivatal hatáskörében.

II.7. *A magyar-szlovák külpolitika aszimmetriái*

A határ menti kapcsolatokra ható tényezők közül a magyar és a szlovák történelem alapelemeiről, az európai és a Kárpát-medencei gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokról, területi különbségek változásairól szoltam az előzőkben. Szükséges azonban a két ország közti külpolitikai viszonyokra is kitérni, illetve a meghatározó jelentőségű nemzetiségi kérdést megemlíteni.

A szlovák politikai erők a rendszerváltás után már az egységes Csehszlovákián belül is megfogalmazták önálló külpolitikai törekvéseiket. Ettől kezdve első helyen mindig az európai integráció kérdése állt. A későbbi, már önálló kormányok programjai is az európai együttműködés, majd a csatlakozás szándékát fogalmazták meg. Ennek jegyében lettek tagjai az Európai Tanácsnak az 1993-as kiválásuk után, aláírták a Társulási szerződést is az Európai Közösséggel. A magyar-szlovák alapszerződés 1995-ös aláírására az Európai Stabilitási Szerződéshez való csatlakozás miatt volt fontos a számukra. Tagja lett Szlovákia a *Partnerség a békéért* nevű programnak is. Még ebben az évben kérte felvételét is az Európai Unióba, és kinyilvánította szándékát a NATO-ba való belépésre.

Mindezeket a törekvéseket rontotta a kezdetben fölemlgetett hídszerep Kelet és Nyugat között, ami Szlovákia orosz (pánszláv) orientációjának fedezésére szolgált. Kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok közvetítésére ajánlkozott a kezdeti időszakban a szlovák politika. Meciar kétnapos látogatása Brüsszelben 1995-ben azt célozta, hogy bizonyítsa Szlovákia csatlakozási szándékát Európához, de a következő hónapban már az orosz miniszterelnökkel írt alá 12 szerződést. 1996-ban vámuniót akartak kialakítani Oroszországgal, ami ellentétes volt az Európai Egyezményvel.

Legsúlyosabban azonban a demokrácián esett sok sérelem rontotta a csatlakozási esélyeket (a szélsőjobbal létrehozott koalíció, a besztercei püspökségen tartott házkutatás, a köztársasági elnök fiának elrablása, stb.). Mindezek miatt az Európai Parlament határozatban hozta Szlovákia tudomására, hogy felfüggeszti az Európai Közösség és Szlovákia közötti kapcsolatokat, ha folytatják a demokráciát megkérdőjelező politikájukat (kisebbségi jogok kérdése, sajtószabadság, visszaélések sorozata a hatalommal, az ellenzék kizárása a parlamenti munkából,

stb.). Mindezekre a figyelmeztetésekre a Meciar-kormány úgy reagált, hogy az Európa Tanács és az Európai Unió beavatkoznak a szlovák belügyekbe. 1997-ben a fentiek miatt nem hívták meg Szlovákiát a NATO-val kapcsolatos tanácskozásra és az európai uniós tagfelvételi tárgyalásra.

A nemzetközi közösség azonban értésére adta a szlovák ellenzéki politikusoknak, hogy fenntartja a lehetőséget az ország integrálására. Ez döntő jelentőséggel bírt az 1998-as országgyűlési választásokra. A demokratikus erők hatalomra jutásával jelentősen megváltozott a szlovák külpolitika. Az addigi keleti orientációt felváltotta a nyugati integrációra való törekvés. Ennek belső tartalma nem csak a külkapcsolatok irányváltását jelentette, hanem a gazdaság, a társadalom, a kultúra keleties vonásaitól való elfordulást és a nyugati, polgári társadalmaknak mint mintának a követését is.

Ennek a változásnak a hatására lett tagja Szlovákia is a NATO-nak, és bekerült a csatlakozásra váró országok csoportjába. Az addig kifogásolt antidemokratikus politikai gyakorlatot megváltoztatták. A nemzetiségeket bevonták a hatalom gyakorlásába, a Magyar Koalíció Pártjának képviselői helyet kaptak a kormányban is. Kiigazították a visegrádi országokkal összegubancolódott viszonyaikat. Támogatni kezdték a határon átnyúló kapcsolatokat.

Szlovákia számára külpolitikai elismertségét illetően a legfontosabb lépés volt, hogy meghívták a csatlakozási tárgyalásokra, és 2004. május 1-én tagja lett az Európai Uniónak Magyarországgal és további államokkal együtt.

II.7.1. Magyarország és Cseh/Szlovákia külkapcsolata

Az első világháborút követően a megalakuló Csehszlovákia arra törekedett, hogy olyan nemzetközi kapcsolatrendszer építsen ki, amely segíti megtartani hamarjában meghúzott határait. Ezért tartotta elsőrendű szövetségesnek az első világháborúban győztes Nagy-Britanniát és Franciaországot, valamint az újonnan alakult (Jugoszlávia), vagy kibővült (Románia) országok kormányait. A nemzetközileg elszigetelődött vesztes Magyarország meghatározó irányvonala – a kényszerűségeknek engedve – a „megbékélés és beilleszkedés” lett (Idézi: *Romsics* 2000, 234.).

Az 1938-as müncheni döntést követően alkalom nyílt a határok tárgyalásos megváltoztatására. Ebben az évben a magyarok lakta határ menti sáv visszakerült Magyarországhoz. A közös magyar-lengyel határ létrejötte érdekében egy katonai akció keretében Magyarország elfoglalta 1939-ben Kárpátalját.

A második világháborút követően a csehszlovák polgári kormány meghirdette a csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját. Az ennek jegyében meghirdetett kassai kormányprogram az aktív antifasiszták kivételével megfosztotta állampolgárságuktól a magyarokat. Munkahelyeikről elbocsátották őket, üzemeiket, földjeiket, de városokban még a lakásaikat is elvették, az iskolákat bezárták, a sajtót elnémították, a magyarul beszélőket megbüntették, fizetést, nyugdíjat nem kaptak. A kormány azt hirdette, hogy a magyaroknak vagy távozniuk kell, vagy asszimilálódni. Mivel az egyoldalú kitelepítésbe nem egyeztek bele a nagyhatalmak, Csehszlovákia lakosság-csere-egyezményt kötött Magyarországgal. Ennek eredményeként 73 273 fő költözött át Magyarországról és 68 407 fő Csehszlovákiából. Ezen kívül kb. 44 magyart deportáltak cseh területekre a kiűzött németek helyére, illetve kb. 400 ezer magyart kényszerítettek arra, hogy vallja magát szlováknak, hogy megkapja állampolgárságát (reszlovakizáció).

A két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió ellenséges viszonyának kibontakozásával új helyzet állt elő a külpolitikában. Ezt követően a szovjet fél nem engedhette meg magának, hogy az uralma alatt álló országok között ellenséges viszony álljon fenn. Ennek megfelelően 1949-ben, amikor mindkét országban lezajlott a kommunista hatalomátvétel, meg kellett szüntetni a magyarok hivatalos üldözését, visszakapták állampolgárságukat. A korabeli hivatalos ideológia nyelvén fogalmazva: ez az időpont a „testvéri” viszony kezdete.

A politikai helyzet az 1960-as években változott, ennek következtében sor kerülhetett – a szomszéd országok között elsőként itt – a határ menti együttműködések megindítására. Az első közös munka az Ipoly szabályozása, ezen belül a Ráros-pusztai térségében tervezett tározó hasznosítása volt. A kor szokásának megfelelően minisztériumi szinten teremtődtek meg a kapcsolatok, a végrehajtás viszont szakintézetek feladata lett. Ezt követően a nyugati határszakaszon megkezdődött a vízrendezés, a bösi vízierőművet előkészítő első javaslatok kidolgozása, a keleti határszakaszon pedig a bányák és a vasgyárak

közötti együttműködések. Itt volt először szó az idegenforgalmi és üdülési lehetőségek feltárásáról az Aggtelek-Domica barlangrendszer kapcsán.

1968-ban jött létre a Magyar-Csehszlovák Gazdasági és Tudományos Műszaki Együttműködési Bizottság Területfejlesztési Állandó Albizottsága. Ennek munkájában az országos szerveken kívül az érintett megyék képviselői is résztvettek. A határ menti települések munkahelyeire korlátozott mértékben dolgozók kezdhettek átjárni. Erősödött a területrendezési együttműködés is, egyes városok városrendezési terveit egyeztetve dolgozták ki (Komárom-Komarno, Esztergom-Sturovo) (Zala 1988, 44-45.).

A rendszerváltás után mindkét ország, Magyarország és Csehszlovákia is központi feladatuknak tekintették a jószomszédi kapcsolatok ápolását. A kiemelkedően nagy számú és magas szintű találkozóknak keretet adott az 1991-ben létrejött visegrádi egyezmény. Gondokat okozott azonban kezdettől fogva a szlovák nacionalista erők előretörése. Ennek lett következménye Csehszlovákia felbomlása, az önálló Szlovákia megalakulása, de a vele párhuzamosan kibontakozó, éveken át fékezhetetlenül áradó magyarellenesség is.

Az 1990-94 között hatalmon lévő Antall-kormány liberális nemzetpolitikájának alapelve volt a nemzeti önrendelkezés elismerése, emiatt is támogatták a szlovák nemzeti igényeket, csak a szlovák nacionalizmus radikalizmusa okozott számukra megoldhatatlan problémát. A magyar fél részéről a közeledés megnyilvánulásának kell tekintenünk, hogy 1993 januárja (a szlovák állam megalakulása) és 1994 májusa (a magyar választások) időpontja között a köztársasági elnöki, kormányfői, miniszteri és államtitkári találkozók száma elérte a harmincat (Boros 2000, 253.).

Ezekben az években a bösi vízi erőmű kérdése árnyékolta be elsősorban a két ország kapcsolatát. Míg Magyarországon az erőmű ellenzése a kommunista rendszer elutasításával vált egyenlővé, addig Szlovákiában a szlovák függetlenség szimbóluma lett. A csehszlovák, majd a szlovák fél mindig a (II. világháborúban) győztes fél pozíciójából tárgyalt és cselekedett, elvárva a magyar féltől a feltétlen igazodást. (Példaként a bösi erőmű avatásának október 23-ra időzítését említsük, amit csak technikai okok miatt kényszerültek néhány nappal későbbre tenni.) Az Antall-kormány a szlovákiai magyar pártok együttműködését szorgalmazta, támogatta az önrendelkezés elvét megfogalmazó politikai véleményeket. A

kormány teljes tekintélyével kiállt a határon túliak mellett, politikai védőernyőt vont följük. (Szónoki hevülettel fogalmazva: Antall József „lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének” minősítette magát.) A szlovákiai magyar pártokat pedig a nemzetközi kapcsolatok tényezőiként fogadták el (Bárdi 2000).

A Horn-kormány 1994-98 között az 1990 után kidolgozott hármas prioritás elvét szem előtt tartva (euroatlanti csatlakozás, szomszédsági politika, magyar kisebbségek védelme) a két ország közötti kapcsolatok fejlesztésére tette a hangsúlyt. A kétoldalú kapcsolatok intenzív és szívélyes ápolása közben viszont háttérbe szorult a szlovákiai magyar érdekek védelme. A szlovákiai magyar politikusok sérelme volt a kisebbségvédelem háttérbe szorulása. A szlovákiai magyar pártok támogatása is felére zsugorodott (Mátrai 1999, 31.). A szlovák kormány ezekben az években sorozatosan frontális támadással szorította vissza a magyar igényeket. A szélsőségesen nacionalista szlovák politika szándékosan rontotta a viszonyt, hogy a két ország közötti feszült kapcsolatok miatt Magyarország ne lehessen a NATO és az Európai Unió tagja (Boros 2000, 258.).

Ebbe a helyzetbe a magyar baloldal kényszerű hagyományai folytán került, mert 1945-ös hatalomba kerülése, illetve 1949-es hatalomra kerülése óta csak olyan politikai garnitúra jöhetett számításba, amely kül- és belpolitikájában elfogadta a két világháborúban is vesztes, a háborúkért és nemzeti elnyomásért felelős, magyar uralkodó osztályok tetteiért utólag is bűnhődő vesztes szerepét. Ezt a kényszerű alapállást a megszállt országok közül egyedül a magyar kommunisták soraiban kellett kialakítani, mert minden más kommunista párt (a német kivételével) valamilyen mértékig nacionalista volt, Magyarországon viszont semmilyen kommunista politikus, politikai csoportosulás, amely a nemzeti érdeket bármilyen formában is kifejezni szándékozott, nem kerülhetett hatalomra.

Ezért lehettek csak olyan politikusai az országnak, akik elfogadták, hogy nemzeti érdeket (függetlenséget) a Szovjetunióval szemben nem fogalmazznak meg, illetve csak a környező országok többségi nemzeteinek sérelmeire lesznek érzékenyek. A magyar függetlenséget vállaló, érte harcolni kész Nagy Imrét mint a nemzeti érdekek jelképes szereplőjét kivégezték, kiiktatva ezzel a magyar kommunista mozgalom fölsejlő nemzeti irányzatát.

A Kádár-rendszer 1956, a forradalom és szabadságharc leverése után visszatért a korábbi évek magyar nemzeti érdekekről tudomást sem vevő

külpolitikájához. Ez a külpolitika a nemzeti érdeket egy sajátos hierarchián belül valósította meg. Elsőnek mindig a Szovjetunió érdekét tekintette, másodikként a szomszéd országokét, utolsónak pedig a magyar érdekeket, de azt is csak a trianoni határokon belül értve, a Kádár-rendszer fenntartásához feltétlenül szükséges mértékig adagolva. Ez a politika elfogadta, hogy a kisebbségi kérdés belügy. (Már a rendszerváltás történetéhez tartozik, de szükséges megemlíteni, hogy a Hazafias Népfrontban megjelenő nemzeti érdeket képviselő kommunista politikusok kiszorultak a baloldaltól.)

Az 1945-től folyamatosan gyakorolt politikai ideológiát megtörte a rendszerváltás, aminek következtében már kétszer kerültek hatalomra olyan erők, amelyek a nemzeti érdekek markáns kifejezését állították kül- és belpolitikájuk középpontjába. Ebben a helyzetben kényszerült a baloldal újrafogalmazni nemzetpolitikáját. A kisebbségek védelmét ezek után alapozta az állampolgári jogegyenlőség és a nyelvpolitikai jogok biztosítására, de azt már vitatja, hogy ezeken túl szükséges-e önálló kisebbségi intézményrendszer kiépítése (*Bárdi 2000*).

Habár a magyar külpolitika három alapelve a rendszerváltás óta politikai közmegegyezés tárgya, láthatóan az egyes alapelvek értelmezése időszakonként és politikai irányzatokként eltérő. Ez nehezíti a szlovák politikával kialakítandó kapcsolat egységességét. A szlovák külpolitika viszont könnyedén tud élni ezzel a magyar belső ellentmondással, aszimmetriával.

II.8. A szlovák kisebbségpolitika

II.8.1. Kisebbségek Csehszlovákiában

Csehszlovákia, habár azzal az ideológiával követelte kiválását Ausztria-Magyarországból, hogy a cseh nemzet államát akarja megvalósítani a szlovákokkal együtt, mégis szinte a kettős királyság nemzetiségi arányaival azonos mértékű tarkaság jellemezte az új államot. A lakosság 31%-a vallotta magát valamely nemzeti kisebbség tagjának.

A többségében magyarok által lakott déli határ menti sávot 1918 óta a legkülönbözőbb módszerekkel törekedtek megbontani. Kitelepítés, lakosságcsere, reszlovakizálás, büntetőpercek, ingatlanok elvétele, kisajátítások, iskolabezárások, stb. eszközeivel élt az éppen regnáló hatalom, függetlenül politikai formációjától. Ezek hatására 1945 után jelentősen csökkent az etnikumok száma a szlovák területeken. Emellett a baráti Szovjetunió megértéssel fogadta a ruszin-ukrán-magyar többségű Kárpátalja törekvését, hogy inkább a nagy Szovjetunióhoz akar tartozni.

A kisebbségek hátrányos helyzetének legjobb bizonyítéka erőteljes népességfogyásuk.

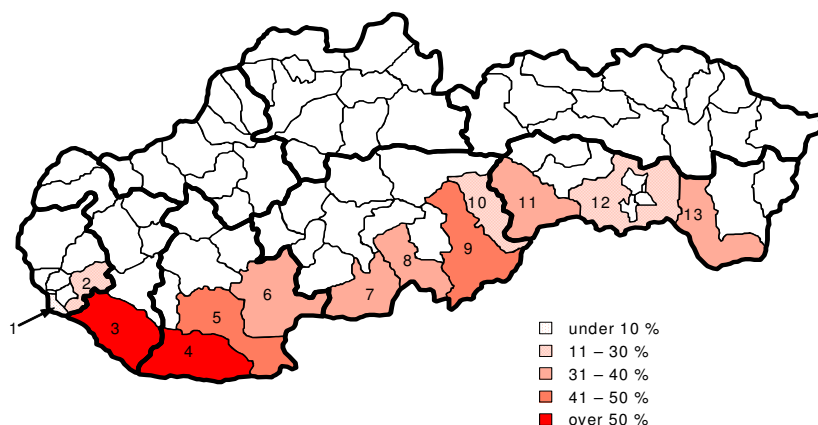
1921 és 1991 között Szlovákia népessége 3 millióról 5,27 millióra növekedett, eközben azonban a magyar nemzetiségűek száma 651 ezerről 567 ezerre csökkent, azaz részarányuk megfeleződött (21,7%-ról 10,8%-ra). Az elszlávosítás egyik következménye volt a vegyes házasságok ugrásszerű megnövekedése, mert ez a nem szlovák házastárs számára menedéket jelentett, miközben ezzel a gesztussal többnyire kényszerűen földadta saját nemzetiségét. A magyarok esetében az 1980-as évek végére a vegyes házasságok aránya megközelítette a 30%-ot (*Gyurgyík* 2000, 217.).

Szlovákiában nagyon jellegzetesen elkülönülnek egymástól a többségi szlovák és a kisebbségi magyar települések. A szlovák népesség több mint 97%-ban többséget alkot lakóhelyén. Mellettük a magyar közösségek rendelkeznek a legkompaktabb etnikai térszerkezettel. Több mint háromnegyedük él többségi, 15%-uk kisebbségi és 8%-uk szórványjellegű településeken. 1991-ben a közel 3000

szlovákiai községből 432 volt magyar többségű. Ebből 272-ben a magyarság részaránya meghaladta a 80%-ot, 160-ban pedig 50-80% között volt. Ezen kívül volt még 503 település, ahol a magyar részarány 20% fölött volt.

A településszerkezet további fontos összetevője a városodottság foka. Szlovákiában a népesség 54%-a él városokban. Ezen belül legnagyobb arányban a szlovákok élnek városokban(58,76%), és a magyar népesség él a legnagyobb arányban faluhelyen (60,44%). A magyar népességnek a legkisebb a városlakó aránya (39,56%). Még a cigány népesség városodottsága is magasabb fokú (41,4%) (Gyurgyík 2000, 221.).

42. A magyarok aránya Szlovákia határ menti járásaiban*

Forrás: *Petőcz* 1998.

A társadalmi mobilitást az iskolázottság mértékével becsüli meg a szakirodalom. Eszerint az országos átlaghoz képest (1,99%) a magyarok (1,74%) és a cigányok (0,97%) a voltak a legkevésbé iskolázottak 1991-ben (Gyurgyík 2000, 222.). Ennek oka a magyar népegyeséget érő atrocitásokban keresendő, amelyek főleg az értelmiségieket és a módosabb gazdákat érték, kevésbé az iskolázatlan szegényebb réteghez tartozókat. A kommunista diktatúra évtizedeiben pedig az asszimilációba kényszerítettek apasztották a magasabban iskolázott magyarok arányát.

* 1. Pozsony V. – Bratislava V. (4,5 %)

2. Szenc – Senec (24,4 %)

3. Dunaszerdahely – Dunajská Streda (87,2 %)

4. Komárom – Komarno (72,2 %)

5. Érsekújvár – Nové Zámky (41,5 %)

6. Léva – Levice (31,6 %)

7. Nagykürtös – Veľký Krtis (30,7 %)

8. Losonc – Lucenec (33,8 %)

9. Rimaszombat – Rimavská Sobota (44,5 %)

10. Nagyrőce – Revuca (25,9 %)

11. Roznyó – Rožnava (35,2 %)

12. Kassa-vidék – Kosice-okolie (16,4 %)

13. Töketerebes – Trebisov (33,0 %)

II.8.2. Kisebbségek Szlovákiában

A szlovák sérelmek 1993-ban vezettek elszakadáshoz, viszont a többi nemzetiség sérelmeit egyik uralkodó nép sem volt hajlandó az évtizedek folyamán elismerni. Az önálló Szlovák állam is elnyomja, jogaiban korlátozza kisebbségeit.

Máig nem sikerült kimunkálniuk a több mint 9,4%-os (2001) nemzeti kisebbséggel való együttélés európai normáit. 1994-ben az Európa Tanács követelésére fogadta el a szlovák parlament a helységnevek használatára és az anyakönyvezésre vonatkozó törvényeket. Alapszerződést kötött a két ország kormánya, de ez csak Szlovákia nemzetközi elszigeteltségének oldását eredményezte és nem a két nemzet közeledését. A szlovákok az aláírást követően azonnal az alapszerződést korlátozó rendeleteket léptettek életbe. Az Európa Tanács 1201-es ajánlását tartalmazó dokumentum 11. cikkelye ugyanis a területi autonómiát mint lehetséges megoldási formát említi.

A független Szlovákia alkotmánya a szlovák nyelvet államnyelvnek minősítette. Erre alapozva alkották meg az államnyelvtörvényt 1995-ben, ami megakadályozta, hogy a majdnem 10%-os arányban jelen lévő magyar lakosság a saját nyelvét használhassa a hivatalos érintkezésben. A törvény tényleges célja nem a szlovák nyelv védelme volt, hanem a magyar nyelv kiszorítása a közéletből, de még az orvos-beteg kapcsolatból is, mert az egészségügyi intézmények ügyvitelében a szlovák nyelv használatát írta elő kötelező érvénnyel.

A magyar pártok kapcsolódási szándékát a demokratikus, polgári viszonyok kiépítéséhez mind a kezdeti mozgalmi periódusban, mind az országgyűlési választások idején, mind a parlamentáris munka időszakában mereven visszautasították még a magukat demokratikusnak, polgárinak nevezett szlovák pártok is, egészen 1998-ig. Ezért alakultak a déli, magyarok lakta országrészben – a szlovák nacionalizmus elleni védelemből is – magyar nemzetiségi érdekeket védő pártok. Látványos kudarcot szenvedett az az ideológia, miszerint önmagában a demokrácia erősödése automatikusan magával hozza a kisebbségi jogok érvényesülését (Mátrai 1999).

A kisebbségi politikában változást hozott az 1998-as választás. Az ellenzék győzelme egyúttal a Magyar Koalíció Pártja kormányzati szerepvállalását is magával hozta. A kormány megkezdte a korábbi kisebbségi jogkorlátozó rendelkezések visszavonását, mert ez volt a feltétele annak, hogy Szlovákia felkerüljön a csatlakozásra első körben váró országok listájára. A kisebbségi nyelvhasználati törvény azonban súlyos csalódás volt a magyarok számára, mert annak tartalma a magyar nemzetiségűek számára elfogadhatatlan volt, viszont elutasítása esetén Szlovákia integrációs esélyei vesztek volna el. Az Európai Unió engedett korábbi követeléseiből, megelégedett azzal a puszta ténnyel, hogy a parlament elfogadta a törvényt. Egyelőre még mindig csak az ígéret maradt meg 1999 óta, hogy a magyar igények figyelembe vételével módosítani fognak a nyelvtörvényen.

A kisebbségi nyelvtörvény rendelkezései értelmében egy többségében magyar lakta falu lakosai nem használhatják anyanyelvüket a járási hivatalban, ha ott a magyarok arányszáma 20% alatt van, a kerületeket pedig úgy alakították ki, hogy egyikben se legyen 20% fölötti a magyarok aránya. A közigazgatási szervek alkalmazottait nem kötelezi a törvény a kisebbségi nyelvek használatára, csak megengedi a számukra, de ez is csak az önkormányzatokra és az államigazgatási szervekre vonatkozik, de egyéb szervekre nem: közhivatalokra (posta, társadalombiztosító, munkaügyi hivatal), pénzügyintézetek, gazdasági élet, kereskedelem, tömegközlekedés, oktatás, kultúra, fegyveres erők, stb. A polgári szertartások lebonyolításának nyelvét az illető szerv vezetője dönti el.

Az írásbeliség is korlátozott, mert habár beterjeszthetnek kisebbségi nyelven iratokat, de közokiratot csak szlovákul állíthatnak ki. Közigazgatási határozatokról kisebbségi nyelven csak néhány soros összefoglalót készíthetnek, azt is külön kérésre. Önkormányzati ülés csak akkor folyhat a kisebbség nyelvén, ha azzal valamennyi jelenlévő egyetért. A törvény szerint egy más településről jött alkalmi látogató is megszabhatja az önkormányzati ülés nyelvét, mivel az ülések nyilvánosak. Tény, hogy az utcanevek a kisebbség nyelvén is feltüntethetők, de nem kötelező.

Az elfogadott törvényből még Max van der Stoelnek, az EBESZ kisebbségi főbiztosának a törvényjavaslatban még olvasható ajánlása is kimaradt. Eszerint a kisebbségi nyelvtörvény és a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó egyéb

törvények az általuk szabályozott kérdésekben előnyt élveznek az államnyelvtörvény rendelkezéseivel szemben (*Lanstyák 1999*).

1998-ban a demokratikus ellenzéki pártok hozhattak létre koalíciót, amiben a Magyar Koalíció Pártjai is résztvettek. A kormányváltás fordulópontot jelentett az ország külpolitikai irányultságában, gazdaságpolitikájában. A koalíciókötéssel egyben megnyílt a lehetőség a magyar szakemberek számára a szakapparátusokban való elhelyezkedésre. A koalíciókötés segítheti a gyarapodó számú magyar vállalkozók szabadabb tevékenységét, pl. az információáramlás szélesedésével, gyorsulásával, érdekképviseletük erősödésével. Ez a politikai helyzet segíti a diszkrimináció visszaszorítását. A koalíciókötés segítheti a kisebbségi lét sajátos csapdahelyzetéből való kitörést. Az elnyomás éveiben kényszerülnek a kisebbségek elsősorban jogvédő magatartással válaszolni a többségi nemzet nacionalizmusára.

A kormányzati szerepvállalással a kisebbségi sérelmek jogos és feltétlenül szükséges hangoztatása mellett egyre több lehetőségük van szakmai, részben a saját érdekeiket, de a szlovák társadalmat is érintő kérdésekben javaslattevő és döntéshozó szerepet játszani. Az intézményépítő tevékenység fölerősödése is kívánt következménye lehet a feszültségek csökkenésének.

A feladat nehézségét jelzik azok a közvélemény-kutatások, amelyek a kisebbségekkel szembeni megértést mérik. Külön kiemelik, hogy az északi szlovák járásokban a legmagasabb a kisebbségi jogokkal szembeni ellenérzés és a kisebbségekkel szembeni türelmetlenség, de általános megállapításuk az, hogy a hátrányos megkülönböztetésre való hajlam jegyei az egész országban szélesan elterjedtek. A nagy arányú magyar lakosságú járásokban viszont a türelmesség magas arányát regisztrálták (*Document 2001, 157*).

II.8.3. A cigány/roma kisebbség

A cigányok Szlovákiában a második legnagyobb kisebbség a magyarok után. Azért kell róluk külön megemlékezni, mert még kevésbé tudatosult az ország közvéleményében ennek a kisebbségnek a súlyos problémája. Helyzetükről kevés elemzés született, viszont annál több a meg nem értés és a törekvés az elkülönítésre.

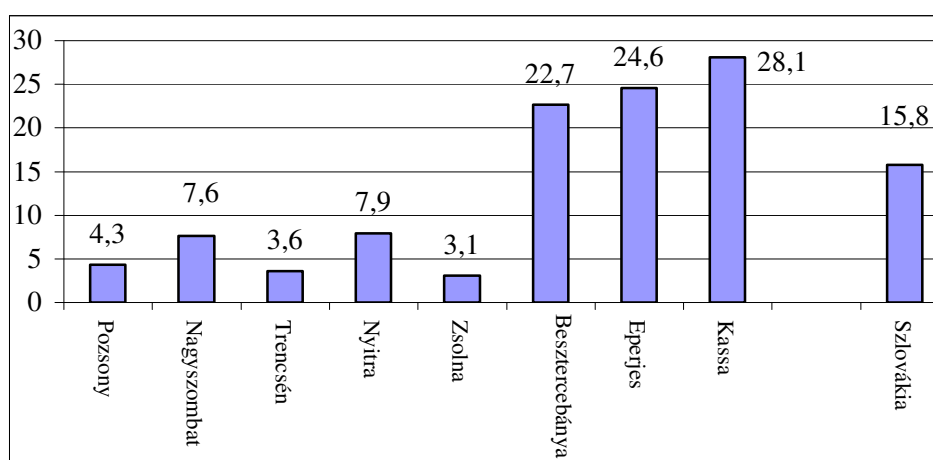
Elsősorban az ország déli településein élnek. Elkülönülésüket hagyományaik, életmódjuk, társadalmuk szerkezetének hiányosságai (értelmiségi

elenyésző száma), és a többségi társadalom elutasító magatartása okozza. Körükben nagy a születések aránya, nagy létszámú a fiatalok korosztálya, viszont életmódjuk miatt kevés az idős. Létszámukról pontos adat nincs, mert a népszámlálások alkalmával csak kevesen vállalják a cigány nemzetiséghez tartozást. A helyi nemzeti bizottságok (tanácsok) 1989-es adatai szerint 254.000 cigány élt az országban, ez a lakosság 4,8%-a.

A becslések szerint a 90-es években a cigány népesség tovább nőtt, sőt most már az ország demográfiai helyzetének meghatározó csoportja lettek. Az országon belül különösen a kelet-szlovákiai járásokban magas az arányuk. Ennek oka a születések magas aránya. A cigány anyáknak a felmérések szerint 4,2 gyermeke van, ami több mint kétszerese az országos átlagnak (1,51 gyermek nem-roma anyánként). Mindezek miatt lehet azt állítani, hogy a roma kisebbség magas születési aránya nélkül nem lehetne több járásban betölteni a születési vákuumot. Ez viszont nyomást gyakorol (kellene, hogy gyakoroljon) a munkahelyteremtésre, a közkiadások belső szerkezetére (*Document 2001, 139.*).

Foglalkoztatási szerkezetük meglehetősen egyoldalú, mert többségük segéd- vagy betanított munkásként dolgozott a kommunizmus évtizedeiben, a rendszerváltás gazdasági versenye viszont olyan modernizációs technológiák elterjedését hozta, amelyekhez magasabban képzett dolgozókra van szükség. Ez az oka, hogy a cigányok körében nőtt meg a legnagyobb mértékben a munkanélküliek aránya. A cigányok társadalmi helyzete ma a legtöbb feszültséget okozó kérdés Szlovákiában.

43. A munkanélküli romák aránya az összes munkanélkülin belül, 1999

Forrás: Munka- és Családügyi Minisztérium, Szlovákia

A foglalkoztatottságukban meglévő problémákat mutatja, hogy a három munkanélküliség által leginkább sújtott megyében ők adják a munkanélküliek jelentős arányát. Ők adják a szakképzetlen munkanélküliek igen nagy százalékát, másrészt területi elhelyezkedésük miatt elsősorban a déli járások koncentrálódnak, ahol több településen egyetlen cigánynak sincs munkahelye. Megélhetésüket az állami támogatások, a családi támogatások és az alkalmi munkák biztosítják.

Politikai törekvéseiknek gátat szab szervezettségük alacsony foka. Az 1990-es első választások alkalmával az új politikai csoportosulások jelöltjeiként 8 képviselői helyet szereztek, de az 1992-es választások során már mindenholonnan kimaradtak. Számos párt, mozgalom és szövetség jött létre a cigány közösségekben, de elfogadott képviselővel mégsem rendelkeznek (*Ehrlich-Révész-Tamási* 1994. 431.p.).

Itt kell szólni arról is, hogy a határokon való átkelés megkönnyítése esetén föl kell készülnünk a cigányok intenzívebb mozgására, gyakoribbá váló átjárásukra is. Erre nemcsak a soraikban tapasztalható szegénység, de a cigányság ügyét kezelő szlovákiai politika ridegsége is készítheti őket.

III. A határ menti kapcsolatok jelene a magyar-szlovák határon

A határ menti kapcsolatoknak azért van nagy jelentősége, mert a magyar-szlovák viszony fentebb bemutatott egyenlőtlenségei, aszimmetriái, új vonzási sávjai miatt az ezer éven át jól működő nagytérségi, azaz Kárpát-medencei együttműködés megújulására kevés kilátás van. Ehelyett inkább a határ menti együttműködéseknek lesz a jövőben szerepe. A korábbi közigazgatási-táji-néprajzi együttműködések fölerősödnek, de a két ország közötti kapcsolatrendszer nem fog országok közötti munkamegosztássá fejlődni. Az alábbiakban ezeknek a helyi kapcsolatoknak a jelenéről lesz szó.

A kommunizmus nemzetközi bukása után nyíltak meg a lehetőségek a határon átnyúló kapcsolatok újbóli megszervezéséhez. Az addig az ellenséges blokkhoz tartozó Ausztria irányában komoly reményekkel fordultak a szlovákok, hiszen ez az ország „az egyetlen nyugati” szomszédnak számít. Csehországgal a szétválás után normalizálódott a viszony, ami egy sajátos külkapcsolat kiépítését jelenti. Külföld, szomszédos állam Csehország, de mégis belsőnek minősíthető szoros kapcsolatokat alakítottak ki egymás között. Lengyelországgal megmaradtak a történelmi határok és a történelmi kapcsolatok, amelyeket ezer éven át építettek a magyarok, így készen kapták a szlovákok, ahogy a csehekkel való szomszédi viszonyt is. Az ukrán határ többször módosult, mert Kárpátalja több impériumváltáson ment keresztül. Ukrajna belső gondjai és Szlovákia keleti részeinek elmaradottsága miatt rendkívül alacsony szintű az együttműködés.

Történelmi értelemben a legbonyolultabb a magyar-szlovák viszony. Az együttélés történelmi mintáinak újra fölfedezése a magyar-szlovák regionális együttműködés lehetőségeire világít rá. Ehhez alkalmat ad a magyar-szlovák határszakasz, amely a szlovák határszakaszok közül a leghosszabb. Itt van a legnagyobb esély arra, hogy a csehekhez hasonló színvonalú kapcsolatrendszer jöjjön létre.

III.1. A határákelés gyakorlata

„Kislányom a német-francia határ közelében él. Mindkét oldalon vannak barátai és rokonai, de ő nem is tudja pontosan, hol húzódik a határ. Az az álmom, hogy a francia-német barátság modelljét a jövőben ki lehessen terjeszteni a német-lengyel határ térségére is.” (Töpfer, 1997.)

Klaus Töpfer, a német várostervezési miniszter a német-lengyel határ spiritualizálódásáról mondta el gondolatait 1997-ben egy nürnbergi kongresszuson. Jó lenne tudni, hogy mikor fognak hasonlóképpen gondolkodni a lengyelek a német-lengyel határról, és mikor kezdenek el hasonlóképpen álmodozni a szlovák politikusok a magyar-szlovák határról?

A magyar-szlovák határ a határon átnyúló kapcsolatoknak abba a típusába tartozik, ahol lehetőség van annak az újra felfedezésére, hogy a határokon keresztül korábban – amikor még nem voltak határok – jelentős, egymásnak hasznot hozó együttműködési formák léteztek, magából az együttélés tényéből következően.

Az 1993. január 1-én megalakult Szlovákiát körülölelő határ teljes hossza 1.672 km, ami öt országot érint. Érdekes megvizsgálni, hogy ezek a határok milyen erősen zárnak – milyen fokban nyitottak. A két időpont adatai pedig arra alkalmasak, hogy mérhessük a változásokat. 2001-ben még kétséges volt a szlovák csatlakozás, sok volt benne a bizonytalan elem, egy korábbi állapot rögzült a határátkelők számában is. Nagy nyitottság Csehország felé, erős zártság a többi szomszéd felé. Ez a helyzet azóta sem változott gyökeresen.

44. A szlovák határ szakaszai és a közúti átkelés lehetőségei

Országhatár	A határ hossza km	A határátkelők száma (db)	Határátkelők közötti átlagos távolság (km)	2001		2004	
				A határátkelők száma (db)	Határátkelők közötti átlagos távolság (km)	A határátkelők száma (db)	Határátkelők közötti átlagos távolság (km)
Lengyelország	541,1	11	49,2	11	49,2		
Csehország	251,8	16	15,7	16	15,7		
Ausztria	106,7	3	35,6	5	21,3		
Magyarország	664,7	17	39,1	17	39,1		
Ukrajna	98,5	1	98,5	2	49,3		
Összesen:	1.672	47	35,6	50	33,4		

Forrás: Szlovák Határőrség.

Az osztrák határ 106 km-es szakaszán a három átkelési lehetőség ötre bővült, mert ez a legforgalmasabb szlovák határszakasz. Az ország egész nyugatra irányuló forgalma ezeken a határátkelőkön halad át, de még Ukrajnából és Lengyelországból is érkezik forgalom.

Csehország felé hagyományosan nyitott a szlovák állam, sőt további átkelési lehetőségeket terveznek az elkövetkező években. Gyakorlatilag minden korábbi út akadálytalan használatát készítik elő.

Csehországgal szemben a másik végletet az Ukrajnával fenntartott szinte jelképes kapcsolat jelenti. Ennek a határszakasznak a neves átkelőhelye Ágcsernyő (Vyšné Nemecké), ahol azonban a hajdani kommunista idők forgalmának csak a töredékével találkozhatunk, mert a két új állam egymással egyelőre kevés kapcsolatot tart fenn. Mindenesetre ezen az egyetlen határátkelőn bonyolódik a teljes szlovák-ukrán személy- és áruforgalom. A második határátkelő (Ubl'a) léte bizonytalan, mert a határátkelő léte tény, de az átkelés szünetel.

A Lengyelország felé vezető viszonylag kevés átkelő azért nem meglepő, mert ez egy igazi regionális határ, ami ezer éve rögzült, ezer éves hagyományokkal, mégha két kisebb lengyel többségű területet át is csatoltak Lengyelországhoz a második világháború után. Mivel itt valóban régiók különülnek el egymástól, kölcsönös a feladat a fejlesztésre, elsősorban turisztikai szempontok miatt.

A magyarországi 17 határátkelő tulajdonképpen látszólag belesimul a gyenge közepes arányba a maga 39,1 km-es átlagos távolságával, viszont itt nem volt sosem régiós határ, itt mindennapos kapcsolatok voltak, a legkülönbözőbb minőségű utakkal, ösvényekkel. Példaként megemlítem az Ipoly folyót. Két partját azon a szakaszon, amelyet 1920-ban mintegy 160 km hosszúságban államhatárrá minősített az első világháborút lezáró békeszerződés, eredetileg 47 híd kötötte össze. Ezeket a hidakat a békeszerződés aláírása után a csehszlovák államhatalom lebontotta. Azóta csak 3 hidat sikerült újjáépíteni. Így az Ipoly nem csupán határfolyóvá, de a természetes emberi életet megbénító folyóvá is vált*.

A határátkelést illetően látványos változás csak az 1895-ben épült és 1944-ben lerombolt Esztergom-Párkány közötti híd újjáépítésével történt 1998 és 2000 között. Ez volt az utolsó második világháborús hídronc Európában.

A jelenlegi tényeket azonban ki kell egészíteni a tervekkel. A csatlakozás hatására Magyarországon megkezdődtek a munkák és az egyeztetések a szlovák partnerrel annak fölmérésére, hogy hol kell lehetővé tenni a határátkelést. Erre azért van szükség, mert a határ mentén lévő települések között néha kis távolságok vannak, amelyeket a köztük lévő elgyomosodott utak felújításával újra használatba lehetne venni. Az Európai Unió bővítésével belső határvonallá vált magyar határszakaszokon összesen 84 átkelési lehetőséget vázolt fel egy szakértői csoport^{**}, amelyek közül a legtöbb a magyar-szlovák határvonal Borsod-Abaúj-Zemplén megyei területét érinti, ahol a jelenlegi 6 átkelési lehetőség bővíthetne 21-re. Továbbra is csak a magyar-szlovák szakaszra figyelve, a Duna mentén a jelenlegi 5 mellett további 10 átkelési lehetőséget vettek számba, a Pest és Nógrád megyéket érintő szakaszon pedig a szintén 5 létező átkelési lehetőség 12-vel bővülne.

III.2. A testvértelepülési kapcsolatok

Az egyes települések új helyzetbe kerültek az önkormányzati rendszer kiépülésével. A demokratikus változások következtében minden egyes település politikai önállóságot kapott, ami többek között azt is jelentette, hogy felelősek lettek településük fejlettségi szintjéért, feladatuk lett a településfejlesztés. Arra is lehetőséget kaptak, hogy fejlesztési céljaikat más településekkel közösen valósítsák meg. Ez arra ösztönözte a települési önkormányzatokat, hogy keressék a lehetőséget a hátrányos helyzet fölszámolására. Ennek a munkának a része volt mindenütt a helyzet föltárása, az elmaradottság okainak keresése.

Az elemzések során rámutattak arra a körülményre, hogy a határ menti területek fejlődését nagyban segítené, ha az elzártság megszűnne, ha a határ két oldalán lévő települések feltárhatnák közös érdekeiket, és ezt követően cselekvéseiket, fejlesztési lehetőségeiket összehangolhatnák. A közös tervezés és közös megvalósítás olcsóbbá tehetné pl. a közművek kiépítését és használatát, ha

* A Szlovák Köztársaság határ menti községei és regionális civil szervezetei által létrehozott Ipeľský Euroregión rendezésében 2003. október 25-én „Ipoly-hidak” címmel megtartott tanácskozás zárónyilatkozata alapján. *Forrás:* www.ipelregion@changenet.sk.

** Az Európai Unióhoz történő csatlakozás utáni belső határvonalakon a közúti átkelési lehetőségek sűrítésének vizsgálata. Kivonat, 6. kötet. TETTHELY Mérnöki és Szolgáltató Kft. Budapest, 2004.

nem a határ léte szabná meg a nyomvonalakat, hanem a települések közötti érdekszövetség. Érvényes ez a logika egyéb települési szolgáltatások ellátására is.

A politikai változások, a szabadságjogok kiteljesedése a társadalom aktivitását is magával hozta. A különféle civil szervezetek tevékenysége ettől kezdve hol oka, hol pedig következménye lett az önkormányzatok kapcsolatépítő tevékenységének. A gazdasági élet racionalitása is igényli a határ menti kapcsolatok kiépítését. Az önkormányzati, a társadalmi (civil) kezdeményezések és a gazdasági élet szereplőinek tevékenysége fokozatosan sűrűsödő hálózatot hoz létre az eddig egymástól elszakított határ menti települések lakossága között. Idővel kiderül, vajon a regionalizálódás folyamatát milyen mértékben segítették ezek a szereplők.

Az egyes települések a következő főbb kapcsolatépítési tevékenységekben vehetnek részt:

1. Alkalmi részvétel fejlesztési programokban, köztük határ menti fejlesztésekben is.
2. Települések közvetlen együttműködése, ilyen az ún. testvérvárosi kapcsolat, amit szerződéssel szoktak megerősíteni.
3. Ápolhatják a kapcsolatokat a települési önkormányzatok saját intézményei is, pl. kulturális, oktatási, környezetvédelmi, kommunális, stb. intézmények.
4. Települések tartós, szerződéses együttműködése valamilyen településközi formációban. Ilyenek a munkabizottságok, a településszövetségek, az eurorégiók.

A testvérvárosi kapcsolatok a múltban is léteztek. Kitüntetett formája volt ez a kommunista pártok országok közötti színlelt barátságának. A központi (fővárosi, sőt „testvérpárti”) pártszervek engedélyével jöttek létre ezek a reprezentatív jellegű, hivatalos, engedélyezett kapcsolatok, amelyek elsősorban kulturális és sport tevékenységre korlátozódtak. 1990, a rendszerváltás óta új tartalommal, most már a teljes önkéntesség jegyében formálódtak ezek az együttműködések.

A testvértelepülési kapcsolatokon keresztül a települési önkormányzatoknak a regionalizálódásban játszott szerepét vizsgálhatjuk. A magyar-szlovák határ mentén a következő területeket, közigazgatási egységeket vizsgálom:

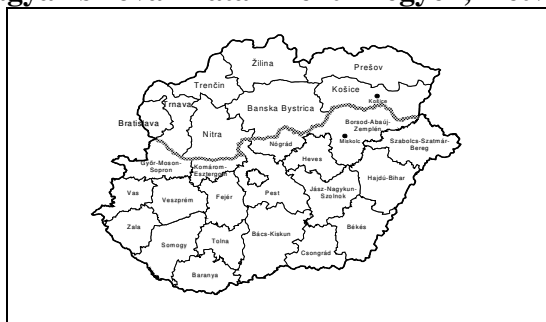
- Magyar oldalon: Győr-Moson-Sopron, Komárom, Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyéket, valamint Pest megye területéről a határ menti pilisvörösvári, szentendrei, szobi és váci kistérségeket jelenti,
- Szlovák oldalon: Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Besztercebánya és Kassa megyéket.

A területi lehatárolásra azért van szükség, mert Magyarországon a felsorolt közigazgatási egységeken kívül is vannak olyan települések szerte az országban,

amelyek kapcsolatot tartanak szlovákiai településekkel, pl. Békés megyében, ahol szlovák nemzetiségű lakosok élnek.

Az adatok gyűjtéséhez a magyar belügyminisztérium kimutatásai, a napi sajtó cikkei, a számítógépes honlapok információi és az érintett szereplőkkel 2000 és 2004 között lezajlott hosszú beszélgetések (mélyinterjúk) járultak hozzá. Fontos megjegyezni, hogy a magyar oldalról több adat áll rendelkezésünkre, mint a szlovák oldalról. A különbséget jól érzékelteti egy fontos megismerési eszköznek a léte. Míg a szlovák oldal összesen 1668 településének csak 14,4%-a rendelkezik számítógépes honlappal, addig ez az arány a magyar oldalon 38,9% a vizsgált 927 települést illetően.

45. A magyar-szlovák határ menti megyék, illetve kistérségek

Forrás: MTA RKK ÉMO Miskolc, Mády Máté.

A magyar-szlovák kapcsolatok általában, ezen belül a települések kapcsolatai is 1998 után kaptak erősebb lendületet, amikor Szlovákiában felváltotta a szélsőségesen nacionalista kormányt a polgári jobboldal. A határ menti kapcsolatok erősítéséhez hozzájárult az Európai Unió ösztönzése, amit a PHARE CBC keretén belül pénzügyileg is támogatott.

46. Az összes településkapcsolat eloszlása a határ menti magyar megyékben településtípusonként

Megye	Város		Kapcsolat		Város/ kapcsolat	Község		Kapcsolat		Község/ kapcsolat
	db	%	db	%		db	%	db	%	
GYMS	7	12,5	41	17,1	5,9	175	20,1	135	39,0	0,8
Kom_E	8	14,3	40	16,7	5,0	68	7,8	47	13,6	0,7
Pest	8	14,3	36	15,0	4,5	57	6,5	35	10,1	0,6
Nógrád	6	10,7	17	7,1	2,8	122	14,0	12	3,5	0,1
Heves	7	12,5	33	13,8	4,7	112	12,9	39	11,3	0,3
BAZ	20	35,7	73	30,4	3,7	337	38,7	78	22,5	0,2
Σ	56	100	240	100	4,3	871	100	346	100	0,4

Forrás: MTA RKK ÉMO, Miskolc.

Adataink szerint a vizsgált térség 56 városa 240, valamint 871 községe 346 testvérvárosi kapcsolatot létesített az idők folyamán. A kapcsolatok arányában jól látszik egy erős nyugat felől kelet felé tartó lejtés, azaz a nyugati megyék jóval több kapcsolattal rendelkeznek, mint a keletiek. Ez alól Heves megye jelent kivételt, de csak a városait illetően, mert községi adatai belesimulnak a keleti megyék alacsonyabb arányszámaiba.

47. Az összes településkapcsolat eloszlása a határ menti szlovák megyékben településtípusonként

Megye	Város		Kapcsolat		Város/ kapcsolat	Község		Kapcsolat		Község/ kapcsolat
	db	%	db	%		db	%	db	%	
Pozsony	6	7,7	12	6,0	2,0	87	5,5	14	6,9	0,2
Nagyszombat	15	19,2	39	19,5	2,6	235	14,8	51	25,0	0,2
Nyitra	16	20,5	44	22,0	2,8	330	20,8	72	35,3	0,2
Besztercebánya	24	30,8	49	24,5	2,0	490	30,8	20	9,8	0,0
Kassa	17	21,8	56	28,0	3,3	447	28,1	47	23,0	0,1
Σ	78	100,0	200	100,0	2,6	1589	100,0	204	100,0	0,1

A szlovák oldal jellemzője a települések nagy száma, aminek oka a települések nagyfokú elaprózottsága. Emellett az ország méretéhez képest túlságosan is nagyok a déli megyék. Ennek politikai oka van, így csatolják a déli, határ menti sáv magyar többségű lakosságát a közigazgatás segítségével az északi területek szlovák többségéhez. A testvértelépülési kapcsolatok száma alacsony, a 78 városhoz 200, az 1589 községhez 204 testvértelépülés tartozik gyűjtésünk szerint. A pontosabb városi adatok és a kevésbé pontos községi adatok egyaránt azt mutatják, hogy Pozsony és Besztercebánya megyékhez képest a többi megyében magasabb a testvértelépülési kapcsolatok aránya.

48. A szlovák és az EU-s viszonylatok az összes településkapcsolaton belül a határ menti magyar megyékben településtípusonként (%)

Megye	Városok kapcsolata		Községek kapcsolata	
	Szlovákiával	Európai Unióval	Szlovákiával	Európai Unióval
GyMS	12,2	65,9	36,3	48,1
Kom-E	15,0	65,0	25,5	66,0
Pest	5,6	58,3	17,1	62,9
Nóg	17,6	64,7	58,3	41,7
Heves	3,0	51,5	25,6	23,1
BAZ	16,4	42,5	65,4	15,4
<i>átlag</i>	<i>11,6</i>	<i>58,0</i>	<i>38,1</i>	<i>42,8</i>

A települések kapcsolatrendszeréből kiemeltük a szomszédos állam és az Európai Unió településeivel kötött testvértelepülési kapcsolatokat. Magyar oldalon a városok gazdagabb kapcsolatrendszere miatt a szlovák oldal településeivel való viszony csak 11,6%-os, szemben a községekkel, ahol 38,1%-os ez az arány. Sokkal több európai kapcsolattal bírnak városaink, mint szlovákiaival. A községek esetében közelít egymáshoz ennek a két viszonylatnak az aránya.

49. A magyar és az EU-s viszonylatok az összes településkapcsolaton belül a határ menti szlovák megyékben településtípusonként (%)

Megye	Városok kapcsolata		Községek kapcsolata	
	Magyarországgal	Európai Unióval	Magyarországgal	Európai Unióval
Pozsony	33,3	25,0	64,3	14,3
Nagyszombat	35,9	25,6	98,0	0,0
Nyitra	36,4	6,8	97,2	1,4
Besztercebánya	26,5	24,5	100,0	0,0
Kassa	37,5	21,4	97,9	0,0
<i>átlag</i>	<i>33,9</i>	<i>20,7</i>	<i>91,5</i>	<i>3,1</i>

A pontosabb városi adatok szerint a szlovákiai városok kapcsolatrendszerének harmada adódik a magyarországi kapcsolatrendszerből, míg az Európai Unióval kiépített kapcsolatok aránya egyelőre jóval kisebb. Jegyezzük meg, hogy a városi kapcsolatok 22%-a Csehország, 8%-a pedig Lengyelország felé irányul. Ezeket az adatokat a táblázat terjedelmi okok miatt nem tartalmazza. Különösen erős a testvértelepülési kapcsolat Magyarország irányába a községek esetében. Itt azonban a 91,5%-os arányt csak becslésnek tekintjük, mert teljeskörű és pontos adatok hiányában csak azt mondhatjuk biztosan, hogy a magyarországi települések szlovákiai testvértelepüléseinek nincs, vagy alig van más testvértelepülési kapcsolata. Ennek oka az, hogy a déli, határ menti települések többsége magyar nemzetiségű, vagy többségében magyar, számukra a magyarországi kapcsolat a döntő, a meghatározó. Másrészt – ha tiszta szlovák településről is van szó – a hátrányos helyzet enyhítését a határ másik oldalán található magyarországi településsel összefogva tudja csak megoldani. Harmadrészt a déli szlovákiai települések országukon belül a legszegényebbek közé tartoznak, ezért kevés jövedelmükre való tekintettel meg kell gondolniuk, milyen kapcsolatrendszer ápolása hoz hasznot a település fejlődése számára.

A határ menti széles sávot tekintve minél közelebb van egy település a határhoz, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a határ másik oldalán

rokonok élnek. A magyar oldalon sok helyen laknak olyanok, akiket a második világháború után Csehszlovákiából elűdöztek az etnikailag tiszta állam megteremtése érdekében. Ők visszajárnak ott maradt rokonaikhoz. Sokan a szlovák oldalon élő magyarok nemzetiségi elnyomását szeretnék enyhíteni szolidaritásuk kifejezésével, ezért keresik a velük való együttműködés lehetőségét. A lakosság nemzetiség szerinti kevertsége miatt a magyar oldalon is élnek – ha elenyésző számban is – szlovákok, akik közül sokan már nem is beszélnek anyanyelvüket, de igyekeznek fenntartani kapcsolataikat a másik oldalon élő rokonaikkal. Végül említjük meg azokat, akik pusztán praktikus, gyakorlatias okokból keresik a kapcsolatot, mert van ami a másik oldalon olcsóbb, van ami csak a másik oldalon kapható, stb. Az egyéni, családi átjárásokat könnyítik a falunapok, városnapok, fesztiválok, vásárok, amelyek alkalmával megnyitják a határt a másik oldalon lévő közele, néha pár száz méterre lévő település lakosai előtt. A felsorolt lehetséges viszonyok érvényesek egy település minden társadalmi rétegeire, így a település véleményalkotóira is. Az egyéni irányultságok kifejeződésének hivatalos keretet ad az önkormányzat, ha testvértelepülési együttműködést kezdeményez a másik oldal településével.

A települések politikai önállósága azt jelenti, hogy a település tart fenn különféle oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, kommunális, stb. intézményeket. Ezeknek az intézményeknek a beosztott szakemberei vagy vezetői különféle, az előző bekezdésben említett egyéni okok miatt kapcsolatokat kereshetnek a határ másik oldalán lévő kollégákkal. Mivel az intézmények kapcsolatteremtése nem teljesen független a fenntartótól, mert az legalább tudni szeretne róla, illetve ha a kapcsolatteremtésnek költségvetési vonzata van (pl. utazási és szállásköltség), akkor indoklást kér, mérlegeli a kapcsolat szükségességét. A testvértelepülési kapcsolat kezdeményezése ilyenkor az intézménynek is érdeke, hogy mindkét fél önkormányzati vezetői egyeztessék a kapcsolatteremtés mértékét. Ez a települések vezetőinek politikai érdeke, mert a kibontakozó együttműködés siker esetén lakossági elégedettséget, szavazatokra váltható népszerűséget hoz.

a) A határ menti települések egyik legnagyobb gondja a közlekedési értelemben vett fizikai elzártságuk. Mozgásukat gátolja, életlehetőségeiket szűkíti a határ. Ezért áll ezeknek a településeknek az érdekében a határon átvezető utak,

hidak felújítása. A határok eltűnésével könnyebben tudnak lakosaik munkához jutni, ellátást, szolgáltatást igénybe venni a határ másik oldalán lévő szomszédos településeken. Nem kell 40-50-60 km-t utazni, hogy valamilyen számukra szükséges szolgáltatáshoz, ellátáshoz hozzájussanak.

b) A települési igények olcsóbb kielégítése érdekében a határ menti településeknek össze kell hangolniuk kommunális fejlesztéseiket, hogy pl. a települést ellátó vízművek, a szennyvízelvezetés, a hulladékelhelyezés, stb. technikailag a legkönnyebben és legolcsóbban megoldható legyen. A tervek kidolgozása, a műszaki tervek elkészítése, a kivitelezés számtalan kérdést vet fel. A legnagyobb kérdés ilyen esetekben a megvalósításhoz szükséges pénzügyi források előteremtése.

c) Az önkormányzati szintű cselekvések már keretet adnak, lehetőséget adnak a vállalkozói igények kielégítésére is.

Annak ellenére, hogy a testvértelepülési kapcsolatok száma 1990 után nőtt meg jelentős mértékben, mégis azt kell mondani, hogy az együttműködésnek csak az alapját jelentik. Ennek oka az, hogy az ilyen pontszerű, egyedi kapcsolatok csak akkor hatékonyak, ha valóban egymáshoz közeli településekről van szó. Ilyen település valóban sok van a határ mentén, de még ezek a települések is törekednek több település együttműködését megszervezni. Elképzelhető a testvértelepülési kapcsolatnak olyan változata is, ahol az egymástól távol lévő települések mintegy hálózatot alakítanak ki valamilyen fontos cél érdekében, ezért egymással kötnek szerződést, ezért közösen tervezik meg fejlesztéseiket, de ez a tágasabb kapcsolati háló még csak lehetőségként van meg a jelenlegi településközi viszonyokban.

Általánosabb az, hogy a testvértelepülési kapcsolat területileg kibővül, regionális együttműködéssé szerveződik. Ennek az az oka, hogy a települések egyedi igényeire is könnyebb úgy pénzügyi forrást keresni, ha több település fog össze. A regionálissá váló kapcsolatok esetében a városok kerülnek vezető pozícióba, mert ők rendelkeznek megfelelő szakemberekkel a tervezéshez, a végrehajtáshoz, amihez a kisebb települések erejüknek megfelelően csatlakozhatnak. Van arra is példa, hogy a nagyobb, regionális szervezeti egység megteremtése adott ösztönzést a benne lévő tagtelepüléseknek ahhoz, hogy maguk is keressenek saját maguknak testvértelepülést.

A települési kapcsolatok regionalizálódásának több oka van. Ez az ok lehet a vonzáskörzetek kiegészítésének szándéka, pl. a turizmus jobb megszervezése, a környezetvédelem, a vízgyűjtő területek védelme, a hulladékelhelyezés, stb. Ilyen esetekben a táji összetartozás az együttműködés alapja. A táj lehet valóságos természeti táj, de lehet egy hajdani közigazgatási egység, pl. a megye is. Ilyen esetben a hajdani megye területén lévő települések kapcsolatrendszerét állítják helyre. Lehet az együttműködés alapja gazdasági érdek is, amikor pl. a nyersanyaglelőhelyet és a feldolgozókapacitást a határ választja el egymástól.

Jelenleg az mondható, hogy a testvértelepülési kapcsolat a nagyobb területi, települési együttműködéseknek ad háttérrel, megerősíti a települések fejlesztési célból létrehozott összefogását. Ennek bemutatására álljon itt néhány példa.

Salgótarján-Besztercebánya 1995-ben kötött egymással szerződést a kapcsolatok elmélyítéséről. Ez két vezető szerepet betöltő közigazgatási egység együttműködésének kezdetét jelentette, mert a Nógrád megyei önkormányzat és három szlovákiai járást egybefogó közigazgatási egység, a kerület együttműködését jelenti. A szerződés szerint rendszeres tapasztalatcserére kerül sor a közgyűlés tagjai, a különféle közintézmények tisztségviselői között, kapcsolatfelvételt létesítenek a kereskedelmi- és iparkamarák között, de kitértek a sport és kulturális élet közös programjaira, valamint a gyerekek táboroztatására is. Rendszeres lett a múzeumok, a fotóklubok közötti kiállításcsere, a két város hivatalai között a szakmai kapcsolatokon túl a szakszervezetek is szerződést kötöttek egymással. Ennek eredményeként csereüldötetésben vesznek részt. A vezetők a szerződés szerint évente kétszer találkoznak.

Hollókő - Vlkolínec falvak kapcsolata: 1994-ben a világörökség megtisztelő cím birtokosa, Hollókő felvette a kapcsolatot Vlkolínec nevű szlovákiai faluval, amely Rózsahegy (Ruzomberok) mellett található, és 1993 decemberében szintén a világörökség részének nyilvánították a 45 parasztházból álló településeggyüttesét.

A **Miskolc-Kassa** kapcsolat elsősorban politikai-kulturális elemekből szövődött össze az elmúlt évtizedben. Ennek egyik látványos megnyilvánulása volt a két város ünnepének egybeesése (Kassán május 7-én, Miskolcon május 11-én van a városünnep, ahol hivatalos a másik város polgármestere is.) A két város színházai (a miskolci Nemzeti Színház és a kassai Thália) kölcsönösen vendégszerepeltek egymás intézményeiben, illetve a 2000. év júniusában megrendezett nemzetközi

színházfesztiválnak a kassai *szlovák* színház (a Divadlo) is ünnepelt résztvevője volt. A két város közös kiadású kétnyelvű könyvben mutatta be a két várost, stb. A kapcsolatokra nagy hatást gyakorolt a szlovák belpolitika változása, illetve ezen belül az a jelenség, hogy Kelet-Szlovákia, azon belül Kassa városa és annak főpolgármestere a pozsonyi kormánnyal szemben demokratikusabb nézeteket képviselt. Ez megmutatkozott az Európai Unióról való megnyilatkozásaikban és a nemzetiségi politikáról vallott felfogásukban egyaránt. Ennek demonstratív megnyilvánulása volt a kassai főpolgármester és a miskolci polgármester rendszeres találkozója, ahol egyre markánsabban esett szó a két város közötti kapcsolatok fejlesztési lehetőségeiről.

III.3. Társadalmi (civil) kapcsolatok

A testvértelepülési kapcsolatok hol keretei lesznek további társadalmi szervezetek kapcsolatainak, hol a civil szervezetek együttműködése ösztönzi a települési önkormányzatot arra, hogy maga is teremtsen valamilyen együttműködési formát. A határ menti kapcsolatokban résztvevő szervezetek típusai szerint vannak

- civil szervezetek
- gazdasági (érdekvédelmi) szervezetek
- önkormányzatok
- kistérségi szövetségek, szervezetek
- megyei önkormányzatok

Ezek a szervezetek a formai-jogi keretek mellett abban is különböznek egymástól, hogy milyen indíttatásra kezdtek a határ menti kapcsolatokkal foglalkozni. Az *indíttatás típusa* szerint megkülönböztethetünk:

- *Belső indíttatásra*, saját elhatározásból, önálló kezdeményezésre, ma divatos kifejezéssel: alulról jövő kezdeményezésre létrejött szervezeteket. A döntő szempont ilyenkor a tagok személyes igénye, világszemlélete. Ezek az önkéntes kapcsolatok létrejöhetnek civil szervezetek, városok és falvak önkormányzatai, gazdasági szervezetek között.
- *Külső ösztönzésre*, felülről jövő kezdeményezésre, kifejezetten a határ menti térségek fejlesztésére alakult szervezetek. Ennek tipikus példája az Európai Unióban honos eurorégiók megszervezése, vagy a határ menti

társaságok fejlesztésére szolgáló uniós pályázati lehetőségek kihasználása. Az ide tartozó szervezetek többsége önkormányzat. Az is kimutatható, hogy az esetek túlnyomó többségében már rendelkeztek külkapcsolatokkal, többnyire épp azzal a településsel, területtel, állami-önkormányzati szervezettel, amellyel most hirtelen új alapokra helyezik a hagyományos, több évtizedes, elsősorban (kényszerű) reprezentálásban kimerülő kapcsolatot. Ebben az esetben a külső hatás, a pályázati lehetőség a katalizátor szerepét tölti be.

A kezdeményezések *funkció szerint* is tagolhatók, habár mindegyiknek a társadalmi integráció a legfőbb célja, csak más eszközökkel.

- A *környezetvédelmi szervezetek* együttműködései a legismertebbek és a legváltozatosabbak. Azért is külön típusok, mert nagyon határozott ideológiával rendelkeznek: a természet nem ismer politikai határokat, a természet védelme nem lehet tekintettel politikai határookra, mert a Föld, a természet megmaradása fontosabb, mint a pillanatnyi politikai érdekek. Ez a fenntartható fejlődés ismert gondolataiban fejeződik ki. Ebben a vonatkozásban ideológiájuk kapcsolódik a liberális, a szabadkereskedelmet hirdető piaci ideológiákhoz, csak annak egy modernebb, az új kihívásokra szélesebb kitekintéssel válaszoló válfaja, túllép annak szűk gazdasági, emiatt már az emberi létet is fenyegető, pusztító érdekkörén.
- Szintén a eset *a gazdasági* érvek alapján megteremtett kapcsolat is, amikor az egyes országok gazdasági érdekcsoportjai így akarják kikényszeríteni a piaci elvek megvalósítását. Ezek a szervezetek arra is példák, hogy működésük, létezésük lényegéből fakadóan állandóan figyelik azokat a lehetőségeket, amelyeken keresztül kifejthetik tevékenységüket. Itt nem csak egyes gazdasági, üzleti partnerekről van szó, hanem a gazdálkodókat képviselő szervezetekről is. A Rimaszombati Vállalkozók Társulása például együttműködési nyilatkozatot adott ki a Nógrád megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvánnyal és az Ózdi Vállalkozói Centrum és Inkubátor Alapítvánnyal közösen.

- A következő csoportot jelentik az önkormányzati szervezésben létrejött településközi kapcsolatok, amelyek jelentős *társadalmi, állampolgári igényeket* fejeznek ki. Ezek elsősorban politikai-adminisztratív együttműködések, de sok esetben kirajzolódik mögöttük jelentős lakossági érdek is, ami a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére sarkallja az önkormányzatokat.

50. A határ menti kapcsolatok működési tere

	ESZKÖZ	MÓDSZER	CÉL
Szocializmus	Párt- és állami szervezetek	Központi irányítás, mindig külső parancs (Moszkva- X főváros)	A proletártestvériség reprezentálása
Polgári korszak	<i>Szervezeti háló</i> • civil szervezetek • gazdasági érdekképviselők • önkormányzatok • kistérségi szövetségek • megyei önkormányzatok • eurorégiók	<i>Saját elhatározás</i> (hazai érdekek) <i>Külső indíttatás</i> (anyagi előny megszerzése) (európai érdekek)	<i>Társadalmi integráció</i> • környezetvédelem • gazdasági együttműködés • állampolgári érdekek (családi, szomszédügyi, üzleti)

Forrás: saját szerkesztés

A táblázat összehasonlítja a szocializmus és a polgári, kapitalista korszak működési mechanizmusát a határ menti kapcsolatok szempontjából. Jelenleg a kapcsolatok eszközét gazdag szervezeti háló jelenti, a szervezetek saját elhatározását külső támogatás is segíti, és közös céljuk a társadalmi integráció megvalósítása.

A társadalmi/civil szervezetek jelentősége abban van, hogy hálózatszerű felépítésükkel rugalmasan tudnak alkalmazkodni a lehetőségekhez. A hazai gyakorlat úgy alakult, hogy egy-egy nagyobb önkormányzat közös épületben helyezte el a város civil szervezeteit, és ez a költségkímélő megoldás szervezési előnyöket eredményezett. Szervezetek, személyek és programok olyan összeszövődését, ami sokszor kibogozhatatlanná teszi a cselekvéseket, viszont megsokszorozza a hatékonyságot.

III.3.1. Környezetvédő szervezetek

Civil szervezetekről van szó ebben az esetben is, de mégis különböznek a többiektől az erős ideológiai alapvetés miatt. A civil szervezetekre általában

jellemző ideológiai sokszínűségben belül a környezetvédő mozgalmak a fenntartható fejlődés elveit hirdetik. Másik jellemzőjük az erős szakmaiság. Ez minden nyitottságuk ellenére bizonyos zártságot is eredményez, amit jó közönségkapcsolattal, közösségfejlesztő módszerekkel oldanak fel. Szerveződésüket, tevékenységüket két szervezet bemutatásával érzékeltetem

1. Ipoly Unió (Vác)

1991-ben a magyar országgyűlés – a szlovák kormánnyal egyetértésben – döntött a Duna-Ipoly Nemzeti Park létrehozásáról közösen a két országban. Ez régi követelése volt a természetvédőknek, mert a szlovák fél egy 1975-ös terv alapján az Ipoly folyón duzzasztóművet épített és emellett keresztgátakkal „csatornásította” a folyót. Ez ellen a magyar és a szlovák környezetvédők közösen tiltakoztak. Ez volt a legfőbb indok az Ipoly Unió létrehozásában 1996-ban.

A szlovák vízügyi szervek indoka az volt, hogy az Ipoly, amely Szobnál torkollik a Dunába, igen szeszélyes vízjárású. A folyó megzabolázására valósították meg azokat a beruházásokat, amelyek azonban csak árvízvédelmi, mezőgazdasági, és energetikai célokat szolgáltak, és sosem vettek figyelembe környezetvédelmi érveket. Levágták az Ipoly kanyarjait, hogy a nagy vizeket gyorsan levezesse, az Ipolyba folyó kis vizeket duzzasztógátakkal fogták meg öntözési céllal. A beruházások során számtalan nemzetközi jelentőségű vizes élőhely pusztult el. A keresztirányú gátak darabokra szelik a folyó élővilágát. A mesterségesen kialakított szűk medrekben növekedtek az árvízi csúcsok, amelyek magasabb gátakat kívánnak.

2. HOLOCÉN Természetvédelmi Egyesület (Miskolc)

Miskolcon nem az összes civil szervezetnek van egy közös háza, hanem öt környezetvédő szervezet található egy sajátos konstrukcióban.

Európában másodikként, 1992-ben jött létre az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány. Az alapítványt a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Önkormányzat, az Észak-magyarországi Gazdasági Kamara, a Zöld Akció Egyesület és egy magánszemély, Lemb Norbert alapította, felismerve, hogy az emberi környezet fokozatos pusztulása, a természeti erőforrások pazarlása az emberiség jövőjét fenyegető folyamat. Az alapítvány azonban magát az intézményt

is a fenntartható fejlődés mintaterületének tekintve szervezését és működését is ennek szellemében építette fel. Létrehozták a megyei Környezetvédelmi és Területfejlesztési közhasznú társaságot, ami termelő, gazdálkodó céggként kiegészíti az elméleti munkákra hivatott intézet tevékenységét. Ez az intézményi önfenntartásra, fenntarthatóságra törekvés hozta létre a Közép-és Kelet-európai Diverzitás Munkacsoportot (CEE-WEB Hungary), aminek a titkársági teendőit az intézet látja el. Itt kapott helyet a Zöld Akció Egyesület és a HOLOCÉN egyesület is. A közös infrastruktúra-használat, a közös adminisztráció, a projektekben való közös részvétel mind a takarékosabb megoldásokat jelenti, segíti a szervezet gazdasági önállóságát. Programjaik többségét több pályázaton nyert pénzzel, és több országgal összefogva hajtják végre.

A HOLOCÉN egyesület Magyarország első természetvédelmi egyesülete. 1979-ben jött létre Miskolcon a Bükki Nemzeti Park Baráti Köre, amely 1981-ben átalakult Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Természetvédelmi Egyesületté. A HOLOCÉN nevet 1984-ben vette fel.

Az egyesület célja a természeti értékek megismerése, megismertetése, és a természet védelme érdekében az elméleti és gyakorlati munkák végzése és irányítása, az ökológiai szemlélet terjesztése. A természeti jelenségek és a táj védelmekor azonban nem igazodhatnak a politikai határokhoz.

A szemléletből és a környezeti tényekből kiindulva találták meg a kapcsolatot a szlovákiai, közelebbről a kassai SOSNA (erdei fenyő) Egyesülettel. 1995-től közös céljuk a Hernád vízgyűjtő területének, a Hernád vidékének a föltérképezése és védelme. Az ökoturizmus fejlesztése érdekében közös turistakalauzt készítettek.

A folyó védelmére vízkémiai méréseket szerveznek. Hat hónapon keresztül folyófigyelő csoportok vesznek vízmintát a Hernádból, az eredményeket a kassai laboratóriumban elemzik. A folyófigyelő csoportokat magyar és szlovák iskolásokból és tanáraikból szervezik. Létrehozták a közösen működő „Védem az én folyómat” mozgalmat. A méréseket rendszeresen megisméttlik, hogy minél nagyobb figyelem terelődjön a folyó állapotára. Felkutatják a szennyező forrásokat, tájékoztatják az önkormányzatokat a kialakult helyzetről. A munka során pályázatok segítségével képzéssel és szervezéssel segítik az önkormányzatokat, hogy a víztisztítást szem előtt tartó fejlesztéseket valósítsanak meg.

A HOLOCÉN, a SOSNA, és négy önkormányzat (Füzér, Hollóháza valamint Szkáros és Zsadány a szlovák oldalról) közös programra adott be pályázatot a Kárpátok Alapítványhoz. (Hollóházán van szlovák kisebbségi önkormányzat is, ők is bekapcsolódtak.) A pályázattal az a céljuk, hogy kidolgozzanak egy határon átívelő vidékfejlesztést és környezeti együttműködést. Az eltervezett program egyik eleme egy kerékpárút az egykori borúton Kassáig, a másik elemet a határon áterjedő szennyeződések ügye jelenti, mert a kassai vasmű szennyezése a magyar oldalt erősen érinti. Szerepel még tervükben a hulladéklerakók megszüntetése is.

Szlovákiában már működik a szelektív hulladékgyűjtés, azt szeretnék megvizsgálni, hogy itt hogyan lehetne elindítani ezt a folyamatot. Az a céljuk, hogy a települések lakóit képessé tegyék arra, hogy önmaguk meg tudják fogalmazni igényüket a környezettel szemben, és ezt az igényüket a helyi önkormányzat meg is tudja valósítani. Szakembereik segítik a pályázatok elkészítését. Ezek a pályázatok és a tervezett munkák mind határon átnyúló közös munkákat jelentenek. A feladatok elvégzése munkahelyteremtéssel is jár, mert az önkormányzatoknak a vízminőség, a tájvédelem érdekében munkát kell végeztetni.

III.3.2. Gazdasági kezdeményezések

1. Szilikát Vállalkozási Övezet

1998 végén kezdeményezte a szlovák-magyar kereskedelmi kamara losonci regionális szervezete egy határon átnyúló együttműködés létrehozását. Ennek oka az volt, hogy akkori politikai helyzet miatt joggal gondolhattak arra, hogy Magyarország már tagja azoknak az országoknak, akik korai, vagy legalábbis korábbi csatlakozást remélhetnek, tehát már tagjelölt ország. Ekkor még úgy tűnt, hogy Szlovákiának erre csak később lesz esélye, emiatt a szlovákiai vállalkozók úgy érezték, hátrányba kerülhetnek magyar kollégáikkal szemben. Kezdetben kamarai és városvezetői találkozót szerveztek a kérdés megvitatására, ezeken kiderült, hogy együttműködésükben nincs nemzetiségi vonatkozás (ez döntő szempont a szlovák fél szemében), gazdasági érdekeket követnek az elképzelések. A magyarok féllépcsnyi előnyét szerették volna kihasználni.

A losonci vállalkozók nagy terveket dédelgetnek, amit *Szilikát Vállalkozási Övezet* néven foglaltak össze. (A név a környék legfontosabb ásványára, az üvegyártás alapanyagául szolgáló szilikátra utal.) Nagyívű fejlesztési programot tartalmaztak terveik: az ásványi anyag kitermelését, feldolgozását, kutatóintézet létrehozását, infrastruktúra fejlesztését, stb. A szilikát feldolgozása nagyon energiaigényes, emiatt még 3 új nagyteljesítményű erőmű építését is tervezték. A már meglévő muhi atomerőmű teljesítménye is kevés az elkészült tervek szerint.

Amikor a szlovák állam 1998 után elkészítette a közigazgatás érdekeit szem előtt tartó területrendezési tervét, ami közigazgatási-területi alapon szervezné át az eddigi járásokat, körzeteket, a szilikát feldolgozásában érdekelt vállalkozók ennek a módosítását kezdeményezték, mert a beosztás nem esett egybe fejlesztési terveikkel. Területileg szélesebb, de mélységében rövidebb rendezési terület kijelölésében voltak érdekeltek.

A benyújtott tervek csak szlovák területre vonatkozó fejlesztéseket tartalmaztak, nincs szó arról, hogy magyar területet is bevonnának az ásvány feldolgozásba. A programnak az a közös vonása, hogy út- és vasútfejlesztés is szerepel benne. (Ipolyság-Hont-Drégelypalánk közötti vasútvonalon mindössze 6 km-es távolságon van fölszedve a sín.) A szlovák félnek ez a vasútvonal fontos volt az áruszállítás miatt, mert egy Észak-Dél irányú összeköttetést biztosítana. Siker esetén a megjavított közlekedés erősítette volna a Nyugat-nógrádi regionális összeköttetést.

A fejlesztést európai fejlesztésként tervezték, aminek a sikere esetén további lépésekről is gondolkodtak, mert az üvegyártásban és a vegyiparban lehetőség van a későbbi együttműködésre. A síküveg-gyártás megszűnt Salgótarjánban, viszont a romjain több kisebb-nagyobb cég működik, amelyek specializálódtak pl. biztonsági üvegekre, autóüvegekre. A szlovák oldalon viszont megmaradt a síküveg-gyártás. A két fél összekapcsolódása lehetőséget teremtene pl. közös kutatóintézet létrehozására. A kerámia-gyártás is alkalmat ad az együttműködésre a foglalkoztatásban is.

2. Ózdi Vállalkozási Övezet

1997-ben kezdeményezték a kormánynál, hogy az Ózd-putnoki kistérség 28 települési önkormányzata és Észak-Heves megye 33 települési önkormányzata

létrehozassa az Ózd-Putnok-Észak-Heves térség Vállalkozási Övezetet. Az ide tartozó települések egy ipari körzetet alkotnak, ők adták a munkaerőforrását az északi iparvidéknek. A gazdasági válság is közösen sújtotta őket, közös gondjaikat így akarják megoldani. Ennek tervezésekor merült fel a szomszédos szlovákiai térségekkel (Rimaszombat) való kapcsolat felelevenítése.

A határ másik oldalán Rimaszécs van, lehet, hogy egy idő után nekik lesz fontos a határ megnyitása, amennyiben az Ózd-Putnok-Észak-hevesi térség fejlődése megindul. Erre a térségnek is szüksége lehet, ha elfogy a saját munkaerejük. Susánál lehet egy kishatár menti átkelőt nyitni. A terv egyelőre terv maradt.

3. Kárpátok Határ menti Gazdaságfejlesztési Szövetség (KHGSZ)

A piacgazdaság logikája indította arra az ország észak-keleti csücskében lévő vállalkozásokat, hogy keressék a lehetőségét egy olyan külgazdasági együttműködésnek, amelyik a múltban jól működött. A hagyományt az 1918 előtti gazdasági közösség nagy piaca jelentette a Kárpátok mentén.

1990 októberében bejegyezték a nyíregyházi cégbíróságon a *Kárpátok-Tisza Alapítványt* azzal a céllal, hogy az Alpok-Adria Munkaközösség mintájára ebben a térségben segítse előmozdítani a sokoldalú együttműködést. Ebben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, a Magyar Hitelbank és két magánszemély szerepelt alapítóként. Ehhez a szervezethez lengyel, ukrán, román és más magyar megyék is csatlakoztak az idők folyamán. Hatása nagy volt, mert 1991-ben ösztönzésére megalakult a nyíregyházi PRIMOM Vállalkozásélénkítő Alapítvánnyal együttműködve a Kárpátok-Tisza Vállalkozói Klub. Előkészítették például a vállalkozói információs rendszer néhány munkaállomásának áttelepítését a szomszédos külföldi megyékbe. A még mindig létező alapítvány továbbra is támogatja a regionális külgazdasági együttműködést.

1993-ban Lillafüreden aláírták a Kárpáti Kamarák Együttműködési Szerződését. Ebben az ungvári, a lemergi, a kassai, a nagymihályi, a rzeszówi, a nagyváradi és az észak-magyarországi ipari- és kereskedelmi kamarák vezetői nyilvánították ki azon szándékukat, hogy javítják az általuk képviselt régiók gazdasági kapcsolatait.

Ezt a szerződést 1999-ben hatan megújították: a rzeszowi, a kassai, az ungvári, a lemergi, a nagyváradi és a Borsod megyei kamarák elnökei. A szerződésben vállalták az üzleti élettel kapcsolatos információk cseréjét, pl. a vámok, a jogi szabályok, az engedélyeztetés változásai esetében, illetve figyelemmel kísérik országukban a pályázati lehetőségeket a kölcsönös szereplési lehetőség szempontjából, évente összegzik és elemzik az elmúlt év teljesítéseit.

Mindezek a körülmények kedvezően hatottak a *Kárpátok Határ menti Gazdaságfejlesztési Szövetség (KHGSZ)* létrejöttére. Az 1993-ban megalakult Kárpátok Eurorégió célkitűzéseivel összhangban, a főtítkársággal egyeztetve megkezdődött 1994-ben a hármass határ vidékén tevékenykedő vállalkozásfejlesztési szervezetek együttműködése, amit még ebben az évben a szlovákiai Nagykaposon szerződéses formába is öntöttek. Az alapítók: a Nagykaposi Vállalkozásfejlesztési Központ (Szlovákia), a Magyar Értelmiségiék Kárpátaljai Közösségének Gazdaságfejlesztési Társasága (Ungvár-Ukrajna) és a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (Sátoraljaújhely). A szövetség törekvése, hogy segítséget nyújtson a kis- és középvállalkozások megalakításában és fejlesztésében, a határokon túli szakmai, kereskedelmi kapcsolatok által a tagok határ menti együttműködésében. Céljuk az egységes információs bázis és a működtetést biztosító rendszer létrehozása, vállalkozási övezetek és vámszabad területek létrehozásának kezdeményezése a három ország határos térségeiben, az üzleti kapcsolatok közvetítése, nemzetközi támogatások megszervezése, egységes térségi fellépés a régió fejlesztése érdekében a saját önkormányzati és állami szerveknél, ajánlások készítése a határátkelés megkönnyítése érdekében

A szövetséget 12 tagú tanács irányítja (három országból 4-4 fő), székhelye Sátoraljaújhelyen a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány irodájában van. Az iroda ügyvezetője egyúttal a szövetség elnöke.

A szövetséget három vállalkozásfejlesztő központ kötötte meg, de az együttműködés által érintett, szóba jöhető területek sokkal nagyobbak, mert *szlovák részről* a tanács tagja lett a nagymihályi járási hivatal elöljárója, a szlovák kereskedelmi és iparkamara kassai regionális irodájának vezetője, és a nagykaposi vállalkozói központnak együttműködési szerződése van a terebesi járási hivatal mellett működő Phare-támogatású Regionális Tanácsadó és Információs Szolgálattal. Szlovákiában tehát a kassai, a nagymihályi és a tóketerebesi járásra

terjed ki a szövetség hatóköre. *Ukrán részről* az ungvári iroda tagja a megyei adminisztráció, a vállalatok és a PRIMOM Vállalkozásélénkítő Alapítvány (Nyíregyháza) által 1995 decemberében létrehozott határ menti interregionális vállalkozásfejlesztési szövetségnek is, így az egész Kárpátalja megyében kínálja szolgáltatásait. A *magyar fél* a megyei regionális vállalkozásfejlesztő központ alközpontja, s ilyen minőségében szintén tagja lett a PRIMOM által létrehozott ukrán-magyar határ menti együttműködésnek, tehát tevékenysége Borsod megyére és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére is kihat. Ténylegesen azonban a közvetlenül résztvevő és hasznot remélő terület ennél jóval kisebb, az együttműködési zóna mintegy 50 km-es sugarú kört jelent, amelynek a centruma a szlovák-ukrán-magyar hármas határra esik.

A szövetség tagjai arra számítanak, hogy szervezetük más, hasonló törekvésű szervezetek hálójának egyik láncszemeként működik. Ezek a (nagy) szervezetek a következők, a nagyobbtól a kisebbek felé haladva: a Közép-európai Kezdeményezés (KEK), a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA), Kárpát-vidéki Régiók Együttműködése (Krosno), Kárpátok-Tisza Alapítvány (Nyíregyháza), Kárpátok Eurorégió (Debrecen), Kárpáti Kamarák Szövetsége (Miskolc-Lillafüred), Kárpátok Határ menti Gazdaságfejlesztési Szövetség (Nagykapos), Kárpát-Eurorégió Fejlesztéséért Alapítvány (Kassa) és az önkormányzatok között kialakult kapcsolatok.

A tagok azt a lehetőséget akarják kihasználni, ami az egymás mellett fekvő térségek komplementaritásából adódik. Az eredmények már látszanak, mert a külkereskedelemben az érintett megyékkel az országos adatokhoz képest nőtt a forgalom intenzitása. Céljuk a gazdasági együttműködés fejlesztése, ennek érdekében a versenyképes árualapok mennyiségének növelése, a kommunikációs összeköttetések fejlesztése, a tőkevonzás képességének javítása, az életminőség javítása, a közlekedés könnyítését jelentő határátkelőhelyek modernizálása, illetve megnyitása. A megnyitásra javasolt átkelőhelyek a következők: Beregsurány Ukrajna felé, Dámoc, Hollóháza, Felsőregmec Szlovákia felé. A tervek jelzik, hogy szerves gazdasági kapcsolatok újraépítéséről van szó.

Tevékenységük eredményeként megnyílt 1997-ben egy irodájuk Királyhelmeceen (Szlovákia), Kárpátalját 1998-ban különleges gazdasági övezetté nyilvánították. 1996-tól televíziós gazdasági műsort sugároznak havonta

Sátoraljaújhelyről magyar, szlovák és ukrán nyelven. Negyedévente megjelenik három nyelven a Kárpátok Gazdasági Szemle (*Dankó 1999*).

4. A tarcali borút program

1918-cal bezárólag a magyarországi Hegyalja települései a megtermelt bor egy jelentős részét a tőlük északra fekvő országokban adták el, ahová szekereken, hordókban szállították a hegy levét. A vasút korában természetesen ők is váltottak vaspályára, de az útvonal megmaradt: Tarcal, Kassa, Eperjes, Krakkó. Ezt az útvonalat az 1918-as határváltozások megszüntették. 80 év elteltével, a régi, több száz éves gazdasági kapcsolatok felélesztése érdekében kerestek támogatókat a falu képviselői és találtak többek között a Kassán székelő, a Kárpátok Eurórégió országaiban tevékenykedő Kárpát Alapítványnál. A vállalkozás költséges volt, mert a szekereket kamionokkal szállították, de vitték a kirakodóvásár teljes felszerelését is. A személyzet a táncosokkal együtt külön utazott. Céljuk a monopóliumok előnyének megtörése, hogy a kereskedők ne a nagy monopolszervezeteken keresztül rendeljék meg a bort, hanem közvetlenül a termelőktől.

Az út sikeressége miatt ennél sokkal nehezebben megvalósítható tervet is meg akarnak valósítani: valaha Szentpétervár is célpontja és jó fogadója volt a borok királyának. Ennek az útnak a megszervezése még nagyobb feladat lesz.

A *Kárpát Alapítvány* a Kárpátok Eurórégió egész területén szervez és támogat programokat határon átnyúló kapcsolatok esetében. Központja Kassán van, a magyarországi képviselet Egerben székel.

III.3.3. Kistérségi szövetségek együttműködése

1. Cserehát Településszövetség

A határ észak-borsodi szakaszán fogott össze a Cserehát Településszövetség (központja Gagyvendégi) és a Bódva-völgyi Települések Szövetsége (központja a szlovákiai Szepsi). El kívánják kerülni azt a reális veszélyt, hogy a határ menti régiók együttműködése megálljon a régióközpontok, illetve a régiók dinamikus területei közötti együttműködésnél, és szinte átugorják a köztes, közvetlenül a határ mentén húzódó hátrányos helyzetű területeket. Az országhatár itt is szervesen összetartozó kistájat vágott ketté. A közlekedés természetes útvonalai és a

gazdasági élet központjai a völgyben alakultak ki, határ pedig az átjárót és a gazdasági centrumokat vágta el a dombvidéki aprófalvaktól.

A változatos földrajzi felépítéshez változatos etnikai összetétel is tartozik. A magyar oldalon magyar, cigány és asszimilálódott lengyel és ruszin népesség, a határ északi oldalán pedig a magyaron kívül szlovák, német (mánta), ruszin, cigány él együtt. A szlovák oldalon jelentős iparosítás ment végbe 1945 után, Szepsiben és Tornán, amit politikai és etnikai okok vezéreltek. A magyar oldalon a hagyományos mezőgazdaság elvesztette piacait, majd az 1990-es átalakulás után tovább sorvadt az amúgy is perifériára került térség.

A két településszövetség között a kapcsolatfelvétel 1991-től datálható. A fejlesztésben érdekelt felek találkozóira a Kány-Buzita határátkelő megnyitására és a tornanádaskai határátkelő nemzetközivé nyilvánítására tett erőfeszítések adtak alkalmat. 1993-ban tartották Tornanádaskán a Határ menti Polgármesterek Találkozóját, ahol állásfoglalás született az együttműködés területeiről, és szervezeti kereteiről. 1996-ban közösen adtak be (sikertelen) pályázatot Phare-forrás megszerzésére a turisztikai kínálat és marketing összehangolt fejlesztésére. 1997 őszén sor került a Határ menti Polgármesterek II. Találkozására. Ekkor határozták el, hogy minél több település találjon a határ másik oldalán testvértelepülést. Kilenc településpár kezdett formálódni. Ezt kívánta erősíteni a közösen beadott „Kézfogás a határon” című pályázat, amelyet a Phare támogatott is. Támogatást kapott az „Együk a magunk kenyerét!” elnevezésű közös pályázat is, amely egy tanulmányra szőtt, tárgya a mezőgazdasági termékek feldolgozottsági fokát növelő lehetőségek. A kétoldalú kapcsolatok megerősödését jelzi, hogy két településpár közösen pályázott a Phare Credo programhoz. Edelény és Szepsi a két város informatikai rendszerének párhuzamos kiépítését, Hídvégardó és Torna a határátkelőhely további fejlesztését tervezi a megvalósíthatósági tanulmány elkészítésével (*G. Fekete 1998*).

2. Medvesaljai Kistérségért Egyesület

A *Medvesaljai Kistérségért Egyesületet* három önkormányzat hozta létre: Cered, Zabar és Szilaspogony. Megalakulása óta további települések csatlakoztak a határ mindkét oldaláról. Az említett három magyar településen túl még Kazár, Bárna és Mátraszele, valamint kilenc település a szlovák oldalon: Tajti, Vecseklő,

Óbár, Egyházasháza, Újbáza, Hidegkút, Dobtelek, Péterháza, Sátoros. Nem bejegyzett társaság még, csak egy laza szövetség, amit a polgármester elődje kötött meg a túrloldaliakkal. A cél az volt, hogy pályázatot adhassanak be egy Medves-fennsíkon keresztüljövő kerékpárútra és túristaútra a CREDO programon belül. Ez nem volt nagy projekt és csak a szlovák oldalon készült el. 1999-ben eldöntötték, hogy bejegyeztetik magukat, hogy könnyebb legyen közösen a Phare-CBC pályázaton részt venni.

III.3.4. Megyei önkormányzatok

Az állami/önkormányzati szervezetek hagyományosan hosszú évtizedek óta tartottak fenn hivatalos kapcsolatokat a szlovák oldallal, ezek jelleg, mérete, minősége a rendszerváltás után azonban változott.

A változás fő oka az önkormányzatiság mint szervezési elv megjelenése volt, amely a maga demokratikus működésével felszínre hozta többek között a határ mentiségéből fakadó nehézségeket. Ezek a nehézségek eddig is ismertek voltak, de nyilvánosan róluk csak ritkán volt lehetőség beszélni és sok nehézségbe ütközött minden olyan szándék, amely cselekedni is, változtatni is akart a kialakult helyzeten. A kapcsolatokat általában hosszú évtizedeken át az országok közötti hivatalos kapcsolatok uralták, más típusú, pl gazdasági jellegű kapcsolatra csak az országok közötti közös megállapodás alapján kerülhetett sor. Így szervezték meg az aratási munkák idején a mezőgazdasági gépek cseréjét.

A változás másik oka a területfejlesztés fontosságának felismeréséből származott. Az egyes települések, önkormányzatok összefogásának szükségességére hamar fény derült, és a közös gondolkodásnak, tervezésnek a határ menti térségekben természetes következménye lett a másik oldalon élőkkel való kapcsolat felvétele.

A kapcsolatfelvételt sürgette a modernizálódó gazdaság logikája is, amely a piaci elv érvényesítése miatt egyre nehezebben viseli el a merev politikai határokat. A piaci elvek egyre erőteljesebb magyarországi érvényesülése, a piaci elvek érvényesülését támogató, sőt sürgető európai és globális kihívások egyre erőteljesebben sürgetik a merev politikai határok feloldását, szabaddá tételét, a

klasszikus piaci elv, a szabad kereskedelem elvének érvényesülését, az emberek és anyagok szabad áramlását.

A változásokon belül új elemet hozott, hogy az Európai Unió belső határai jelképpessé váltak, és mint tagjelölt országnak meg kellett kezdeni a velünk határos országokkal egy hasonló állapotnak a megvalósítását. Ezeket a lépéseket az Európai Unió pályázatokkal ösztönözte. Ez a magyarországi szereplők számára kedvező alkalomnak kínálkozott, hogy az amúgyis már a „levegőben lévő” problémának megoldásakor külső, emiatt független félre hivatkozhatnak a szlovák féllel történő kapcsolatok felvételekor. Mint külső hivatkozási alap mindkét fél számára fontos lett az Európai Unió elvárása.

Ennek a jelentőségét akkor tudjuk felmérni igazán, ha az egyes megyék rövid-, közép- vagy hosszútávú programjait vizsgálva meglátjuk, hogy azokban csak érintőlegesen van szó a magyar-szlovák kapcsolatok fejlesztéséről, a két ország egymáshoz közel fekvő térségeinek együttműködéséről. A megyék 1999 előtt készült terveiben csak mint szokásos fordulat szerepel a szomszédos országgal építendő kapcsolatok erősítése.

Az Európai Unió hatására, mint külső hatásra meginduló kapcsolatfelvétel a CREDO programmal vette kezdetét. Az Európai Unió 1998 nyarán hirdette meg a Phare-országok határszakaszaira vonatkozó Credo programot. Célja a kapcsolatépítés volt, főleg képzések, együttműködések kialakítása szerepelt a támogatandó körbe, nem a beruházások. A kísérletet, az elképzelt terveket a Nógrád megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és a Gödöllői (ma Szent István) Agrártudományi Egyetem dolgozta ki, ehhez csatlakozott a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Területfejlesztési Ügynökség, a Bódva-völgye Városai és Falvai Társulás (központja a szlovákiai Szepsi), az Ózd környéki Órhegy Egyesület és a Heves megyei Területfejlesztési Társulás. A program gazdája a borsodi fejlesztési ügynökség lett.

A CREDO program keretében Heves megye partnere a szlovákiai Rimaszombat járás volt. A két közigazgatási egység nem közvetlenül határos egymással, mert Nógrád megye vékonyan középük nyúlik, de ez nem jelentett akadályt az előtt, hogy közösen adják be pályázatukat 1999 tavaszán. A közös munka témája Heves megye és Rimaszombat járás közötti regionális együttműködés fejlesztése lett.

Célul tűzték ki az infrastrukturális akadályok elhárítását. Ennek a tágabb feladatnak egy közvetlenül megoldandó akadálya van. Határátkelőt kell nyitni Cered és a szlovákiai Tajti (Tachty) között. Ennek a megvalósítása kormányzati akarattól is függ, de 2001-től már el lehetne kezdeni és 2002-ben be lehetne fejezni. A költségek 4 millió euróra tehetők. Szükség volna a két város, Rimaszombat és Eger közötti út javítására, korszerűsítésére, mert a két város között autóbusz-járatokat indítanak.

Emellett szó volt a közgazdasági környezet módosításáról, kedvezményezett vállalkozói övezetek kialakításáról a határ két oldalán. Tervezik közös üzletembertalálkozók és termékbemutatók szervezését. Ennek keretében 2000 májusában a vágsellyei magyar-szlovák üzletember-találkozón már a Heves megyeiek is képviseltetik magukat. A térség vállalkozói mindkét, de akár egy harmadik ország piacán is megjelenhetnének közösen.

Helyzetfeltárást végeztek a természeti adottságokról, a demográfiai jellemzőkről, a gazdaságok állapotáról, a foglalkoztatottságról, az üzleti lehetőségekről, a munkanélküliségről, a környezetvédelemről, a turizmusról. Ebben szerepel a képzési, átképzési, munkavállalási lehetőségek föltárása, a felsőoktatási kapcsolatok fejlesztése. Tervezik az adatbázisok kölcsönös hozzáférhetőségét, a közös megjelenést a világhálón és az informatikai rendszer közös üzemeltetését, folyamatos karbantartását. Négynyelvű (magyar, szlovák, német és angol nyelvű) turisztikai kiajánlások szerkesztését is megcéllozták.

A közös tervek között szerepel a középfokú oktatási intézmények együttműködésének segítése a sport, a kultúra és a szakmai gyakorlat terén, a terület- és vállalkozásfejlesztési igények felmérése, közös médiaprogramok kidolgozása. Fontosnak tartják a közös gondolkodás erősítését, ennek érdekében tudatosítani kívánják a térség szereplőiben az együttműködés szükségességét és a térség érdekeinek szem előtt tartását. A pályázatban azt vállalták, hogy nyolc hónap alatt kidolgozzák ezeket a felvetett problémákat.

A közös munka alatt nyelvi nehézségek alig voltak, mert a szlovák oldalon többnyire magyar nemzetiségű szakemberekkel dolgoztak együtt. Aki szlovák nemzetiségű volt, az is tudott magyarul, esetleg angolra váltottak, ha kifejezési nehézségekkel találták magukat szembe.

A pályázat lehetőséget teremtett a hivatalos kapcsolatok fölvételére, erősítésére. A program keretében a két fél vezetői találkoztak Kassán és a rimaszombati járás felsőbb szervét jelentő Besztercebányán, amely körzetközpont. Mindezzel megteremtették a kereteket az együttműködéshez, most már a gazdasági élet szereplőin van a sor.

III.4. Eurorégiós kapcsolatok

Európában már ötven éves hagyománya van az eurorégiós együttműködésnek. Tevékenységük a mai, határok nélküli Európában is fontos, mert az országhatárok mentén élők hátrányos helyzetüket szeretnék oldani ennek a szervezeti formának a segítségével. Ebben a szerveződési formában a helyi és a regionális hatóságok képviselői, a társadalmi és a gazdasági élet szereplői vesznek részt. Az önkormányzati szereplők jóvoltából politikai döntéshozó szereppel is bírnak, emiatt kapcsolódni tudnak a hazai és az európai döntéshozó szervekhez, résztvehetnek a meghirdetett pályázatokon. Erejüket jelzi, hogy létrehozták az *Európai Határ menti Régiók Szervezetét* (ABRD), amely már az Európa Tanács és az Európai Unió határ menti együttműködést érintő politikájának kialakítására is befolyással van. Megteremtették a nemzetközi jogi kereteket, és kialakították a pénzügyi támogatások politikáját. Ez utóbbiak sorába tartozik az INTERREG, a PHARE CBC, a TACIS CBC programok futtatása is.

Magyarország 1990 után kezdeti lépésként alapszerződésekben szabályozta kapcsolatait a szomszéd országokkal. 1991/92-ben jött létre megállapodás Ukrajnával, Szlovéniával és Horvátországgal, politikai okok miatt jóval később, 1995/96-ban Szlovákiával és Romániával. Ezek a dokumentumok foglalkoznak a határokon átnyúló együttműködésekkel is, mert kitérnek a határ menti együttműködés ösztönzésére, valamint rögzítik, hogy az államhatalmi, államigazgatási, regionális és helyi önkormányzati szervek között fejleszteni kell az állandó és rendszeres érintkezéseket. A magyar-szlovák alapszerződés tárgyalja ezt a témakört a legrészletesebben: „A Szerződő Felek meg fogják teremteni a gazdasági együttműködés különböző formái fejlesztésének feltételeit a határ menti területen, a regionális és helyi szinteken, beleértve a jogi és természetes személyek közötti együttműködést.”

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerződés más helyén korlátozó értelmű megszorítással találkozunk. A szlovák fél kikötötte, hogy a városok és községek közötti együttműködésnek összhangban kell lenniük „a számukra kijelölt hatáskörökkel”, másutt pedig azzal „bátorítják” az együttműködésben résztvevőket, hogy összhangban kell cselekedniük „a belső jogszabályokkal”. Ekkor még Szlovákia nem írta alá az önkormányzatok jogállásáról szóló európai egyezményt sem. Így olvasva kitűnik, hogy Szlovákia mereven ragaszkodik az állami szuverenitás nemzetállami koncepciójához.

Az európai intézmények, különösen az Európa Tanács és az Európai Unió szorgalmazták a regionális és a határ menti együttműködéseket a kelet-közép-európai térségben. Az ezzel kapcsolatos legfontosabb szerződéseket 1997-ben írták alá. Az Európai Unió a pénzügyi támogatás fejében saját döntéshozatali és költségvetési elveinek alkalmazását kérte számon a PHARE-CBC egyezmények végrehajtásánál.

A Kárpátok Eurorégió volt térségünkben az első magyar részvétellel létrejött eurorégió 1993-ban. A román és a szlovák felek politikai visszahúzóda miatt csak 1996-ban történt kedvező változás, ekkor visszatértek az együttműködéshez. Az alapító okirat követi az Európa Tanács által 1981-ben elfogadott *Európai keret-megállapodás a határon átnyúló együttműködésről a területi testületek között* című nemzetközi szerződést.

Szlovákia (és Ukrajna) kérésére azonban erős szűkítő értelmezést építettek bele a dokumentumba. Céljuk az volt, hogy komoly biztosítékokat kapjanak arra, hogy az eurorégió nem fogja veszélyeztetni szuverenitásukat, területi épségüket. Kikötették az alapító okiratban, hogy az alapszabály nem lehet hatással a résztvevő felek belső törvényeire, az együttműködés szerveinek munkája nem lehet semmilyen hatással a résztvevő országok törvényes kötelezettségeire, sőt a kormányok bármikor információt szerezhetnek a döntésekről, az együttműködés szerveiben zajló tevékenységekről, és közvetlen konzultációt is kérhetnek.

A félreértések elkerülése érdekében meg kell állapítani, hogy a magyar-osztrák határon kötött eurorégiós szerződés is tartalmaz megszorításokat, amikor kiköti, hogy az együtt munkálkodó szervezetek egyike sem tevékenykedhet úgy, hogy ellentmondásba keveredjen a nemzeti jogszabályokkal. Azonban a szlovák féllel kötött szerződésben sokkal erősebb a szűkítő értelmezés tartománya, míg az

osztrákban a megengedő lehetőségek rejlenek (pl. a bevonható szervezetek körét illető szabályozásban).

Mivel az említett 1981-es keretegyezmény az eurorégiós együttműködések nemzetközi jogalanyiságát az érintett országok államközi szerződéseikhez kötötte, sok nehézséget okozott a tényleges tevékenység során. Ezek között a legfontosabb az volt, hogy nem lehetett az együttműködő szervezeteknek nemzetközi jogalanyiságuk, aminek hiányában nem pályázhattak önállóan európai fejlesztési alapokra, nem vehettek fel kölcsönöket, nem rendelkezhettek önálló vagyonnal, így nem vállalhattak részt gazdasági fejlesztésekben sem.

Ezért 1995-ben az Európa Tanács kiegészítő jegyzőkönyvet fogadott el a keretegyezményhez. Eszerint a nemzetállami szint alatti önkormányzatoknak joguk van nemzetközi szerződések megkötésére, ha az illető ország aláírja ezt a kiegészítést. Ez a szabályozás nem semmisíti meg a nemzetállami szuverenitás elsőbbségét, de részleges nemzetközi jogalanyiságot ad az eurorégióknak. A nehézségek azonban ezzel sem szűntek meg, mert habár a nyugat-európai eurorégiók most már rendelkeznek nemzetközi jogalanyisággal, a közép-kelet-európai kormányok még mindig szűkítően értelmezik az egyébként tág határokat lehetővé tevő keretegyezményt. Ez pedig nehezíti az együttműködést, a euroregionális fejlődést (Grúber 2002, 194-209.).

A fent említett szerződések alapján kötöttek megállapodást a többi szlovák-magyar eurorégióra is.

51. Eurorégiók a magyar-szlovák határon

Név	A megalakulás éve
Hármas Duna-vidék Eurorégió	2001.
Vág-Duna-Ipoly Eurorégió	1999.
Ister-Granum Eurorégió	2003.
Ipoly Eurorégió	1999.
Neogradiens Eurorégió	2000.
Sajó-Rima Eurorégió	2000.
Miskolc-Kassa Eurorégió	1999.
Zemplén Eurorégió	2004.
Kárpátok Eurorégió	1993/1996

Szlovákia számára fontosak a határ menti, illetve a határon átnyúló kapcsolatok, mert az 1996-ig fennálló közigazgatási beosztás szerint 38 járásból 24 érintett határokat, az 1996 utáni új felosztás szerint pedig 79 járásból 38. Az érdekelttség foka ennek megfelelően attól függ, hogy határ mentén fekvő területről

van-e szó, mert ezekben a közigazgatási egységekben erős a szándék a határ másik oldalán élőkkel való kapcsolatra, míg a térben távolabbi, illetve a politikai hierarchián magasabban lévő szinteken csökken az érdeklődés ereje, sőt kormányzati szinten 1998-ig komoly gátakat szabtak az ilyen jellegű tevékenységeknek.

Hosszú időn keresztül, de különösen 1998 előtt vitáztak arról, hogy a határon túlnyúló együttműködésekben milyen mértékig vegyenek részt Szlovákia területi egységei. Még nem fogadják el azt a tényt, hogy a határokon átnyúló együttműködés nem tekinthető a külpolitika részének, mert közvetlenül nem politikai kérdéseket old meg, hanem gyakorlati, a mindennapi élet körülményeit javító intézkedésekben vesznek részt az önkormányzatok és a területi szervek. Az önkormányzatok mindent megtehetnek, amit a törvény nem tilt, viszont az államigazgatás szervei csak azt tehetik, amit a törvény megenged. A szlovák érdekek szerint az eurorégiós tevékenységek kibontakozásának sok időt kell adni, illetve elsősorban a gazdasági szereplők bevonására kell alapozni, mert elsősorban a gazdaság fejlesztéséről kell gondolkodni az eurorégiók keretén belül és nem szabad a nemzetiségi problémát az együttműködés fókuszába tenni (Boros 2000).

Az eurorégiók szervezeti felépítésében hasonló mintát követ valamennyi együttműködés. Az eurorégiók egy részében a határ két oldalán tükörszervezetek alakulnak, amelyek sokszor megtévesztően önmagukat is „eurorégióknak” nevezik, majd a két tükörszervezet köt együttműködési megállapodást egymással (pl. Sajó–Rima Eurorégió esetében mindkét oldalon így hívják a szervezeteket magyarul, illetve szlovákul, s a megalakult közös szervezetnek is ez a neve, hozzátevé, hogy Határon Átnyúló Együttműködés. Az Ipoly Eurorégió is eredetileg a magyar oldali Ipoly Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés és az Ipeľský Euroregión, Jogi Személyek Szövetségéből alapított Szövetséget). Ebben az esetben a közös eurorégióba új tagok úgy nyernek felvételt, hogy a saját oldalukon lévő szervezetbe lépnek be tagként.

A másik modell szerint a résztvevő tagok saját maguk kötik az együttműködési szerződést mindkét oldalról. Választott testület, elnök, illetve elnökség, titkárság (munkaszervezet), valamint munkacsoportok alkotják az eurorégiók közös szervezetét. Ezeket a tagok választják, illetve a munkabizottságokba a résztvevőket delegálják.

A szervezetek jogi személyiségét illetően az egyszerűbb megoldás, ha az egyik oldalon jön létre a végrehajtásra jogi személyiségű szervezet (pl. Miskolc–Kassa Eurorégió esetében). A közös szervezet esetében ugyanakkor sok problémába ütközik a közös, jogi személyiséggel bíró szervezet kialakítása, de ma már példák bizonyítják, hogy nem lehetetlen. Az országok különböző jogrendje megnehezíti ezek kialakítását, különösen, mivel az esetek többségében közigazgatási szereplők (önkormányzatok, községek, járások, megyék) a tagok. 2002 végén egy példát találunk a közös, jogalanyisággal rendelkező szervezetre a magyar-szlovák határon, ez az Ipeľ-Ipoly Euroregion Szövetség.

A titkársági, illetve munkaszervezet funkcióra csak néhány eurorégió esetében hoztak létre önálló irodát. A közös, valamelyik oldalon működő kht. esetében a cég önálló szervezet. Ezzel szemben több eurorégióban fordul elő, hogy valamelyik tag működteti a munkaszervezetet, esetleg mindegyik oldalon van egy-egy titkárság (pl. Kárpátok Eurorégió). Ahol közös jogi személyiségű szervezetet hoztak létre, ott nyilvánvalóan van egy konkrét központ, székhely, s a másik ország(ok)ban iroda. A titkárság vagy munkaszervezet működési költségeit általában a tagok éves befizetései fedezik, a legtöbb esetben a lakosság szám szerint, de van rá példa, hogy egyenlő arányban.

A szervezetek működését gyakran akadályozza, hogy a szervezet vezetője (elnöke), valamint a választott testület, több esetben a munkacsoportok tagjai is politikusok, polgármesterek, megyei önkormányzati képviselők. Jellemző, főleg az elnöki poszton, hogy a vezető számos funkciója következtében már nem képes az eurorégió ügyeivel is foglalkozni, így a szervezet döntésképtelen lesz, az egyeztetések, az alapszabályban előírt ülések elmaradnak. Ennek kivédését is szolgálja az erős, közös munkaszervezet.

A magyar-szlovák együttműködés még nincs azon a szinten, hogy az általános *szolgáltatások összekapcsolása* napirenden lehessen. Az egészségügyi, oktatási, foglalkoztatási közlekedési együttműködések még államközi szerződéseken nyugszanak, és nem a helyi érdekek megvalósulásán. Inkább egyéni, szülői szándék a diákok iskolaválasztása a határ másik oldalán, de már van példa arra, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem kihelyezett tagozatot tart fenn Királyhelmeceken, alapítványi formában. A közlekedési együttműködés helyett még a közlekedési eszközök menetrendjének az összehangolása is a múltból örökölt

szinten van (vasút, busz), de a tervek szintjén már létezik igény a kassai repülőtér használatára, az odavezető gyorsforgalmi út megépítésére. A foglalkoztatás egyelőre az országok között megállapított kvóta szerint történik. Évente 800 fő vállalhat munkát a másik országban.

Hosszabb távú célként a két ország viszonyában a határok légiesítése lebeg a közvélemény szeme előtt, ami mögött két fontos érv húzódik meg. Az egyik a határ két oldalán élő magyarok egyesítése határváltoztatás nélkül, a másik egy még tágabb elgondolás, ami az előbbi kívánalomnak is tertet ad: a Kárpát-medencei tudat megerősödésének igénye. Közös történelmünkben most fog bekövetkezni az a szakasz, hogy megszállók nélkül, demokratikus körülmények között az önrendelkezési jog érvényesülhessen. Ha a hosszú történelmi múltra gondolunk, akkor az együttélés sok évszázados gyakorlatának újjáéledésére lehet számítanunk. Ennek elvi alapja pedig a jövőben egy korszerű, egyenjogúságon és önrendelkezéson alapuló helyi, Kárpát-medencei identitástudat lehet. Ennek kialakulásának előfeltétele a két nemzetben, a két ország között meglévő különbségek kezelése, aminek az alapja pedig kölcsönösen a megoldások keresése.

Ezt a távlati célt egy nagyon is földközeli igény kielégítésével tudjuk megközelíteni, ez pedig az elszigeteltség feloldása, a határ menti, rendkívül hátrányos helyzet felszámolására tett tartós erőfeszítés. A magas munkanélküliség, az elköltözések magas száma, a gazdasági dinamika hiánya, a települési szolgáltatásokban kimutatható sokféle hátrány megoldása hosszú távon ad munkát.

A hátrányos helyzet feloldása minden elkészült, vagy készülöben lévő stratégiában elsőrendű cél. Minden eurégió arra törekszik, hogy kitörési pontot találjon az elszigeteltségből, esetleg növekedési pólust találjon. Erre példa az az általános jelenség, hogy az eddigi hátrányból törekednek előnyt faragni. Közismert, hogy a határok átjárhatatlansága miatt az iparosítás milyen kis mértékű volt ezeken a területeken, ami viszont a természet, a táj szépségének a megőrzését eredményezte. Ezt a közös kincset törekednek kölcsönösen hasznukra váltani, a növekedési pólus egyik elemévé tenni.

A területi tervezés, a közös fejlesztési dokumentumok készítése valamennyi eurorégió céljainak leírásának megjelenik valamilyen formában. Mára több eurorégió kezdett hozzá a programozási tevékenységhez, illetve fejezett be fejlesztési dokumentumot. Ezzel kapcsolatos tapasztalatok a következők:

- A tervek finanszírozása véletlenszerű, eltérő forrásokból történik (Phare CBC, Területfejlesztési Alap, megyei források, saját források)
- Szlovákia esetében létrejött egy speciális pénzalap az Építésügyi- és Területfejlesztési Minisztérium kezelésében, amely forrást biztosít a szlovák oldali tervekhez
- A különböző források miatt ritkán áll rendelkezésre egyidejűleg mindkét oldalon forrás a közös tervezéshez, ezért a készülő tervek időben elcsúsztatva jönnek létre (pl. Neogradiensis Eurorégió, Hármas Duna-vidék Eurorégió). Ez a csúszás még ott is megvalósult, ahol eredetileg mindkét oldalon állt rendelkezésre forrás, a Phare CBC a szlovák–magyar határ mentén a Neogradiensis Eurorégió magyar oldalának finanszírozta a projektjét, míg a szlovák oldalon ugyanaz a projekt nem kapott támogatást.
- Részben a finanszírozás jelzett sajátosságainak is köszönhetően nem egységes tervek készültek, hanem a térség két oldalára tükrözött jellegű tervek, amelyek készítésébe szerencsés esetben bevonták a másik felet, más esetben nem.
- A tervek készítésénél figyelembe veszik a már meglévő dokumentumokat, főleg, ahol a területfejlesztési intézmény található valamelyik oldalon. Így a Neogradiensis Eurorégió esetében a Területfejlesztési Ügynökség Kht. a magyar oldali munkaszervezet, természetesen, hogy az általuk készített terv összhangban van a megyei dokumentumokkal. Hasonlóképpen a Hármas Duna-vidék Eurorégiónál a szlovák oldal készít fejlesztési programot, s az eurorégió munkaszervezete egyúttal a Csallóköz–Mátyusföld Társulás munkaszervezete, s így összhangba kerül a terv a térség terveivel. A Sajó–Rima Eurorégió szlovák oldali koncepciójánál a szlovák oldal „hivatali”, rendezési szemléletű tervezése érződik, a felsőbb szintű területrendezési dokumentumokból emelték ki a határon átnyúló hatású elemeket, nem született igazán új ötlet.
- Fontos megvizsgálni, hogy az eurorégiók célkitűzésénél, illetve az elkészült tervekben felvázolt célok esetén a célok összhangban vannak-e az adott eurorégió tagjainak kompetenciáival? Sok esetben úgy találjuk, hogy lényegesen nagyobb ívűek a tervek, mint amelyet a résztvevők megvalósíthatnak, vagy legalábbis megvalósításukra lényeges hatást gyakorolhatnának. Ilyenek például a közlekedési tengelyek fejlesztése, vasúti fejlesztések, folyószennyezés megszüntetése.

Az eurorégiók körében megvan az igény a területi tervezésre, több, viszonylag új térség kezdi a működését fejlesztési koncepció készítésével, illetve készíttetésével. Ezek szakmai minősége változó, van, ahol nem is tekinthető saját tervnek. Mindenképpen hasznos lenne Magyarországon is megteremteni azt az forrásalapot, amelyet az eurorégiók a tervezés megkezdéséhez tudnának használni, s terveiket a megyei regionális programozás során be kell építeni a dokumentumokba. Ennek érdekében szerencsés lenne egy nemzeti regisztráció bevezetése, amely tágran meghatározná az együttműködések szervezeti kritériumait, s ami alapjául szolgálhatna egy pályázati úton szétosztható forrás igénybevitelének.

Az eurorégiók működésének van egy fontos, országos célja is. Ha az eurorégiók kiteljesíthetik tevékenységüket, ha sokasodó számban valósíthatják meg terveiket, ha egyre szélesebb körben terjednek el a kialakuló kapcsolati hálók, akkor mindennapi tapasztalatokat szereznek a résztvevők a két szomszédos ország együttműködési gyakorlatáról. Az itt szerzett tapasztalatok pedig átvihetők az országos szintre is.

III.4.1. A Hármas Duna-vidék Eurorégió

Az Eurorégió a szlovák–magyar határ legfiatalabb együttműködése. A Hármas Duna-vidék Eurorégiót 2001-ben alapította Győr-Moson-Sopron megye Közgyűlése és a Csallóköz–Mátyusföld Regionális Társulás. Székhelye Győrben, a Megyei Közgyűlés hivatalában van, míg Dunaszerdahelyen a regionális fejlesztési ügynökség irodája látja el a szervezési feladatokat. Az eurorégió nem jogi személy, képviselőjére a soros elnökséget adó szervezet képviselője jogosult.

Az eurorégió területe Győr-Moson-Sopron megyére, Szlovákiában a dunaszerdahelyi, galántai és a vágsellyei járásra terjed ki. 6162 km² területtel és 696 940 lakossal (2000-ben) rendelkezik. A szlovákiai területek lakosságán belül a nemzetiségi megoszlás szerint a többséget a magyar nemzetiségű lakosok teszik ki.

Az eurorégió legfőbb szerve a tanács, amely magyar és szlovák részről 14–14 főből áll, de az Alapító Okirat nem tisztázza a Tanács működési rendjét. Az elnökség magyar és szlovák elnökségi tagozatokból áll, öt–öt fővel. Az elnöki tisztséget évenként váltakozva a Csallóköz–Mátyusföld Regionális Társulás elnöke, illetve a Győr-Moson-Sopron megyei közgyűlés elnöke látja el. Az alelnökről, illetve az alelnököt adó tagról nincs rendelkezés. Az eurorégió munkáját munkabizottságok segítik. Az Eurorégió adminisztratív szerve a titkárság, s a titkári feladatokat mindegyik oldalon 1–1 fő végzi Győrben, illetve Dunaszerdahelyen.

Az Eurorégió költségvetésének bevételi oldalán a tagok befizetései állnak. Így a magyar tagok lakosonként 2 Ft-nak megfelelő euróval, a szlovákiai tagok lakosonként 0,32 SK-nak megfelelő euróval járulnak hozzá a költségekhez évente. Ehhez természetesen hozzá jön még a pályázatokon nyert források összege is.

Megindult az Eurorégió területére szóló stratégiai terv elkészítése, de csak a szlovák oldalon folynak ilyen munkálatok. Ehhez forrást a szlovák Építésügyi és

Területfejlesztési Minisztérium eurorégiók számára fenntartott alapja szolgáltatott. A szlovák fél dokumentumának elkészítésekor figyelembe veszi a magyar oldalon már létező programozási dokumentumokat, a megyei, regionális koncepciót és programot, az érintett kistérségek fejlesztési koncepcióit.

Jelentős eredménynek mondható, hogy az eurorégió oktatási bizottságának szervezésében létrejött Dunaszerdahelyen egy iskolai találkozó, ahol pedagógusok és diákok találkozhattak egymással. Másrészt a Győr-Moson-Sopron megyei Önkormányzat támogatásával, valamint a megyei KSH és a Nagyszombat (Trnava) körzeti Statisztikai Hivatal közreműködésével megszületett a térség statisztikai kiadványa, amely együtt mutatja be az eurorégió által lefedett területet.

Folyamatban van a magyar oldalon dolgozó Reflex Környezetvédelmi Egyesülettel egy közös, interneten hozzáférhető környezetvédelmi adatbázis készítése, az Osztrák–Magyar–Szlovák Infolánc nevű program. A győri Reflex egyesület 1997-ben kezdett el foglalkozni azzal, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos vitákban egy polgár, egy civil szervezet vagy egy önkormányzati társulás is olyan jól informált legyen, mint a hatóság. Ez az adatbázis először Győrben készült el, később bővült megyei és régiós szintre, s 2001-ben kapott a program az Európai Unió magyarországi delegációjától pályázat útján pénzügyi forrást arra a célra, hogy a rendszert a határon túlra is kiterjesszék.

A projektben magyar oldalról a Reflex Egyesület, valamint a Nyugati Kapu Térségfejlesztési Társulás, szlovák oldalról a BROZ Egyesület (Pozsonyi Regionális Környezetvédelmi Szövetség) és a Csallóköz–Mátyusföld Regionális Társulás (tehát az eurorégió szlovákiai oldala) vesz részt. A programban az osztrák oldal is jelen van, a Kommunál Fórum háromoldalú önkormányzati együttműködés osztrák oldali szervezete, de felvették ismét a kapcsolatot a burgenlandi zöldek képviselőivel.

Az eurorégió tehát egy kis területű, környezeti, társadalmi, gazdasági szempontból erősen összetartozó térséget ölel fel, amelyre reális léptékű közös területi terv készülhetne, amennyiben magyar oldalon is megvalósulna a programozási dokumentum. A kontaktusok száma vélhetően nőni fog a két ország csatlakozása után, azonban jelenleg bénítólag hat a szervezet működésére a vezető politikusok elfoglaltsága (*Hardi 2001b*).

III.4.2. Vág-Duna-Ipoly Eurorégió

1999. július 3-án írta alá Pest megye, Komárom-Esztergom megye és Nyitra kerület az eurorégiós együttműködést a Neszmélyről induló Táncsics hajó fedélzetén, a Duna szlovák-magyar határvonalán, a „Hídverő Napok” keretén belül. Az eurorégió megalakítását öt éves civil szervezeti munka előzte meg, elsősorban a Rákóczi Szövetség keretein belül. Az eurorégió létrehozását segítette a megyei közigazgatási hivatal, a miniszterelnöki hivatal, a belügyminisztérium. Az együttműködési megállapodáshoz csatlakozott a Közép-dunántúli Területfejlesztési Tanács, valamint Fejér és Veszprém megye Területfejlesztési Tanácsa.

Szlovákiában ekkor még nem volt megyei önkormányzat, csak kerületek léteztek, delegált képviselőkkel. Így a Dzurinda kormány egy miniszterelnöki határozattal adta áldását az eurorégiós együttműködésre. Ezután alakult meg az eurorégió munkaszervezete Tatabányán és Nyitra kerületben. A munkaszervezet a Vág-Duna-Ipoly Fejlesztési kht, amely önálló jogi személyként került bejegyzésre. Feladata az eurorégió célkitűzéseinek megvalósítása, melyet pályázatokon való részvétellel kíván megvalósítani, mivel más forrásokkal nem rendelkezik az eurorégió. Két titkárság segíti a munkát, az egyik Tatabányán, a másik Nyitrán.

Az eurorégió létrehozásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy a civil szervezetek és önkormányzatok korábban meglévő kapcsolatait egy magasabb szintre kívánták emelni. Céljuk az uniós csatlakozásra való felkészülés, a gazdaság, a kultúra, a turizmus összehangolt fejlesztése, a területfejlesztés és a területrendezés összehangolása, az Európai Unió közösségi finanszírozási programjaiban való eredményes részvétel, az információcsere feltételeinek kiépítése, biztosítása, közös projektek, programok kidolgozásának lebonyolítása, támogatása.

Az eurorégió olyan feladatokat is magára vállalt, mint a komáromi vasúti Duna-híd tanulmány tervének elkészítése. Ebben megfogalmazták azt a tervüket is, hogy a hidat egy oldalirányú eltolással autóúttá is ki tudják szélesíteni, amely az eurorégió belüli kapcsolattartást segítné elő. Leglátványosabb eredményük az évente megrendezésre kerülő „Hídverő Napok” programsorozat. Ennek az egyik napja mindig politikai tartalmú tanácskozás, ahol egyrészt áttekintik az eurorégiós együttműködési lehetőségeket.

Megállapodást kötöttek más eurorégiókkal, így a szlovák-lengyel Tátra Eurorégióval és a cseh-lengyel Szilézia Eurorégióval. A társeurorégiókkal közösen 2002 nyarán egy felhívást fogalmaztak meg („neszmélyi felhívás”), melynek célja a visegrádi országokban működő eurorégiók szövetségének létrehozása és létrejöhet a *Visegrádi Országok Eurorégiós Tanácsa*. Ez egyrészt a hasonló helyzetben lévő eurorégiók működését segítené elő, másrészt nagyobb érdekérvényesítést jelentene.

Az eurorégió működteti az Európai Információs Pontot is, melynek feladata az Európai Unió működéséről, a csatlakozás feltételeiről, a csatlakozási folyamatról, EU-s pályázati lehetőségekről való tájékoztatás.

Eddig a Phare CBC-ből két programra kapott az eurorégió támogatást. Az egyik az *Európa polgárképző akadémia* megszervezése, a másik a *Dunai zöldfolyosó program* volt. A zöldfolyosó egy környezetvédelmi program, melynek lényege a dunai vízlépcső okozta tájsebek helyreállítása a Duna szlovák-magyar határszakaszán. Ennek egyik fontos eleme a Neszmély-Süttő közötti szakasz tájrehabilitációs programja. A program kiemelten kezeli a térségben található szigetek élővilágának megóvását és olyan hasznosítását, amely biztosítja a páratlan élővilág fennmaradását, a szigetek életben maradását.

A program folytatásaként egy üdülőfalut szeretnének kialakítani a szigetek belső tavak létrehozásával. Így jöhetne létre az Európa-falu ebben a térségben, tükörprogram keretében a Duna két oldalán, ahol az európai vidéki térségek épített örökségét szeretnék bemutatni. Az épületek emellett szálláshelyként is szolgálnának az eurorégió által szervezett képzések lebonyolításakor, például az *Európa polgárképző akadémia* esetén. Az első megtartott szeminárium keretében 2001 áprilisában az eurorégió területén működő kis- és középvállalkozások vezetőinek nyújtottak képzést az Európai Unióról. A program célja és feladata, hogy a Vág-Duna-Ipoly Eurorégió területén élők bekapcsolódhassanak az uniós államokban már régóta sikerrel működő, az Európai Unióról naprakész ismereteket nyújtó intézmények rendszerébe. Ennek érdekében megállapodást kötött a bolcholti Európai Polgárképző Akadémiával (ESTA).

Az idegenforgalmi terv keretében egy turisztikai leltár készült el. Felmérték az eurorégióban zajló turisztikai beruházásokat. Az eurorégió célja ugyanis az, hogy az ide érkező turistát bent tartsa az eurorégióon belül. Abban a szerencsés helyzetben van ez a terület, hogy négy királyi várossal büszkélkedhet: itt van

Esztergom, Visegrád, Veszprém és Székesfehérvár, Nyitrát pedig a szlovákok a szlovákság bölcsőjének tekintik.

Az eurorégiók helyzete állami szinten nincs rendezve, többek között azért, mert ezek alulról induló kezdeményezések, nem az állam hozza létre őket. Az eurorégió törekvése, hogy költségvetési forrást szerezzen az eurorégiók működéséhez. Az eddigi tevékenységüket pályázati forrásokból fedezték. Ezek közül a legjelentősebb a magyar-szlovák Phare-CBC program.

Elkészítették a „Magyar-szlovák határ menti együttműködés programját”, mely tulajdonképpen a Vág-Duna-Ipoly eurorégió területfejlesztési programja, amely 2001 novemberében készült el. Törekvése, hogy az elmúlt időszakban elkészült nyolc operatív program és újabb programok keretként funkcionáljon.

A program kidolgozása során alapidokumentumként a magyar-szlovák Phare határ menti együttműködési program keretében elkészült „Közös Programozási Dokumentum 2000-2006”-t vették figyelembe. E mellett iránymutatóként használták a már elkészült regionális és megyei fejlesztési programokat, koncepciókat és terveket. A program elkészítése során figyelembe vették a Nyitra kerületben élők, valamint a Komárom-Esztergom megye Szlovák Kisebbségi Önkormányzati Szövetségének fejlesztési, együttműködési elképzeléseit.

A térség legsúlyosabb problémája az észak-déli közlekedési kapcsolatok hiánya. A Duna kihasználása minimális. Nincs a megyében összefüggő kerékpárút-hálózat, amely a turizmus további fejlesztésének is gátja lehet. Nyitra kerület jó közúti kapcsolatokkal rendelkezik, azonban az utak minősége nem megfelelő. A vasúti közlekedésben alacsony a villamosított szakaszok aránya. A Duna kihasználása a szlovák oldalon is minimális, de a kerékpárút-hálózat kiépítése előbbre tart, mint a magyar oldalon (*Hardi 2001a*).

III.4.3. Ister-Granum Eurorégió

A Vág-Duna-Ipoly Eurorégióon belül megalakult az Ister-Granum határ menti kistérségi (Esztergom-Nyergesújfalu Kistérségi Területfejlesztési Társulás, Tokod és Tokodaltáró község Önkormányzata, valamint a Júzny Region), mely az eurorégió kísérleti kistérségi kistérségévé kíván válni.

Három folyó, a Duna, a Garam és az Ipoly találkozásánál fekszik ez az eurorégió. A köztük lévő kapcsolat megteremtésének motorja volt az Esztergom-Párkány között megépült Mária Valéria híd felújítása. Azóta újból egységet képezhet ez a korábban is összetartozó, a három folyó torkolatánál fekvő vidék. Ennek magját a korábbi királyi és egyházi hatalmi központok (Esztergom, Visegrád) adják. Területe meghaladja a 2000 km²-t, hozzá tartoznak a Kovácspataki-hegyek, a Börzsöny, a Pilis és a Visegrádi-hegység. A terület harmada természetvédelmi terület. Az egykori prímási borvidék mai újraegyesülése jegyében szervezik az Ister-Granum nemzetközi borutat. Hasonló kincset ér a termásvíz is, amit Párklányban már hasznosít is a fürdő. Az eurorégiót megalapító száz (60 magyar és 40 szlovák oldali) település közé tartoznak a pilisi szlovák falvak is.

Az eurorégió legfontosabb döntéshozó szerve a közgyűlés. Tagjai a száz település polgármesterei, akik településük nagyságától függetlenül egyenlő szavazati joggal rendelkeznek. A közgyűlés munkáját előkészíti a nyolc szakbizottság és az elnökség előterjesztései, amelyekre vonatkozóan a közgyűlés hoz végső döntést. A közgyűlés Esztergomban, a Vár Lovagtermében ülésezik. Az üléseket az elnök és az alelnök vezetik, döntéseiket és vitáikat jegyzőkönyv rögzíti. A közgyűlések természetesen a személyes kapcsolatok kialakítására is alkalmat nyújtanak.

A közgyűlés éves munkaterv alapján dolgozik. Főbb céljaik: teherkomp építése Párkány és Esztergom között, a sürgősségi betegellátás érvényességének megszervezése a határ mindkét oldalán, diákcserek, borút megszervezése, a falusi turizmus, a kulturális turizmus és a fürdőturizmus fellendítése, fesztiválok, sportrendezvények szervezése, az V/c jelű helsinki folyosó Esztergom-Párkány felé terelése, a folyók védelme.

III.4.4. Ipoly Eurorégió és Ipelsky Euroregion

A magyarországi rendszerváltás után gomba módra szaporodó civil szervezetek között megalakult a Közösségszolgálat Alapítvány 1992-ben Budapesten. Célja a helyi közösségek fejlesztése, működőképességük segítése, a települések társadalmi, gazdasági, építészeti, infrastrukturális és környezeti

problémáinak feltárása és ezek megoldásának segítése. Az alapítvány egyik regionális irodája 1993-ban kezdte meg működését Balassagyarmaton. Az irodát eredményes két évi működés után 1995-ben Ipoly-táj Fejlesztési Alapítvány néven önállósította az országos alapítvány. Az alapító okirat az alapítvány tevékenységének területét az Ipoly másik oldalára is kiterjesztette, aminek az volt a valóságalapja, hogy már ebben az időben is folytak közös Ipoly-völgyi fejlesztési munkák.

A határon átnyúló kapcsolatok közé tartoztak a tanulmányutak szervezése Csehországba, Franciaországba. 1995-ben az Ipoly két partjáról Szécsénykében (Seciánky) összegyűlt 54 polgármesterrel közös nyilatkozatot fogadtak el az Ipoly-völgyi örökség ápolásáról, és ennek érdekében az intézmények és szervezetek együttműködéséről. Televíziós és rádiós képzést és műsorkészítést szerveztek mindkét oldalon Phare-támogatásból, kézművestábort szerveztek Ipolyfödémesen (Szlovákia), stb.

A legeredményesebb az Ipoly Szabadegyetem megszervezése volt. A szabadegyetem szervezésében közreműködött a Szent István Király Alapítvány az Ipoly Menté Kultúrkörért és az Ipoly Unió Környezetvédelmi Egyesület. A szabadegyetem célja az Ipoly-völgy megismerése, feltárása, az itt élő mindkét oldali polgárok tettekézségének segítése volt. 1994-ben kezdődtek a tanfolyamok Balassagyarmaton. A 69 résztvevőből 38 fő Szlovákiából jött. A szabadegyetem nyilatkozattal zárult, amelyben kezdeményezték az Ipoly Öko-Eurorégió létrehozását. Az 1995-96-os szabadegyetem már ennek jegyében szerveződött. Megtervezték az eurorégió létrehozásának lépéseit, kidolgozták az Ipoly Térségi Együttműködés koncepcióját (funkcionális béke, politikai igény, gazdaság, környezet, kultúra témakörökben). A tartalmi részek kidolgozását az 1996/97-es szabadegyetemen végezték el. 1997-98-ra kialakult egy hasonló gondolkodású, a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztéséhez értő, szervezési ismeretekkel és ambícióval rendelkező kb. 100 fős mag, akik 35 településről érkeztek. Mindannyian folyamatosan tevékenykedtek civil szervezetekben, tehát tapasztalataik voltak a társadalmi kapcsolatok terén. Körükben alakult szilárd elhatározássá az évek folyamán az Ipoly Eurorégió létrehozásának terve. A kezdeti, elsősorban művészeti érdeklődésű tagság mellé fölzárkóztak a gazdasági, közlekedési, kereskedelmi,

infrastrukturális kapcsolatokat szorgalmazó szakemberek. Tevékenységük szakértői dolgozatokban öltött testet.

A politikai körülmények 1999 elején tették lehetővé, hogy lépéseket tehessenek tervük megvalósítására. Hat polgármester, köztük Balassagyarmat és Ipolyság polgármesterei, valamint az Ipoly-táj Fejlesztési Alapítvány elnöke további hat civil szervezet nevében szándéknyilatkozatot írtak alá 1999. április 14-én Balassagyarmaton. Ebben kinyilvánították szándékukat az Ipoly Eurorégió megteremtésére. Az együttműködés Magyarországon 105 önkormányzatot, 230 ezer lakost, Szlovákiában 218 önkormányzatot és 210 ezer lakost érint. A szlovák törvények hiányossága miatt országonként külön-külön jogi személyiségű szervezeteket hoztak létre, amelyek megalapításuk után együttműködési megállapodásokat kötöttek.

Az érintett területek Magyarországon: Salgótarján, Szécsény, Balassagyarmat, Rétság, Vác és Szob statisztikai körzetének területe. Szlovákiában az ipolysági, a korponai, a losonci, a nagykürtösi, a rimaszombati, a selmecebányai, a zselízi járás területe, valamint az érsekújvári járás Ipoly menti településeinek területe.

Az Ipoly Eurorégió határon átnyúló együttműködési szerződését 1999. szeptember 20-án írták alá Balassagyarmaton. Két szervezetet nevez meg az okmány, Magyarországon az Ipoly Eurorégiót (székhelye Balassagyarmat) és Szlovákiában az Ipelsky Euroregiont (székhelye Ipolyság/Sahy). Ezek elnökei voltak az aláírók, és a szervezet is kettős központtal működik, részben Balassagyarmaton, részben Ipolyságon. A létrehozott szervezetet szövetségnek minősíti a dokumentum, amelynek célja az európai integrációs folyamatokra való felkészülés, a térség fenntartható fejlődésének elősegítése, az elmaradottság leküzdése, a meglévő (főleg környezeti) értékek megőrzése, területfejlesztési programok készítése. Az aláírt dokumentumok megfelelnek az eurorégiókra vonatkozó 1980-as madridi chartának. Az okmányokat letétbe helyezték Brüsszelben, ahol 2002 végén elfogadták jelentkezésüket. Egyelőre ez az egyetlen, közös jogalanyisággal működő szervezet a magyar-szlovák határ mentén, IpeI-Ipoly Euroregion Szövetség néven.

Munkaterületeknek megjelölték a gazdaságfejlesztést, az infrastrukturális fejlesztést, a területi tervezést, a területfejlesztést, a befektetők vonzását, a

közintézmények kapcsolatainak ápolását, az oktatási, művelődési, szabadidő és sport, kutatási és innovációs tevékenységeket, a környezetvédelmet, egészségügyet, a közbiztonságot.

A szervezet legfőbb szerve a közgyűlés, amely a tagok összességéből áll, ez dönt az eurorégiót érintő minden ügyben. A közgyűlés négy éves megbízással 12 tagú elnökséget választ, akik közül 6 fő önkormányzati tag, 6 fő társadalmi szervezet tagja. Az ügyvitelt a titkárság biztosítja.

Az eddig különálló két eurorégió törekvése az, hogy egyesüljenek, és mint egyesült közös szervezet kérhesse felvételét az Európai Régiók Szövetségébe. Az Ipolyság (Sahy) székhelyű szlovákiai eurorégió területén található 230 település közül eddig 45 határozott úgy, hogy csatlakozni kíván az egyesült eurorégióhoz. A magyar oldalon a 105 település közül 49 mondta ki csatlakozási szándékát.

Ez a határon átnyúló és európai támogatást élvező szervezet újabb lehetőségeket teremtene. Céljuk a közlekedés és a kereskedelem fejlesztésén túl az ökoturizmus megszervezése. Tervezik a kerékpárút-hálózat kiépítését, a hagyományos vasúti határátkelők újraindítását (Drégelypalánk-Ipolyság és Ipolytarnóc-Kalonda között). A holland kormány által támogatott Matra-program keretében az Ipoly menti 80 kilométeres sáv az első olyan térség lesz Kelet-Közép-Európában, amely részévé válik az Európai Unió ökológiai hálózatának. Az ökológiai programban hét szervezet vesz részt: az Ipoly Unió, az Ipelska Únia, a váci Göncöl Alapítvány, a gödöllői Tölgy Természetvédelmi Egyesület, a Bükk Nemzeti Park, a selmecbányai UNESCO-Chair Alapítvány és a Szlovák Tudományos Akadémia.

III.4.5. NEOGRADIENSIS Eurorégió

Nógrád megye a PHARE CBC-program Kis Projekt Alapjának támogatási lehetőségét kihasználva hozta létre a szlovák partnerszervezettel közösen a NEOGRADIENSIS Eurorégiót 2000 elején Losonc központtal. A névválasztást az határozta meg, hogy a megye régi latin neve nem sérti egyik fél nemzeti érzékenységét sem. Nógrád megye szlovákiai partnerei az eurorégióban a nagykürtösi, a losonci és a poltári járások. A NEOGRADIENSIS Eurorégió partnerszervezete a NEOGRADIENSIS Eurorégió Egyesület lett, mert ezzel a jogi

formával tudják működtetni az eurorégiót. Az alapszabályt nyáron fogadták el, amely szerint az eurorégió legfőbb szerve a közgyűlés, a belőle választott elnökség és felügyelő bizottság, valamint a munkabizottságok. A közgyűlésben paritásos alapon azonos számú (15-15) képviselővel vesz részt a két fél, és évente legalább egy alkalommal üléseznek felváltva a két országban. Az elnökségben is paritásos alapon vesznek részt (7-7 fő), őket a szerződő felek jelölik, évente legalább két alkalommal üléseznek. Az elnöki tisztséget kétévente váltják, de a mindenkori elnök mellett a másik ország által választott társelnök tevékenykedik. A titkársági (napi, ügyvivői) feladatokat a Nógrád megyei Területfejlesztési Ügynökség kht. látja.

Az eurorégió előkészítő szakaszában Losoncon írtak alá megállapodást 1998. december 11-én arról, hogy a történelmi Nógrád-Novohrad megye területén határon átnyúló interregionális együttműködést alakítanak ki. Egy év múlva, 1999 decemberében pedig szándéknyilatkozat aláírására került sor, amit novemberben együttműködési szerződés megkötése követett. Az aláírók magyar részről a Nógrád megyei önkormányzat elnöke, Salgótarján megyei jogú város polgármestere, a megyei területfejlesztési tanács elnöke, az agárkamara, a kereskedelmi- és iparkamara elnökei, valamint a megye öt kistérségi társulásának elnökei, a civil szervezetek közül pedig a nagy tekintélyű Ipoly-táj Területfejlesztési Társulás elnöke. Szlovák részről a besztercebányai kerület vezetője, a járások vezetői és a városok polgármesterei voltak az aláírók a kamarák elnökei mellett (*Mezei 2001*).

Pályázatukban olyan fejlesztési program kidolgozását vállalták, amely elősegíti a határon átnyúló struktúrák kialakítását, kapcsolódik a megyei fejlesztési programhoz, egyúttal alapját jelenti a további együttműködésnek (*Bartakovic-Rittenbacher-Rabely-Tóth 2000*).

III.4.6. Sajó (Slaná)-Rima Eurorégió

A Sajó-Rima Eurorégió megszervezésének hátterében az áll, hogy a hajdani Gömör megyét a trianoni békeszerződés úgy vágta ketté, hogy a szlovák oldalra 252 település került, a magyar oldalon pedig csak 22 maradt. Mivel az idők változtak, az új körülményekhez alkalmazkodva környezetvédelmi-táji egysége

alapozták az eurorégiót, a Sajó és a Rima folyók völgyére, ami magában foglalja a hajdani Gömör megyét is.

A szervezetében három szlovákiai járás (a rimaszombati, a nagyrócei és a rozsnyói) és négy magyar kistérség (az ózdi, a kazincbarcikai, a miskolci és a tiszaujvárosi), magyar oldalról összesen 123, szlovákról pedig 300 település vesz részt az együttműködésben. A megalapozás a családi kapcsolatokkal kezdődött, ezek mellett az utóbbi évtizedben fellendültek a kulturális és a sport kapcsolatok is a Gömöri Népfőiskolai Egyesület és a Tompa Mihály Kulturális Egyesület, valamint az iskolai sportszervezetek és a diákönkormányzatok közreműködésével. A nemzetközi együttműködés alapötletét a diákönkormányzat adta, mert egy franciaországi tanulmányúton figyeltek fel erre a lehetőségre. A diákok által szervezett március 15-i rendezvényekre hívták meg a határ másik oldaláról is a diákokat, ami elindította a települések vezetői közötti együttműködést. A megmaradt francia diákönkormányzati kapcsolat segített a nemzetközi pályázatokon való részvételben. Ez fejlődött tovább eurorégiós szervezetté.

A jogi nehézségek miatt kezdetben együttműködési szerződést kötöttek. Ennek keretében rendezték meg évente a Gömöri Nyár programjait, meghívott szlovákiai vendégekkel. A putnoki Gömör Múzeum az egész gömöri kultúrát vizsgálja. 12 önkormányzat a Putnok és Térsége Társulás tagja, 21 pedig a Gömöri Településszövetségé. A Szlovák Vállalkozók Szövetsége kiállítóként is részt vesz a Gömör Expo évenkénti rendezvényein. A vásárok eredménye, hogy több üzleti kapcsolat jött létre a határ két oldalán élő vállalkozók között, pl. ennek hatására lehet négy éve felvidéki brinzát venni megyénkben, de létrejött több szlovák-magyar vegyes vállalat is.

A Sajó-Rima Eurorégió vezetői Rózsnyón írták alá az együttműködési megállapodást 2000 októberében. Az eurorégióban 29 új, települések közötti kapcsolat jött létre, illetve van szervezés alatt. Nemcsak a klasszikus magyar-magyar települések közötti kapcsolatról van szó, hanem olyan települések is szövetségre léptek, mint pl. Tiszolc-Putnok, Hnústya-Arló, vagyis szintiszta szlovák és szintiszta magyar település. Az Eurorégió központja Rimaszombat lett, ahol 2000. októbertől egy eurorégiós iroda segíti a munkát. Az együttműködési megállapodás hivatalos beiktatása Brüsszelben megtörtént ebben az évben.

2003 nyarán létrehozták a Visegrádi Négyek országai eurorégióinak konzultatív tanácsát, amelyben a Sajó-Rima Eurorégió is alapító tagként vett részt. Az alapító dokumentumot kiküldték Brüsszelbe. Azóta mindig kapnak tájékoztatót az Európai Régiók Bizottságának üléseiről, az ott megtárgyalt napirendekről, illetve – a megállapodás szerint – a térséget illető értekezletek esetében meghívást kapnak megfigyelői részvételre.

III.4.7. Miskolc-Kassa Eurorégió

A terstvérvárosi kapcsolatokat lendítette ki a reprezentáló szakaszból a gyakorlati lépések irányába Miskolc 1996/97-ben készülő városstratégiája, amelyben azt fogalmazták meg a fő célok között, hogy az unióhoz való kapcsolódás érdekében legyen Miskolc eurorégiós központ. Azonban az is világos volt az előterjesztők előtt, hogy az az előnyös, ha a két város a régiós együttműködésekben nem vetélytárs, hanem együttműködő partner, hiszen a két város egyedi érdeke és közös érdeke is egybeesik az eurorégiós szándékokkal.

Ezek után került sor 1997. május 7-én Kassán, illetve május 11-én Miskolcon annak a keretegyezménynek a szentesítésére, amely ezt a jószomszédi kapcsolatot rögzíti, de még mindig csak a két város vonatkozásában. Az egyezményben azonban már szövegszerűen szerepelt az eurorégió létrehozása is mint cél. Mivel Magyarország a csatlakozást illetően előnyösebb helyzetben van, mint Szlovákia, emiatt Kassának és a kassai kerületnek is előnyös az együttműködés. A két fél közös érdeke miatt könnyű volt elérni, hogy hozzanak létre közösen egy eurorégiót.

1999-ben került sor most már a résztvevő négy fél megbeszélésre. Ezek: a Kassai kerület (ez négy járást foglal magába), Kassa város, Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város. (A kapcsolatokban a rövid szünetet a szlovák belpolitikai élet nagy változásai okozták, amikor is Kassa főpolgármestere, Rudolf Schuster a szlovák köztársaság elnöke lett. Az új kassai főpolgármester is híve azonban a két város együttműködésének.) A két város ettől az időtől kezdve alkalmaz egy-egy referenst a mindennapi ügyek vitelére, valamint a két fél 5-5 főt delegált a keretegyezmény és az azt követő eurorégiós szerződés előkészítésére. A tíz tagú szlovák-magyar konzultációs bizottság feladata az volt, hogy kordinálják a kijelölt

feladatokat és ellenőrizték azok végrehajtását. Ezeket a feladatokat a keretegyezmény a következőképpen fogalmazza meg: a születőben lévő eurorégió fejlesztési programokat valósítson meg a régió vonzóbbá tétele érdekében a vállalkozások és az idegenforgalom terén, fejlessze az oktatási és a kulturális együttműködést, terjedjen ki ez a tevékenység a környezetvédelemre, a humanitárius és a szociális területre, a közös kulturális örökség és a nemzeti kultúrák megőrzésére, a közös területfejlesztési programokra és a közlekedés fejlesztésére.

A konzultációs csoportoknak egy-egy társelnöke van, kifelé egyforma jogosítvánnyal. A tagokat és a társelnököt a szerződő felek állami és önkormányzati szervei nevezik ki. (A magyar oldalon ez csak az önkormányzati oldal delegálási jogát jelenti, az állam nem szól bele a tevékenységbe, mert az összhangban van a hazai és a nemzetközi törvényekkel és szerződésekkel.) A konzultációs csoportok feladata a szerződő felek közötti kordináció és konzultáció biztosítása, a kapcsolattartás, az információk biztosítása, az előterjesztett tanulmányok, javaslatok elbírálása. A határozatok konszenzussal születnek és ezekről a határozatokról jegyzőkönyv is készül. Legalább évente kétszer üléseznek, a központ felváltva Kassa és Miskolc. A dokumentumok annak az államnak a nyelvén készülnek, ahonnan származnak. A szerződéshez más önkormányzatok, állami intézmények, egyéb jogi és természetes személyek is csatlakozhatnak.

Ezeknek a feladatoknak a végrehajtását Miskolcon rábízták egy szervezetre, a Miskolc-Kassa (Kosice) RÉGIÓÉRT kht-ra. Ennek a kht-nak csak magyar tagjai vannak, de megyei önkormányzaton és Miskolc városán kívül Tiszaújváros és Nyékládháza is, valamint néhány vállalkozás is tagként belépett a szervezetbe. A céljai összhangban vannak a keretszerződéssel, mert az autópálya megépítése, üzemeltetése és karbantartása mellett az euroatlanti integráció elősegítése (pályázatok) a feladatuk. Ennek a szervezetnek a révén kerültek be a gazdasági érdekek az eurorégió tevékenységébe. A tervek között szerepel még a Miskolc-Kassa közötti gyorsvasút megépítése is, amely a kassai repülőtér és Miskolc között könnyítené meg a közlekedést. Logisztikai központokat terveznek mindkét városban, a kassai vasműre támaszkodva, és az áruforgalom könnyítése érdekében elkészítik a széles nyomtávú vasútvonal tervét is. A támogatási források megléte az eurorégió brüsszeli bejegyzésétől függ.

Az Európai Unió által nyújtott új lehetőségek kihasználása érdekében alakították meg a Kassa-Miskolc Eurorégiót 2000 májusában. Az együttműködési szerződés aláírás előtti állapotban van. A szervezet létrehozásakor a két város polgármesterén kívül a két megye elnöke is az aláírók között lesz. Ezzel juttatják kifejezésre, hogy nem csak a két város ügyéről, hanem annál szélesebb terület (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a Kassai kerület) együttműködéséről is szó van. Ezért a szerződés tartalmazza is, hogy a két megye területe (14 ezer km²), lakossága (1,470 ezer fő), falvai (796) és városai (34) együttesen legyenek részei az eurorégióknak, de hangsúlyozza, hogy a régió nyitott és változtatható. A szerződéstervezet kizárja a nemzetek feletti és az államok feletti szerveződés lehetőségét, mert a horizontális kapcsolatrendszer mellett áll ki.

A szerződés szerint az eurorégió szervezetében a központi helyet a politikai vezetést ellátó tanács tölti be, amiben 4x3 fő vesz részt a legfelsőbb vezetők közül. A három fős delegációkat az elnökök vezetik. Ezen kívül kormányzati főhatóságok vagy más központi kormányzati szervek képviselői részt vehetnek a munkában mint megfigyelők. A végrehajtás és az adminisztráció szerve a főtitkár és az alárendelt titkárság. A szakmai feladatokat – szlovák kérésre – a titkárság fogja ellátni. Az elnöklés – akár csak a titkárság - forgó rendszerben történne a négy fél között. A főtitkár megbízása egy évre szólna. A tanács határozata alapján munkabizottságokat is létrehozhatnának annak érdekében, hogy a határon átnyúló együttműködés meghatározott területein tevékenykedjenek. Állandó munkabizottság a gazdasági, a kulturális és az ellenőrző bizottság lenne. Az eurorégió teljes tevékenységét egyenlő arányban fedeznék.

A keretegyezményt elküldték Brüsszelbe, ott regisztrálták az alakulás szándékát. Akkor fogják a Régiók Tanácsában regisztrálni a szervezetet, ha az aláírt együttműködési szerződés is megérkezik a régióbemutakozással és a kitűzött célokkal együtt.

A Kassa-Miskolc kapcsolat elgyengülését okozhatja, hogy mindkét alapító politikus kikerült városaik közéletéből. Jelenleg inkább a nagyobb térség, azaz a megyei kapcsolatok megerősödése figyelhető meg. Ennek példája, hogy Kassa nemzetközi repülőtérének közös gazdasági és idegenforgalmi hasznosításáról kötött megállapodást Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Kassa városa.

III.4.8. Zemplén Eurorégió

A Zemplén Eurorégió 2004 áprilisában alakult 32 szlovákiai illetve magyarországi kistérség, civil szervezet és önkormányzat részvételével. A szövetség alapítói a Királyhelmeci Regionális Fejlesztési Ügynökség és a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány voltak.

A Zemplén Eurorégió megalakítása a kelet-szlovákiai és az észak-magyarországi kistérségek gazdasági fejlődését és hatékonyabb együttműködését segíti elő. Olyan fejlesztési és együttműködési programokat dolgoznak ki közösen, melyek mindkét terület gazdasági fejlődését és felzárkóztatását előnyösen befolyásolják, így a kereskedelmi kapcsolatok is bővülnek. A főbb célok közt szerepel a kis- és középvállalkozások fejlesztése, a vállalkozói övezetek kialakítása, valamint egy regionális vállalkozói információs adatbázis létrehozása. A szlovákiai partnerszervezet Királyhelmecen a magyarországihoz hasonló központ létrehozását tervezi. Az eurorégió a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány szellemi és infrastrukturális bázisára támaszkodik.

III.4.9. Kárpátok Eurorégió

A Kárpátok Eurorégióról kiterjedt sairodalom szól, elsősorban Süli-Zakar István tollából, ezért itt csak röviden összefoglalom a róla szóló ismereteket, illetve néhány fontos jellemzőjét említem meg.

A Kárpátok Eurorégiót tekinthetjük *szimbolikus eurorégió*nak, ahogyan azt tette Catherine Lalumiere asszony is, az Európa Tanács főtitkára, aki maga is aláírta az együttműködési dokumentumot 1993. február 14-én Debrecenben, a magyar, a lengyel és az ukrán külügyminiszterek mellett. Kezdetben még szlovák és román önkormányzatok is résztvettek az együttműködésben, de belpolitikai okok miatt a kormányok képviselői nem vettek részt az aláíráson. Románia 1998-ban, Szlovákia 1999-ben lett teljes jogú tagja a szervezetnek (Süli-Zakar 2001). Szimbolikusnak tekinthetjük ezt az eurorégiót, mert óriási területe (150 ezer km²), nagy népessége (14,7 millió fő) a 26 tagrégió együttműködését nehézkessé teszi, amit csak fokoz a sok államhatár, a rendkívül eltérő belső jog- és szokásrendszer. Viszont épp az volt a cél, hogy ebben a sokat szenvedett, szegény régióban megkezdődjön a népek, de

még inkább a kormányok, a politikai tényezők közeledése. Ennek az ernőszervezete lett a Kárpátok Eurorégió.

Távlati célját a térség gyorsabb gazdasági fejlődésével, a sokféle nemzet és nemzetiség együttműködésével szándokozik megvalósítani. Nehezíti viszont a szervezet működését, hogy legfőbb döntéshozó szervében, a régiótanácsban minden országból 3-3 választott képviselő (két önkormányzati és közigazgatási) foglal helyet, emiatt a tagok gyakran cserélődnek. Különösen az első számú vezető, az elnök váltása okoz gondot, akiknek a cserélődése sokszor ellentétes politikai beállítódás megjelenését eredményezi. Ennél fogva a szervezet működése hullámzó teljesítményt nyújt. Rendszerességet az 1995-től pályázat útján kiválasztott ügyvezető igazgató és a kötelezően fizetendő tagdíj hozott a szervezetbe. További nehézségekkel járt, hogy a székhely és a neki megfelelő ügyintézés is váltakozott.

A Kárpátok Eurorégió eddigi tevékenységében a politikai bizalom növekedését jelölhetjük meg legnagyobb eredménynek, de az eszközként kigondolt gazdasági együttműködés még nem hozott látványos sikert. Meg kell említeni azonban a létrejött kb. 17 határátkelőt, ami a térség országai közti rendkívül alacsony színvonalú együttműködés egyik gátját jelentő közlekedés helyzetén javított. Azonban az anyagi eszközök hiánya számos jó terv megvalósítását lehetetlenné tette. Az állandó költségvetési forrás hiánya, az ukrán bankcsődöt követő bizalmatlanság még mindig gátja az együttműködés fellendülésének. Nem sikerült változtatni, enyhíteni az egyes tagországok rendkívül centralizált döntési rendszerén sem, ami a helyi döntések gyorsasága helyett a központi döntések lassúságának és kiszámíthatatlanságának megmaradását jelenti.

Az eurorégió jövőjében bízók abban reménykednek, hogy egyszer visszatér, felújul az 1995-ig tapasztalt lendület.

Szlovákia két városa, Eperjes és Kassa vesz részt a Kárpátok Eurorégió tevékenységében, de valóságos események csak a Kárpát Alapítvány (székhelye Kassa) nevéhez fűződnek. Ez a szervezet a Kárpátok Eurorégió kezdeti bőkezű támogatójának, a New York-i székhelyű Kelet-Nyugati Tanulmányok Intézetének (IEW) az elhatározásából jött létre, amikor az illető szervezet alapítványi pénze elveszett az ukrán bankcsőd nyomán. Mivel területi értelemben és a tevékenység célját illetően is azonos a két szervezet küldetése, együttműködési szerződést is kötöttek egymással (*Süli-Zakar 2002*).

IV. Összefoglalás

IV.1. Az együttélés felé

Mivel az együttélés felé sok lépést kell tenni, rögzítenünk kell a most meglévő akadályokat. Ezek fokozatos eltüntetése vezethet ahhoz az állapothoz, amelyben országaink között az egymást segítő együttműködés lesz a mindennapi élet sajátja.

Bismarck porosz/német kancellár 1871-ben legyőzte a francia III. Napóleont, és ezzel elhárult az akadály Németország egyesítése elől. A győzelmet követően a békeszerződést Bismarck követelésére úgy kötötték meg, hogy az magában foglalta Elzász-Lotharingia Németországhoz való csatolását is. Ennek a lépésnek azonban már kifejezetten politikai-manipulációs oka volt, mert azon túl, hogy Elzász-Lotharingia kihasználható területet jelentett Németország számára, egyúttal olyan sebet ejtett Franciaország önbecsülésében, és olyan fölényt a német önbecsülésben, ami – Bismarck szándéka szerint – a széthúzó német tartományok lelki összecementezésének lehetett az eszköze.

Az ördögi terv bevált, mert a terület visszaszerzéséig feszültséget okozott a két nép, a két ország között. A technika azonban – terület elvétele szándékos külpolitikai feszültség keltésére, hogy a belső egységet, az összetartozás érzését megteremtse – alkalmas recept lett más országok számára is. Mondhatjuk, a nacionalista országépítés mindennapi gyakorlata lett különösen az első világháborút követően kialakított kis kelet-közép-európai országokban, így Csehszlovákiában, illetve 1993 után Szlovákiában is.

Azzal, hogy a szükségesnél nagyobb területet kaptak az Osztrák-Magyar Birodalomból, hogy az utódállamokhoz az anyaországoktól néprészeket szakítottak le, megvalósult az ő számukra a nemzeti egység létrehozásához szükséges állandó külpolitikai feszültség. Ha pedig ez a feszültség esetleg nem valósul meg, mert az illető sértett ország különféle megfontolásokból, különféle kényszerek hatására lemond a területek visszaszerzésének harcias vagy békés útjáról is, akkor is lehet mondani, lehet irredentizmussal vádolni a szomszédot, ami pont elég a nemzeti egység megteremtéséhez, a széttartó belső politika összefogásához. Ennek klasszikus példája lett Szlovákia is. A Szlovákiában dúló magyarellenesség a belső összefogás ideológiai-mentális kényszerítő eleme, ahogyan a hitleri Németország

számára a zsidó-veszély emlegetése, ahogyan a hidegháború évtizedeiben a szovjet, illetve az amerikai/NATO veszély emlegetése volt a megfelelő országok, országcsoportok számára.

Egy ország valódi vagy képzelt gyengesége, a politikai versenytársak közötti valódi vagy képzelt gyengeség országok közötti, politikai versenytársak közötti egyenlőtlenségeken, politikai versenytársak közötti aszimmetriákon alapultak, amit a 19. század módszere alapján harccal, háborúval, a 20. század második felében a hidegháború változatos eszközeivel akartak leküzdeni.

Az országcsoportok, országok, politikai versenytársak, érdekcsoportok, kultúrák és nyelvek, nemek és fajok, azaz mindenrangú különbségeknek a meghaladása már sok évszázada fontos kérdése a gondolkodásnak. Ahogyan Lessing a vallások egyenlőségét fogalmazta meg a *Bölcs Nathan* című híres drámájában a vallási ellentétek korában, úgy az országok, népek, kultúrák közötti egyenlőséget és tárgyalásos megegyezést ajánlja az Európai Unió jelenlegi és jövőbeli tagjai számára. A régi tagországok között is és az újak között is, és az országokon belül is egyenlőtlenségek rendszere volt és van is évszázadok óta, de az Unió épp arra szerződik tagjaival, hogy ezeket a beidegzettségeket, ellentéteket megoldja, a különbségeket, egyenlőtlenségeket tárgyalásos formában feloldja. Ennek politikai eszköze a szubszidiaritás elvének alkalmazása.

Aszimmetrikus kapcsolatok körvonalazódnak az Európai Unió és a csatlakozni készülő kelet-közép-európai országok viszonylatában. Az aszimmetrikus kapcsolat tetten érhető volt a rendszerváltás után meginduló együttműködésekben.

A határ menti kapcsolatokat támogató programokban mindig az az arány valósult meg, amely az INTERREG és a vele összekapcsolt PHARE CBC kapcsolatokra volt jellemző. Mind a magyar-osztrák, mind a magyar-osztrák-szlovák együttműködésekben kimutatható az osztrák fél saját érdekeit messzemenően előnyben részesítő manőverei. A nyugat-dunántúli régió együttműködését a helyi, kelet-ausztriai (burgenlandi) érdekek lefékeztek. Nem voltak érdekeltek a magyar gazdaság fejlesztésében, mert nem kívántak versenytársat maguknak.

Ugyanez érvényesült szlovák viszonylatban is. Pozsony közelében a szlovák fél nagy nemzetközi kereskedelmi központot kívánt létrehozni, de merev osztrák

ellenállásba ütköztek. A demonstratív kinyilatkoztatásokon túl érdemi eredmények nem jöttek létre. Az osztrák oldalon a helyi döntési jogkörök ereje meggátolja, illetve lassítja az eurorégiós együttműködést (*Boros 2000*, 152-173.). Bizonyosság és példa arra, hogy önmagában az önkormányzatiság sem gyógyír az együttműködések szabályozására, mert a provincializmus legyőzheti a magasabb érdekeket.

A szlovák *társadalom* minden történelmi időszakban hagyományosabb, a paraszti kultúrához erősebben kötődő volt, mint azok a társadalmak, amelyeknek a kebelében élt (*Ehrlich-Révész-Tamási, 1994*, 400).

- A történelmi Magyarország keretei között a szlovák szállásterületen lévő városok elsősorban német és magyar iparos-kereskedő kultúrát jelentettek, a szlovákok munkavállaló szerepet játszottak, vagy asszimilálódva átléptek a városi kultúrkörbe.
- 1918 után elsősorban a csehek váltották a németeket és a magyarokat, a szlovákok a csehekhez kényszerültek asszimilálódni.
- 1939-1945 között erőteljes szlovákosítást hajtott végre Tiso az új államban. Ez elsősorban az államigazgatásban valósulhatott meg. Ekkor nőtt meg ugrásszerűen a szlovák hivatalnokok, állami alkalmazottak száma. A középosztályosodás összefonódott a szélsőjobboldali gondolkodással, szélsőséges nacionalizmussal.
- 1945-1992 között a szlovák társadalom korszerűsödése helyett inkább a szlovák társadalom torz és kényszerű korszerűsítéséről kell beszélnünk, ami külső (szovjet és cseh kommunista) nyomásra jött létre. A szocialista társadalom formálása a városok feladata volt, ami azon túl, hogy munkahelyeket teremtett, intézkedéseiben át volt itatva német- és magyarellenességgel. A Szlovákiában élő magyar és szlovák nemzetiségűek mentalitását azonban ennek ellenére még a 80-as években is a földhöz való ragaszkodás jellemezte a felmérések szerint.
- A fentiek az oka annak, hogy a rendszerváltást vezető politikai erők alkalmazkodni törekedtek a társadalom politikai és kulturális beállítódásához. Ez fejeződött ki a reformok (a privatizáció) lassításában, a harmadik utas modernizációs modell keresésében, a keleti kapcsolatok fölerősödésében.

Szlovákia belpolitikai élete tele van belső bizonytalansággal. Ennek alapját az adja, hogy évszázadok óta először építi, azaz csak tíz éve építi önálló nemzetállamát. Eddigi történelme során mindig nagyobb és fejlettebb országok részeként létezett, nem szerezhetett elegendő (demokratikus) tapasztalatot a politikai élet szervezésében. Társadalma és gazdasága is fejletlen volt abban az értelemben, hogy mindig a nagyobb birodalmak (Magyar Birodalom), nagyobb országok (Csehszlovákia) perifériáját jelentette, ahol a társadalmi- gazdasági- kulturális központok, elsősorban a városok lakói voltak, így tehát a tulajdonosok, majd a kommunizmus évtizedeiben a vezető tisztviselők magyar, illetve cseh származásúak voltak, vagy ezekhez a nemzetekhez asszimilálódtak. Ez a gazdasági- politikai tapasztalatlanság magyarázhatja azt az erős etnocentrikusságot, ami cselekedeteiket mozgatja. Ez az akadályja annak, hogy az önállóság, sőt a demokratikus viszonyokat szorgalmazó nemzetközi viszonyok között sem tudnak

egyelőre egyenrangú kapcsolatokat kialakítani az országalkotó más nemzetiségekkel.

A demokratikus erők kis számúak, gyengék, miközben a kommunista múlttal bíró politikai erők erősek. A politikai élet középpontjában folyamatosan a nemzeti élet veszélyeztetettsége áll. Az a félelem mozgatja a szlovák politikai erőket, hogy elveszítik nemzeti identitásukat, hogy elveszítik területeiket. Ebben a vonatkozásban a félelem agressziót szül, ami védekezést és ellenállást (elköltözést) vált ki a más nemzetiségekből, elsősorban a magyarokból.

Szlovákia ragaszkodik a nemzetállami elvhez. Ahogyan a kommunizmus évtizedeiben, úgy most, a polgári demokrácia keretei között is megtalálják annak módját, mind ideológiai, mind jogi, mind közigazgatási, gazdasági, stb. értelemben, hogy ennek a nemzetállam-építésnek a javára fordítsák a demokratikus elvek megvalósítását.

A demokrácia formálisan teljesíti a polgári demokráciák követelményeit, de a többségi elv minden vonatkozásban át van itatva a nemzeti többség képviselőjének elvével, ami a nemzeti kisebbség kizárására való állandó törekvést is jelent. A demokráciának ez az értelmezése kizárja annak lehetőségét, hogy a nemzetiségi-kisebbségi lakosság élhessen önrendelkezési jogával. Ennek van azonban visszacsapó hatása is, mert a törvények, rendelkezések ma már nem tartalmazhatnak kisebbségeket kizáró záradékokat, emiatt az egész ország lakossága érezheti a hátrányát a szűkebb szemhatárú gondolkodásnak.

A meglévő törvények, szabályozások kezdetben nem adtak lehetőséget a községeknek és a városoknak, hogy fejlesszék a határon túli együttműködést a gazdaság területén. Ez főleg az új közigazgatási rendszer és a hatásköri törvény bevezetéséig volt érvényes, de ezt követően (2001/2002 után) a helyi és az újonnan alapított regionális önkormányzatok hatáskörébe fog tartozni a határon átnyúló kapcsolatok ügye is. Ez – kedvező esetben – a folyamatos gazdasági átalakulással együtt mehet végbe, ugyanis a régiók gazdaságának a nagy része még mindig a domináns nagyvállalatok monopóliumán nyugszik. A piaci verseny hatására ezeken a területeken nagy munkanélküliség alakult ki, ami sürgetővé fogja tenni a határon átnyúló gazdasági együttműködést és az ingázást.

Egyelőre még nincs világos hatáskör a határon átnyúló kapcsolatok szervezésére, nagyon csekély a támogatás mértéke a regionális szinten, tisztázatlan

az önkormányzatok joga és felelőssége. Nehézséget jelent, hogy hosszú ideig a központi szervek nem támogatták a határon átnyúló tevékenységeket.

A magyar-szlovák kapcsolatok új rendjét azonban még ennél is mélyebb erők alakítják.

Dolgozatomban bemutattam azokat a nemzetközi gazdasági folyamatokat, amelyek új piaci mozgásokat kényszerítettek a Kárpát-medence népeire, új politikai határok közé törve a munkamegosztás addigi egységét. Ezt rögzítette a cseh/szlovák politika, amely az új határokon belül teremtett 1920-tól immár saját területein belül tartós, Magyarország, illetve a Kárpát-medence többi része felé inkább zárt, mint nyitott munkamegosztást.

A határ menti területek emiatt mindkét országban megmaradnak perifériának (illetve a Duna menti sáv Magyarországon dinamikus összekötő sávnak Nyugat-Európával, anélkül, hogy a Duna északi partját vonzáskörzetévé tenné), amely periféria az esetleges területfejlesztési pályázatok mindig alacsony összegéből lesz kénytelen bizonyos fejlesztéseket elérni, de amely fejlesztések hatására ezek a perifériák sosem fogják elérni az országos dinamika nagyságrendjét. Így a jövőben a sokkal szerényebb mértékű és ellenőrzött határ menti kapcsolatok fogják jelenteni az együttműködés új formáját.

Miskolc, 2004 novembere

MELLÉKLET

52. Főbb adatok járásonként

	Lakosság	Kor-index	Munka-nélkü-liség	Tőke-befek-tetések (mSK)	Külföldi tőkével működő cégek (db)
	1991.	1991.	1993.	1993.	1993.
Bratislava/Pozsony	441453	75,95	4,6	5174,2	2125
Bratislava-vidiek/Pozsony környéke	145243	74,21	12,9	25,6	95
Dunajská Streda/Dunaszerdahely	109365	62,72	19,4	13,9	97
Galanta/Galánta	143412	73,87	18,7	15,2	59
Komárno/Komárom	109241	87,58	19,5	11,7	70
Levice/Léva	120641	94,91	14,9	3,3	33
Nitra/Nyitra	211306	78,61	13,8	505,5	81
Nové Zámky/Érsekújvár	153194	94,12	16,5	41,4	53
Senica/Szenica	146940	74,17	12,0	124,0	49
Topolcany/Tapolcsány	160655	72,91	15,7	2,6	27
Trencín/Trencsén	178827	83,96	7,9	14,1	99
Trnava/Nagyszombat	233357	73,87	13,7	64,8	104
Banská Bystrica/Besztercebánya	177578	69,75	10,5	35,2	120
Cadca/Csaca	122687	59,76	19,7	16,9	17
Dolny Kubín/Alsókubin	119098	42,62	16,7	51,0	25
Liptovský Mikuláš/Liptószentmiklós	131838	77,66	10,0	16,6	27
Lucenec/Losonc	95910	90,11	18,6	2,3	15
Martin/Túrócszentmárton	112923	68,64	9,7	220,7	34
Povazská Bystrica/Vágbeszterce	168894	60,91	12,9	15,1	68
Prievidza/Privigye	138411	62,40	13,2	5,2	37
Rimavská Sobota/Rimaszombat	98909	82,66	21,4	1,7	18
Zvolen/Zólyom	121096	80,05	11,2	215,8	42
Ziar nad Hronom/Garamszentbenedek	94027	79,50	9,8	62,9	14
Zilina/Zsolna	181612	66,64	12,3	57,8	78
Bardejov/Bártfa	79037	55,94	18,4	1,3	10
Humenné/Homonna	112048	64,65	14,6	815,5	14
Kosice-mesto/Kassa-város	234840	51,75	9,5	58,3	247
Kosice-vidiek/Kassa környéke	99358	70,13	19,5	1,0	13
Michalovce/Nagymihály	111286	77,48	21,5	16,7	26
Poprad/Poprád	153993	46,06	14,1	890,1	42
Presov/Eperjes	200284	55,43	16,0	176,3	73
Roznava/Rozsnyó	86240	79,10	21,3	335,4	17
Spisská Nová Ves/Igló	145484	54,91	21,5	25,7	26
Trebisov/Tőketerebes	118867	72,19	18,9	2,3	30
Velký Krtis/Nagykürtös	46823	88,12	20,4	216,0	8
Stará Lubovna/Ólubló	46472	52,72	12,2	0,5	7
Svidník/Felsővízköz	44221	65,02	17,1	6,7	10
Vranov nad Topľou/Varannó	73365	56,66	19,9	0,9	8
<i>Ország:</i>	<i>5268935</i>	<i>69,58</i>	<i>13,5</i>	<i>9244,4</i>	<i>3948</i>

Forrás: Ehrlich-Révész-Tamási, 1994. (463-471.pp.)

53. A területfejlesztés intézményrendszere Szlovákiában

	szlovák	db	területfejlesztési intézmény	A testület tagjai	Feladat, hatáskör
NUTS I.	straná	1	Építésügyi és Területfejlesztési Minisztérium National Regional Development Agency <i>Nemzeti Területfejlesztési Ügynökség</i> Ministry of Finance: National Fund <i>Nemzeti Alap a pénzügyminisztérium kezelésében</i> National Co-ordinating and Monitoring Committee (NCMC) <i>Nemzeti Szervező és Ellenőrző Bizottság</i> Council of the Government for Regional Development (CGRD) <i>Területfejlesztési Kormánytanács</i> Preparatory Committee for Structural Funds (PCSF) <i>Strukturális Alapok Előkészítő Bizottsága</i>	Non-profit szervezet, félig költségvetési (semi-budgetary) Kinevezett hivatalnokok Miniszterek, megyei elnökök A miniszterelnök helyettesének vezetésével a kormány tagjai, megyei elnökök	A területfejlesztés központi állami szerve. Kordinálja a szereplők együttműködését (Szlo+EU). Nemzeti Fejlesztési Terv A NFT végrehajtása a feladata Az előcsatlakozás pénzügyi felelőse PHARE 2000, SAPARD, ISPA Az ellenőrzés a fő feladata A kormány és az EU testületei elé terjesztendő főbb dokumentumok értékelése A központi hatóságok és más intézmények és szervezetek együttműködésének segítése az Alap fogadására
NUTS II.		4	Regional Co-ordinating and Monitoring Committees (RCMC)	állami adminisztráció (hivatal, iroda) képviselői, + önkormányzat, vállalkozói szféra, oktatási és kutató intézetek, non-profit szervezetek képviselői	Regionális fejlesztési program. A Nemzeti Fejlesztési Terv keretében a végrehajtási programok (regional operational programmes) előkészítése, kidolgozása, végrehajtása és ellenőzése
NUTS III.	kraj	8	Az önkormányzat képviselőtestülete + területfejlesztési hivatala + megyei regionális fejlesztési ügynökség	Választott testület, élén politikai megbízottak (elnök, elnökhelyettes, igazgató)	Megyei fejlesztési koncepció.
NUTS IV.	okres	79	RRA: Regionális Fejlesztési Ügynökség Önkéntes területfejlesztési társulások		
NUTS V.	obec mesto	2878			Településfejlesztési program

Forrás: Negotiation Position of the Slovak Republic. Chapter 21. Regional Policy and Co-ordination of Structural Instruments. Bratislava, 2000, valamint szóbeli közlések alapján saját szerkesztés.

IRODALOM

- Alomar, Susana Borrás (1995) Interregional Co-operation in Europe during the Eighties and Early Nineties. *European Identities: Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*. Soerensen, Nils Arne (editor), Odense University Press. 127-146.
- Altrichter, Ferenc (2001) A tudat két aspektusa: intencionalitás és qualia. *MAGYAR TUDOMÁNY*. 10. szám.
- Aschauer, W. (1996) Themen und Betrachtungsweisen. In: Pál Á.– Szónokyné Ancsin G. (szerk.) *Határon innen-határon túl*. Szeged, pp. 224-230.
- Assessment Report (Cz/D) LACE PHARE CBC 0081
- Assessment Report (SR/AU) LACE PHARE CBC from AEBR 2000
- Balogh, Sándor (1982) *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Baranyi, Béla (2001) A határ menti térség és a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyei. *A határ mentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. – Baranyi Béla (szerk.), MTA RKK, Pécs. 338-368. pp.
- Barta, Györgyi-Beluszky, Pál-Berényi, István (1975) A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – *Földrajzi Értesítő*. XXIV. 3. 299-390. pp.
- Bartakovic, László – Rittenbacher, Ödön – Rabely, Antal – Tóth, Endre (2000) *Regionális fejlesztési együttműködés Heves megye és a rimaszombati járás között*. Eger, Heves megyei Vállalkozási és Területfejlesztési Alapítvány, I-II. kötet.
- Bartók, László (2001) *Szóbeli adatközlés*. Interjú Torna község polgármesterével, a Bódva-völgyi Településszövetség elnökével. November 5.
- Bárdi, Nándor (2000) Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989-1998. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 1. szám. 47-68. pp.
- Beluszky, Pál-Sikos T., Tamás (1982) *Magyarország falutípusai*. MTA FKI Elmélet-Módszer-Gyakorlat. 25. Budapest.
- Beluszky, Pál (2000) Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). – In.: *Alföld és nagyvilág*. Tanulmányok Tóth Józsefnek. Szerk.: Dövényi Zoltán. MTA FKI Budapest. 299-326. pp.
- Berényi, István (1988) A határ menti területek kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. – Erdősi Ferenc-Tóth József (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái* OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon”c. program. Pécs, MTA RKK-Ts-2/2 Program Iroda. 58-61. pp.
- Bogoly, János (2001) *Szóbeli adatközlés*. Interjú Királyhelmece város környezetvédelmi és területfejlesztési osztályának vezetőjével. Október 17.
- Boros, Ferenc (2000) *Szomszédunk, Szlovákia*. Kalligram. Budapest.
- Csapó, Tamás (1999) Határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén, különös tekintettel Vas és Zala megyére. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 269-296. pp.
- Csehszlovákia II*. Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai Osztály. Lelőhely: KSH, Budapest.

- CsÉfalvy, Zoltán (1999) *Helyünk a Nap alatt*. Budapest, Kairosz Kiadó – Növekedéskutató Intézet.
- Csizmadia, Sándor - Molnár, Gábor - Pataki, Gábor Zsolt (1999) *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet.
- Dancs, László (2001) Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-alföldön. *A határ mentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. – Baranyi Béla (szerk.), MTA RKK, Pécs. 257-294.pp.
- Dankó, László (1999) *Hármashatár menti gazdasági együttműködés*. Sátoraljaújhely. Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
- Document (2001) *Document of the World Bank*. Report No. 22351-SK. Slovak Republic Living Standards, Employment and Labor Market Study. August 9.
- Döry, Tibor (1999) Vállalkozások jövőképe az osztrák-magyar határ menti térségben. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 209-234. pp.
- Duray, Miklós (2000) *Változások küszöbén*. Pro Minoritate könyvek. Osiris. Budapest. *Economic development since October 1998*.
In.: www.government.gov.sk/infoservis/dokumenty
- Ehrlich, Éva-Révész, Gábor-Tamási, Péter (1994) (szerk.) *Kelet-Közép-Európa: honnan – hová?* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Éltető, Andrea (1999) A külföldi működőtőke hatása a külkereskedelemre négy kis közép-európai országban. *Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., január* (66–80.pp.)
- Enyedi, György (1980) *Falvaink sorsa*. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó. Budapest.
- Enyedi, György-Horváth, Gyula (szerk.) (2002) *Táj, település, régió*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ-Kossuth Kiadó.
- Erdősi, Ferenc (1988) A határ menti térségek kutatásáról. – Erdősi Ferenc-Tóth József (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái* OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon”c. program. Pécs, MTA RKK-Ts-2/2 Program Iroda. 18-30. pp.
- Erdősi, Ferenc (1996) Magyarország kommunikációs tengelyeinek alakulása. – *Tér és Társadalom*. 1. szám, 59-77. pp.
- Facts (1985, 1991.) *Facts on Czechoslovak Foreign Trade*. Czechoslovak Chamber of Commerce and Industry. 1985. 52-58. pp., és 1991. 69-76. pp.
- Frisnyák, Sándor (1996) Magyarország kultúrgeográfiai korzsakai (895-1920) *Tér és Társadalom*. 1. szám.
- Fure, Jorunn Sem (1997) *The German-Polish Border Region. A case of Regional Integration?* ARENA Working Paper Series. University of Bergen.
- Gaál, László (2000) *Összefüggő válságövezetünk*. Interjú Berényi Józseffel, a pozsonyi régiófejlesztési főosztály vezetőjével. ÚJ SZÓ, október 26.
- G. Fekete, Éva (1998) *A határ menti együttműködés programja*. Edelőny, REG-LEX Bt.
- Giddens, Anthony (1995) *Szociológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Grúber, Károly (2002) *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Budapest. Osiris.
- Gömöri, András (2001) *Információ és interakció*. Bevezetés az információs aszimmetria közgazdasági elméletébe. Typotex Elektronikus Kiadó.
- Gyurgyík, László (2000) Asszimiláció és társadalmi mobilitás szlovák területen (1950-1991). *Konfliktusok és kezeléseik Közép-Európában*. – Bárdi Nándor (szerk.), Budapest, Teleki László alapítvány. 213-228.pp.
- Haggett, P. (1979) *Geography a modern synthesis*. Harper International Edition New York, 627.pp.
- Hajdú, Zoltán (1988) Az államhatárok és a határ menti területek politikai földrajzi kutatása. – Erdősi Ferenc-Tóth József (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület-*

- és településfejlesztési problémái* OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon”c. program. Pécs, MTA RKK-Ts-2/2 Program Iroda. 39-41. pp.
- Hajdú, Zoltán (1990) A településpolitikai „szocialista” modelljének kialakítása Magyarországon (1919-1981) – Enyedi György (szerk.) *Tér-idő-társadalom*. MTA RKK, Pécs. 157-169. pp.
- Hajdú, Zoltán (2001) *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Hakszer, Richárd (2004) Közigazgatási átszervezések Dél-Szlovákiában. – Jobbágy István (szerk.) *Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságföldrajzához*. Pont Kutatóintézet. Komárom. 178-199. pp.
- Halász, Iván (2001) A regionális önkormányzatok és az átfogó közigazgatási reformok a „visegrádi csoport” országaiban. In.: *Régió, közigazgatás, önkormányzat*. – Szigeti Ernő (szerk.) Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet. 43-64. pp.
- Hamberger, Judit (2000) A kormányzati politikák és az ellenzék viszonya Csehországban és Szlovákiában az 1990-es években. *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. – Bárdi Nándor (szerk.), Budapest, Teleki László Alapítvány. 53-82.
- Hardi, Tamás (1999) A határ és az ember. – Az osztrák-magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 159-190. pp.
- Hardi, Tamás (2001a) *Vág-Duna-Ipoly Eurorégió*. 1-7. oldal. Kézirat.
- Hardi, Tamás (2001b) *Hármas Duna-vidék Eurorégió*. 1-4. oldal. Kézirat.
- Hardi, Tamás (2002) A szlovén-magyar határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei a szlovén regionalizmus tükrében. – *Tér és Társadalom*. 63-85. pp.
- Hardi, Tamás (2002) *A határ és a határ menti együttműködések a kialakuló határregiókban*. PhD-értékezés. Pécs-Győr. Kézirat.
- Herczegh, Géza (1998) Kelet-Közép-Európa mint történelmi régió. *Magyar Szemle*. 9-10. szám.
- Illés, Iván (1997) A regionális együttműködések feltételei Közép- és Kelet-Európában. – *Tér és Társadalom*. 2. 17-29. pp.
- Illés, Pál Attila (2000) A lengyel közigazgatási reform kritikája. *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Bárdi Nándor (szerk.), Budapest, Teleki László Alapítvány. 245-260.o.
- Iván, László (2001) *Szóbeli adatközlés*. Interjú Szepsi város alpolgármesterével. November 5.
- Kirchner, Emil J. (1998) *Transnational Border Cooperation Between Germany and the Czech Republic: Implications for Decentralization and European Integration*. European University Institute, Working Paper RSC No 98/50
- Kiss Gy., Csaba (1994) *A területi autonómia jegyében*. In.: Szlovákok az európai történelemben. (Tanulmányok.) Szerk.: Molnár Imre. Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány. Budapest, 1994. 43-50. pp.
- Kiss, János (2001) Illúziók nélkül – A határátkelők szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszokon az 1990-es években. – *Tér és Társadalom*. 1. szám, 179-192. pp.
- Kiss, Károly (1996)
- Kocsis, Károly (1988) A határ menti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira. – *Földrajzi Értesítő* XXXVII. évf. 1-4. füzet. 137-158. pp.
- Koós, István (2001) *Szóbeli adatközlés*. Interjú a rimaszombati regionális fejlesztési ügynökség igazgatójával. Október 16.

- Kőszegfalvi, György (2000) A magyarországi településrendszer fejlesztésére irányuló törekvések az elmúlt évtizedekben. – Dövényi Zoltán (szerk.) *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Budapest. 185-200. pp.
- Kuczi, Tibor (1993) Milyen "készen talált" kapcsolatokról épülnek fel a vállalkozásokon belüli viszonyok? *Szociológiai Szemle*. 3-4. szám 137-146.pp.
- Lanstyák, István (1999) Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2. szám. 75-83. pp.
- Lukács J.-né (1975) Kölcsönhatások az aprófalvas körzetek és a gazdaságilag elmaradott területek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – *Területi Statisztika* 25. 4. 422-429. pp.
- Magyary, Zoltán (1930) *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest.
- Maier, Jörg-Behrens, Olaf (1996) Regionális kooperáció Felső-Frankföld és Tübingia között. – Dövényi Zoltán (szerk.) *Tér-gazdaság-társadalom*. MTA FKI, Budapest. 175-189. pp.
- Martinez, O. J. (1994) The Dynamics of Border Interaction. New Approaches to Border Analysis. Schofield, C.H. (ed.) *Global Boundaries* (World Boundaries Series 1.) London and New York, 1-15. pp.
- Mátrai, Julianna (1999) A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2. szám. 15-40. pp.
- Mezei, István (2000a) A fiatalok képzettségének területi jellemzői. In.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. – Horváth Gyula-Rechnitzer János. (szerk.) Pécs, MTA RKK. 489-508.pp.
- Mezei, István (2000b) Határátkelők az Ipoly és a Tisza között. MTA RKK, Miskolc. Kézirat.
- Mezei, István (2001) *Az Ipolytól a Tiszáig. A magyar szlovák határ menti kapcsolatok*. PALÓCFÖLD, 2-3. szám, 217-234.pp.
- Molná, Judit (2000) *Társadalomföldrajzi vizsgálatok Magyarország és Szlovákia Sajó és Hernád közötti határtérségében*. PhD-értekezés. Pécs. 189. pp.
- Múdra, Rozália (2003) *Szóbeli adatközlés*. Interjú a Kassa megyei önkormányzat hivataligazgatójával. Május 5.
- Nárai, Márta (1999) A határ mente mint élettér. – A határ mentiség jelentősége az emberek életében. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 129-158. pp.
- Nárai M. – Rechnitzer J. (1999) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 10-72. pp.
- NPRD (2001) *National Plan of Regional Development of the Slovak Republic*. The Ministry of Construction and Regional Development of the Slovak Republic. Bratislava.
- Ormos, Mária (1983) *Padovától Trianonig. 1918-1920*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ÖSZ (1995) *Republic Österreich 1945-1995*. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 237-240. pp.
- Paládi-Kovács, Attila (2003) *Tájak, népek, népcsoportok*. Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Petőcz, Kálmán (1998) *Választások és felosztások*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Petrik, Ervin (2001) *Szóbeli adatközlés*. Interjú Szepsi Regionális Fejlesztő Központ igazgatójával. November 5.
- Popély, Gyula (1995) *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918-1925)*. Kalligram, Pozsony.
- Printz, Gyula (é.n.) *Magyar földrajz III. kötet. Államföldrajzi kép*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

- Ratzel (1897) *Politische Geographie*. Verlag von R. Ordenburg. München und Leipzig.
- Rechnitzer, János (1988) Győr-Sopron megye határ menti kapcsolatai. – Erdősi Ferenc-Tóth József (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái* OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon”c. program. Pécs, MTA RKK-Ts-2/2 Program Iroda. 80-89. pp
- Rechnitzer, János (1999a) Az osztrák-magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 73-128. pp.
- Rechnitzer, János (1999b) Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Nárai M.-Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Pécs-Győr, MTA RKK. 9-72. pp.
- Réti, Tamás (2000) A kelet-közép-európai kereskedelem. *Közgazdasági Szemle*, január. (64-80.pp.)
- Romsics, Ignác (2000) Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest.
- Sallai, János (2004) *Az államhatárok*. Press Publica Kiadó. Budapest.
- Schwab, Oliver (1997) Euroregionen an der deutsch-polnische Grenze – gefangen im Politik- und Verwaltungsnetz? *Raumordnung und Raumforschung*. 55.Jg., Heft 1.
- Seger, M. – Beluszky, Pál (szerk.) (1993) *Bruchlinie Eiserner Vorhang. Regionalentwicklung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Böhlau, 304 pp.
- Sidó H., Zoltán (2004) Szlovákia gazdaságának változásai és területi jellemzői. – Jobbágy István. (szerk.) *Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságföldrajzához*. Pont Kutatóintézet, Komárom. 51-91. pp.
- Silvan, Juraj (2000) *Draft Assessment Report*. LACE-Phare CBC. Bratislava.
- SJÖ (2002) *Statistisches Jahrbuch Österreichs*. Wien. 351.p. *Statistisches Jahrbuch Österreichs*. Wien. 351.p.
- Süli-Zakar, István (1981) Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970-1980 között. – *Borsodi Szemle*. XXI.2. 57-65. pp.
- Süli-Zakar, István (2000) A Kárpátok Euréji szerepe az átalakuló Közép-Európa határon átnyúló kapcsolataiban. – Abonyiné Palotás Jolán-Becsei József-Kovács Csaba (szerk.) *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. – Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. 193-210.o.
- Süli-Zakar, István (2001) A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére. – Baranyi Béla (szerk.) *A határmentiség kérdőjelei az Észak-Kelet-Alföldön*. MTA RKK Pécs.
- Szarka, László (é.n.) *A szlovákok története*. Bereményi könyvkiadó. Budapest.
- Szöveggyűjtemény (2003) *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Pajkossy Gábor. Osiris Kiadó. Budapest.
- Töpfer, Klaus (1997) *Deutschlandskundgebungen, Deutschlandtreffen der Schlesier*. Nürnberg. Idézi: J.S. Fure: The German-Polish Border Region. A case of Regional Integration? ARENA Working Paper Series. University of Bergen.
- Tóth, József (1996) A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. – Pál Á.-Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.) *Határon innen-határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, JATE, 299-306. pp.
- Tóth, József-Csatári, Bálint (1983) Az Alföld határ menti területeinek vizsgálata – *Területi Kutatások*. 6. 78-92. pp.
- Tóth, József (2002) Államok és országok az egységesülő Európában. – in.: *Határok és az Európai Unió*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szerk.: Szónokyné Ancsin Gabriella. Szeged. 8-17. pp. Társszerző: Trócsányi András.

- Tuba, Lajos (2000) Gazdasági szerkezet, üzleti élet, területfejlesztési tervek, idegenforgalom. In.: *Magyarok a világban – Kárpát-medence.* – Bihari Zoltán (szerk.) Budapest, CEBA Könyvkiadó.
- Yearbook of the Cz. (2002) Statistical Yearbook of the Czech Republic. Praha, Scientia. 326-329. pp.
- Yearbook of the PL (2002) Statistical Yearbook of Poland. 433., 435-436. pp.
- Yearbook of the SR. (2002) Statistical Yearbook of the Szlovac Republic. Bratislava. 397-400. pp.
- Zala, György (1988) A határ menti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. – Erdősi Ferenc-Tóth József (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái* OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon”c. program. Pécs, MTA RKK-Ts-2/2 Program Iroda.
- Zapf, Wolfgang (1997) Entwicklung als Modernisierung. – *Entwicklung. Die Perspektive der Entwicklungssoziologie.* Manfred Schulz (Hrsg.) Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Zvara, Juraj-Dusek, Imre (1985) *A magyar nemzetiség Csehszlovákiában.* Nakladatelstvo Pravda Könyvkiadó, Bratislava.
- Wolters, Menno (1994) Euroregions along the German border. *Die Politik der dritten Ebene: Regionen im Europa der Union.* – Bullmann (editor), Baden-Baden, Nomos Verlag.